Taal

in stad en land

STELLINGWERFS

Henk Bloemhoff

Sdu Uitgevers
Sdu

DE BOEKHANDELS MET *)

Taal
in stad en land

STELLINGWERFS

Taal in stad en land

STELLINGWERFS

Henk Bloemhoff

Sdu Uitgevers, Den Haag

Verschenen in de reeks 'Taal in stad en land',
hoofdredactie Nicoline van der Sijs:

1 Amsterdams door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 Fries en Stadsfries door Pieter Duijff
3 Gronings door Siemon Reker
4 Haags door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 Leids door Dick Wortel
6 Maastrichts door Ben Salemans en Flor Aarts
7 Oost-Brabants door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 Rotterdams door Marc van Oostendorp
9 Stellingwerfs door Henk Bloemhoff
10 Utrechts, Veluws en Flevolands door Harrie Scholtmeijer
11 Venloos, Roermonds en Sittards door Pierre Bakkes
12 West-Brabants door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 Zuid-Gelderse dialecten door Jan Berns

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PRO grafici, Goes
Druk en afwerking: A-D Druk BV, Zeist

ISBN 90 12 09019 9

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

De reeks *Taal in stad en land* is totstandgekomen op initiatief van Sdu Uitgevers en de Boekhandels Groep Nederland (BGN). Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. In eerste instantie verschijnen er dertien delen (zie de pagina hiernaast voor een overzicht en zie het kaartje op blz. 7). In de toekomst zullen nog meer delen volgen, onder andere voor het Drents, het Heerlens, het Noord-Hollands, het Sallands, Twents en Achterhoeks, het Zeeuws, het Zuid-Hollands en in principe ook voor de in België gesproken dialecten. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

Taal en dialect

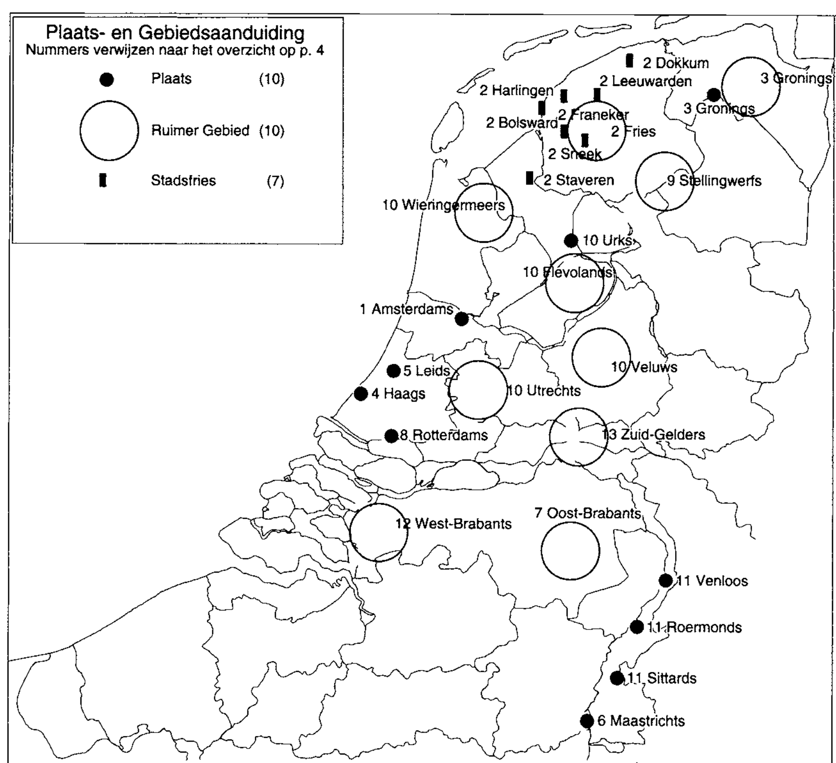
Benamingen als taal, standaardtaal, dialect, accent, streektaal, sociolect, groepstaal bestaan naast elkaar; ze zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de visie hierop. In deze reeks willen wij benadrukken dat alle taalvariëteiten taalkundig gelijkwaardig zijn, vandaar de reekstitel (bedacht door Jacomine Nortier) ***Taal** in stad en land*.

Hoe verliep de taalontwikkeling in Nederland? De taal die in de Middeleeuwen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in

literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Gronings een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Gronings zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men volhouden dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Gronings en het Standaardnederlands. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot oneliners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. De gesproken taal bleef tot eind negentiende eeuw van streek tot streek verschillen. Halverwege de negentiende eeuw ontstond er een soort beschaafde spreektaal, een gesproken eenheidstaal, waaraan aanvankelijk alleen de gegoede burgers zich hielden. Deze beschaafde spreektaal breidde zich vanuit de Randstad steeds meer uit, ten koste van de dialecten, dankzij onderwijs, grotere mobiliteit, dienstplicht, radio en later televisie. Men ging de standaardtaal nu wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN noemen. Anderzijds groeiden vanaf ongeveer 1900 de plattelandsdialecten steeds meer toe naar de standaardtaal, of ze pasten zich aan elkaar aan in grotere dialectgebieden, zodat regiolecten ontstonden zoals binnen delen van het Nedersaksisch en het Zuid-Limburgs.

Plaats- en Gebiedsaanduiding
Nummers verwijzen naar het overzicht op p. 4
Plaats (10)
Ruimer Gebied (10)
Stadsfries (7)
2 Dokkum
2 Harlingen
2 Leeuwarden
3 Gronings
3 Gronings
2 Bolsward
2 Franeker
2 Fries
2 Sneek
2 Staveren
9 Stellingwerfs
10 Wieringermeers
10 Urks
10 Flevolands
1 Amsterdams
5 Leids
10 Veluws
4 Haags
10 Utrechts
8 Rotterdams
13 Zuid-Gelders
7 Oost-Brabants
12 West-Brabants
11 Venloos
11 Roermonds
11 Sittards
6 Maastrichts

Eind negentiende eeuw veranderde ook de positie van de stadsdialecten radicaal. Naast een tegenstelling tussen stad en platteland – die overigens niet voor alle steden bestond – ontstonden er nu sociale tegenstellingen binnen de steden zelf. Onder andere als gevolg van de industrialisatie trokken allerlei mensen van het platteland naar de stad, en hier vond een vermenging plaats van de dialecten die ze voorheen spraken, met als resultaat een groepstaal of sociolect, namelijk van de arbeiders. Hier ligt de kiem van de huidige stadstalen zoals het Amsterdams, Haags, Rotterdams en Utrechts. Na een betrekkelijk korte wordingsperiode kregen de stadsdialecten hun definitieve vorm. In de twintigste eeuw zijn ze over het algemeen minder veranderlijk geweest dan de plattelandsdialecten, onder andere omdat het leven op het platteland ingrijpend is gewijzigd. Met name de stadsdialecten van de Randstad groeiden geleidelijk steeds meer naar de standaardtaal toe. Momenteel wijken ze hiervan vooral in klank nog af. Daarom worden ze ook wel accenten genoemd. De stadstalen in het zuiden van het land, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen daarentegen nog steeds grote verschillen met de standaardtaal, hoewel ook zij hier steeds meer naartoe groeien. Deze zuidelijke stadstalen zijn nooit het sociolect van een bepaalde klasse geweest, maar werden altijd door alle lagen van de bevolking gesproken.

In de twintigste eeuw keek men tot ongeveer de jaren zestig neer op alle van de standaardtaal afwijkende taalvariëteiten, die men denigrerend 'plat' noemde. Onderwijzers en ouders ontmoedigden het gebruik van dit plat. Dit verschilde overigens wel per regio: in het noorden werd veel meer op het dialect neergekeken dan in het zuiden – waar dialect van oudsher door alle lagen van de bevolking wordt gebruikt –, terwijl in Friesland al sinds de zeventiende eeuw een groep heeft bestaan die zich sterk beijverde voor het Fries.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw traden grote maatschappelijke veranderingen in. Er ontstond verzet tegen het gevestigde gezag, en dat uitte zich ook in het taalgebruik, dat vrijer, minder officieel werd. De jonge generatie keerde zich tegen het verzorgde en gekunstelde taalgebruik van de oudere generatie. Er kwam een grote tolerantie voor verschillen in uitspraak en woordkeus, voor informeel taalgebruik en voor het gebruik van dialect. Het verschil tussen spreektaal en schrijftaal werd kleiner. In de jaren negentig werd geschreven spreektaal in internet- en sms-verkeer zelfs normaal.

De emancipatie van de jaren zestig leidde ook tot het ontstaan van allerlei

nieuwe groepstalen, zoals jongerentaal, studententaal, yuppietaal, homotaal. Van belang voor het ontstaan van deze groepstalen is het feit dat jongeren en jong-volwassenen gedurende langere tijd bijeen blijven dankzij de leerplicht (en tot voor kort de dienstplicht), en dat er een sterk groepsgevoel bestaat onder jongeren dat zich onder andere uit in een eigen woordenschat. Een oudere groepstaal is het Bargoens, waaronder vroeger de geheimtaal van dieven, zwervers en venters werd verstaan, een taal die gekleurd was door de streektaal van de sprekers en door het Jiddisch; nu de venters en de zwervers van het platteland verdwenen zijn, verstaan we er veelal de volkstaal van de grote steden onder.

Een speciale en recente vorm van jongerentaal is straattaal. Hierover is voor het eerst in 1997 gerapporteerd. Straattaal is een groepstaal van jongeren in de steden, een mengtaal met Nederlands als basis, aangevuld met woorden uit het Engels en minderheidstalen zoals Surinaams, Arabisch, Turks en Papiaments. Het onderzoek naar straattaal is nog volop bezig. In het boek over het Amsterdams wordt aandacht besteed aan het verschijnsel.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zien we zowel voor de plattelandsdialecten als voor de stadsdialecten een duidelijke revival, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek.

De aandacht voor streektalen en dialecten is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect. In 1984 is de eerste streektaalfunctionaris benoemd, voor het Gronings, in 1987 zijn streektaalfunctionarissen voor het Drents benoemd, in 1998 voor het Overijssels, in 1999 voor het Stellingwerfs en in 2001 voor het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Fries en het Nedersaksisch in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In 1997 is ook het Limburgs als regionale taal erkend.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks *Taal in stad en land* biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belang-

stelling voor dialecten zowel bij de bevolking als bij de politiek nog steeds toeneemt, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, en dat alle dialecten steeds meer veranderen in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat hij uiteindelijk het gehele Nederlandstalige gebied zal bestrijken.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotypen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks *Taal in stad en land* is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwamen twee problemen naar voren: ten

eerste bleek dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. (Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.) Ten tweede bleek dat er voor diverse dialecten bijna niets te zeggen viel over de zinsbouw om de simpele reden dat deze nauwelijks van de Standaardnederlandse spreektaal verschilt of dat men zich niet bewust is van mogelijke verschillen; dat geldt met name voor de dialecten in het Randstadgebied.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Dankzij de dialectrenaissance is de status van de dialecten in het algemeen weliswaar verhoogd, maar tussen de waardering van de dialecten onderling bestaan aanzienlijke verschillen. Opvallend is dat vooral de vroeger verguisde stadsdialecten in het westen van het land in bepaalde situaties en in gecultiveerde vorm een hogere status hebben gekregen, zowel binnen als buiten de stad zelf, en dat daarbij de (geringe) verschillen met de standaardtaal – vooral bestaand uit uitspraakverschillen – worden benadrukt. De statusverhoging van de plattelandsdialecten blijft daarbij over het algemeen achter. Daarbij is het dan interessant om te zien dat er ook in zuidelijk Nederland – waar de waardering voor en het gebruik van het dialect van oudsher door de hele bevolking werden gedragen – een tegenstelling tussen het platteland en de stad bestaat: in Maastricht bijvoorbeeld kijkt men vaak neer op dialecten van het omringende gebied, die men 'boers' noemt.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan sommige boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Brabants, Zuid-Gelders of Midden-Nederland (Utrechts, Veluws, Flevolands en Urks). In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven.

Uit de boeken komt naar voren dat hoe verder weg van de Randstad een dialect gesproken wordt, des te meer het over het algemeen verschilt van de standaardtaal. En verder dat de stadsdialecten over het algemeen minder verschillen van de standaardtaal dan de omringende plattelandsdialecten. De

stadsdialecten van de Randstad verschillen dus het minst van de standaardtaal, en sommige stadsdialecten zijn zelfs vrijwel verdwenen: zo verschillen het huidige Leids en Nijmeegs van het Standaardnederlands vrijwel alleen in enkele speciale klanken of een bijzondere intonatie.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht op de website van het Meertens Instituut. Hier heeft Marc van Oostendorp een speciale site voor de reeks ingericht (www.taalinstadenland.nl). Deze site bevat onder andere een hoofdstuk uit ieder boek, aanvullingen op de boeken, illustraties, links naar websites met meer informatie over de streek en het dialect, en een geluidsopname van het dialect.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd het stoffige of carnavaleske imago dat de dialecten lange tijd heeft aangekleefd, af te schudden en een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur. Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

1. Inleiding

Het Stellingwerfs, waar wordt dat eigenlijk gesproken? Dat is de eerste vraag die vaak bij lezers in het westen en zuiden van het Nederlandse taalgebied opkomt. In Noord- en Oost-Nederland weet men het gewoonlijk wel. Stellingwerfs, dat is natuurlijk de taal van de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf in Zuidoost-Friesland, samen de oude landstreek met de naam Stellingwerf, oftewel *Stellingwarf* in het *Stellingwarfs* (zie kaart 1).

De twee Stellingwerver gemeenten zijn behalve door hun niet-Friese taal bekend door hun hoofdplaatsen Wolvega en Oosterwolde, door het toeristencentrum Appelscha en door Noordwolde, eerder bekend als 'rotancentrum' en tegenwoordig 'vlechtdorp van Nederland'. Het land, ook wel de 'terra' Stellingwarf was in de late Middeleeuwen een boerenrepubliek die zich autonoom gedroeg. Het kende geen leenstelsel, geen ridderwezen en geen grafelijk gezag, en leek daarmee op de andere regio's in de 'echte' Friese landen. Zo'n situatie wordt vanouds vaak aangeduid met de term 'Friese vrijheid'.

In Stellingwerf organiseerden de gezamenlijke 'vrije boeren' hun eigen bestuur en rechtspraak en ze lieten die uitoefenen door drie gekozen 'stellingen'. Dat waren rechters en tevens bestuurders en ambassadeurs van het 'vrije land Stellingwerf'. Het woorddeel *werf* in de naam Stellingwerf betekent oorspronkelijk 'rechtsgebied'. Met z'n drieën tekenden de drie stellingen

Kaart 1.

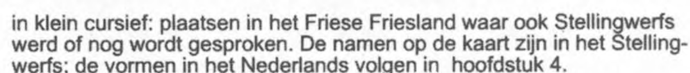
Taalgebied van het Stellingwerfs

gebied van de regio Stellingwarf

------- gemeentegrens

onderstreept: hoofdplaats

lichtgrijs: gebied van het Stellingwerfs

in klein cursief: plaatsen in het Friese Friesland waar ook Stellingwerfs werd of nog wordt gesproken. De namen op de kaart zijn in het Stellingwerfs; de vormen in het Nederlands volgen in hoofdstuk 4.

namens hun land overeenkomsten met onder meer Drenthe en de steden Groningen en Kampen.

De middeleeuwse Stellingwervers hielden steeds vast aan hun autonoom bestel en negeerden de aanspraken van de bisschoppen van Utrecht op hun gebied. Ze lieten het niet bij woorden, maar roerden zich in guerilla-oorlogen. Zo vernielden ze in 1309 een in aanbouw zijnde bisschoppelijke sterkte bij Steenwijk en belegerden direct daarop het bisschoppelijk kasteel in het naburige Vollenhove (zie kaart 1). Al mislukte de inname uiteindelijk, de Stellingwervers hielden er een imago van onverschrokkenheid aan over en de herinnering leverde zelfs boeiende stof op voor latere kronieken en zelfs voor een vroege historische avonturenroman.

De 'echte Friezen', en de Stellingwervers met hen, stonden als 'rijksonmiddellijk' te boek. Ze vielen rechtstreeks onder de koning of keizer van het Duitse rijk, waarmee hun positie vergelijkbaar was met die van de Zwitsers. Toen de keizer in 1498 in de Friese landen de centrale macht toekende aan hertog Albrecht van Saksen, kwam er dan ook veel verzet. In september 1500 moesten als gevolg van een veldtocht van de Duitse keizer naar Oldeberkoop ook de Stellingwervers hun autonomie opgeven, en dat als laatsten in het gebied van het huidige Friesland, waarmee zij daar het langst als 'vrije Friezen' stand hadden gehouden. Dat wil zeggen: als representanten van een politiek en bestuurlijk bestel 'Friese vrijheid', want bij 'vrije Friezen' gaat het niet per definitie om Friestaligen of om etnische Friezen. De Stellingwervers zijn qua taal geen Friezen, en ze horen naar alle waarschijnlijkheid ook niet tot de oude Friese stamverbanden. Ook is het Stellingwerfse gebied van oudsher niet Friestalig.

De Stellingwerfse taal is nauw verwant aan de oude streektalen van Drenthe, Overijssel, de Achterhoek, de Oost-Veluwe en Groningen en behoort daarmee tot het Nedersaksisch. Er is een historische samenhang met de aangrenzende Nedersaksisch sprekende regio's. Samen met Noordwest-Overijssel en een rand van Zuidwest-Drenthe werd Stellingwerf, in ieder geval vanaf 944, gerekend tot de zogeheten 'pagus forestensis'. De Duitse keizer schonk het gebied van die naam toen aan de bisschop van Utrecht, waarbij het in eerste instantie ging om het jachtrecht. Steenwijk werd later een bestuurlijk centrum, van waaruit ook in westelijk Stellingwerf een aantal parochies werd gesticht met hulp van de Steenwijker 'moederkerk', zoals Oldeholtpa in 1204.

Van een aantal oostelijke dorpen mag worden aangenomen dat er continue bewoning is geweest vanaf de prehistorie. Oostelijk Stellingwerf moet vóór 1300 deel uitgemaakt hebben van het westelijke landsdeel van Drenthe. De oostelijke Stellingwervers sloten zich rond 1300 maar al te graag aan bij de westelijke Stellingwervers, die zich tot de Friese vrijheid rekenden.

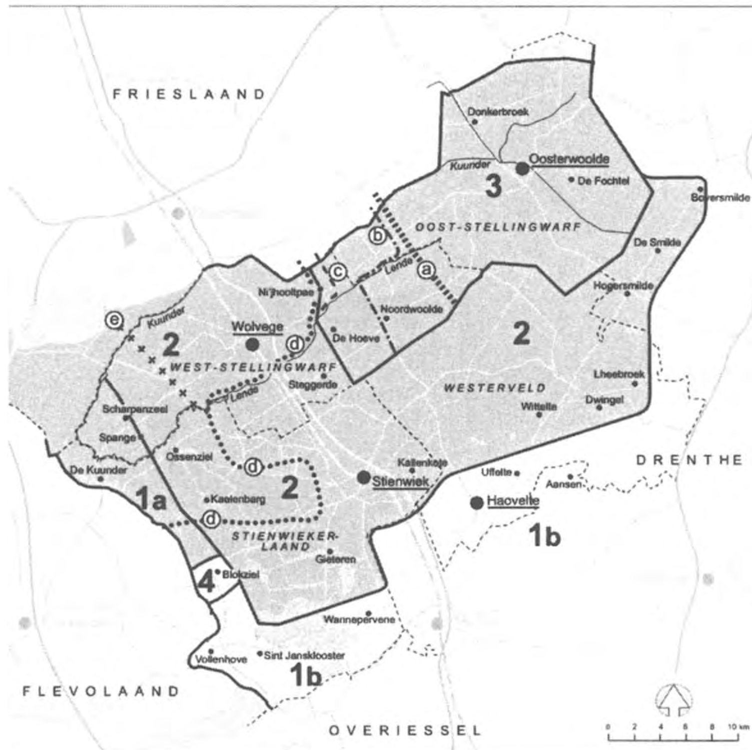
Die laatsten maakten gebruik van landerijen in de streek IJsselham in Noordwest-Overijssel, nabij Steenwijk. De politieke en economische invloed van de Stellingwervers in Noordwest-Overijssel was zodanig, dat de bisschoppen van Utrecht af en en toe tegenmaatregelen moesten nemen. Inwoners van delen van het Noordwest-Overijsselse gebied, vooral in het gebied IJsselham, zochten in bepaalde perioden aansluiting bij de Stellingwervers en ze duidden zichzelf af en toe ook wel als Stellingwervers aan. Dezelfde taal zal daarbij een rol gespeeld hebben en misschien ook de gedachte aan een gemeenschappelijke afkomst. Het meest voor de hand echter liggen, zoals zo vaak, politieke redenen. De Stellingwervers en 'Friese Friezen' leefden immers door hun Friese vrijheid in een bestuurlijk verband waarin men zich vrij wist te houden van vorsten of andere potentaten.

Er zijn dus nogal wat aanwijzingen voor een sociale, economische, kerkelijke en voor een belangrijk deel ook bestuurlijke samenhang. In zo'n situatie kan zich een eigen taaleenheid ontwikkelen. Inderdaad is er een sterke overeenkomst in structuur en woorden van de taal van Stellingwerf, Noordwest-Overijssel en aangrenzend Drenthe, en wel zodanig dat men een gemeenschappelijke oude basis mag aannemen. Zo is een van de meest kenmerkende verschijnselen uit het Stellingwerfs de heldere *ae*-klank, dat is de lang aangehouden [ɛ:] zoals men die in het Nederlands alleen kent in woorden als *militair* en *fair*. De *ae*-klank doet zich niet alleen in Stellingwerf voor, maar ook in vrijwel de gehele huidige gemeente Steenwijkerland en in een aangrenzend deel van Drenthe, hoofdzakelijk de gemeente Westerveld (zie kaart 1 en 2).

Wil men het Stellingwerfs karakteriseren, dan gebruikt men wel het zinnetje *Et waeter klaetert tegen de glaezen dat et daevert*, met in maar liefst vier woorden de karakteristieke *ae*-klank, woorden die in het Nederlands een *aa* hebben. Niet met een *ae* maar met een heldere *aa*-klank zegt men *Et water klatert tegen de glazen dat et davert* zuidelijk van Steenwijkerland en zo ook

Kaart 2.

Taalkaart van het Stellingwerfs

1 2 en 3: gebied 2: met karakteristieke *ae*, gebied 3: idem, maar met ...*eer* i.p.v. ...*aer*; *aa* voor *ae* in gebied 1, *ao* voor *ae* in gebied 4; gebied 1b: met bijzondere *èè* en *òò*

ǀǀǀǀǀǀ ⓐ oostelijk van deze lijn in gebied 3 vaak *uu* i.p.v. *eu* voor een *r*

·—·— ⓑ oostelijk in 3 hebben bepaalde woorden *uui*, westelijk *uj*

- - - ⓒ oostelijk in 3 soms of vaak i.p.v. of naast *ie* 'jij' *i'j*

••••• ⓓ westelijk spreekt men het *i'j*-teken uit als *ei*, en *uj* klinkt als *ui* (met uitzonderingen in Steenwijkerland)

+ + + ⓔ westelijk meestal *greun*, *zeuken* enz. i.p.v. *gruun*, *zuken* 'groen, zoeken'; ook binnen lijn d in Steenwijkerland

buiten het *ae*-gebied in Zuidwest-Drenthe (zie kaart 2, gebied 1b). We moeten natuurlijk wel oppassen voor te snelle conclusies. Want lang niet naast elk Nederlands woord met een *aa*-klank staat in het Stellingwerfs een bijna identiek woord met een *ae*-klank. Afgezien van het feit dat het Stellingwerfs vaak een heel ander, onverwacht woord heeft, zoals *evertaske* voor 'hagedis' en *doukies* voor 'straks, binnenkort', hebben Stellingwerfse woorden in plaats van een *aa*-klank vaak een *ao*-klank, zoals in *baord* 'baard', *jaor* 'jaar' en *schaop* 'schaap', of zelfs een korte *a*, zoals in *an* 'aan'. In weer andere woorden heeft het Nederlands een korte *a*, het Stellingwerfs daarentegen een lange *aa*. Zo is 'vallen' in het Stellingwerfs doorgaans *valen* en 'hand' is *haand*.

Deze verschillen zijn geen toevalligheden die komen door een moeilijk te begrijpen proces van taalverandering of zelfs doordat men het Nederlands of het Stellingwerfs steeds verkeerd uitspreekt, al wordt het laatste vaker geloofd dan men zou denken. Het Nederlands is voortgekomen uit zogeheten Frankische dialecten en ontwikkelde zich als cultuurtaal vanaf 1600, in eerste instantie in westelijk Nederland. Het Stellingwerfs hoort niet tot het Nederlands of tot de Frankische dialecten maar tot de Nedersaksische variëteiten. Het Oudsaksisch – voorloper van het latere Nederduits en Nedersaksisch – ontwikkelde zich vanaf ongeveer 500 n. Chr. als een aparte tak uit het Westgermaanse voorstadium waaruit ook Engels, Fries, de Frankische en de Hoogduitse dialecten zijn voortgekomen. Het Nedersaksisch kan worden beschouwd als de westelijke variant van de Nederduitse dialecten en daarvan is het Stellingwerfs op zijn beurt een westelijke variant.

De taalveranderingen die sinds het Westgermaans tot het Stellingwerfs hebben geleid, zijn gevarieerd en vaak doorzichtig. Zo bestond in het Westgermaans de klank /ɛ:/ in woorden als **skɛ:pa* 'schaap' en **jɛ:r* 'jaar'. Deze klank is, via een tussenstadium *aa*, in het Nedersaksisch *ao* geworden. Ook het Stellingwerfs heeft daarmee woorden als *schaop* en *jaor*. In de taalgroep waaruit het Nederlands is voortgekomen, ontstond een *aa* zoals die optreedt in woorden als 'schaap' en 'jaar', en in het Fries en Engels ontstond uit de Westgermaanse /ɛ:/ een *ee* die later een *ie* werd, vergelijk Fries *skiep*, *jier* en Engels *sheep*, *year*.

De lange *ae* van nu ontstond langs een andere weg. Die is het vervolg op een oorspronkelijke korte *a*, die eerst 'rekte' tot *aa* en die later met een hogere tongstand werd uitgesproken zodat er een *ae* [ɛ:] klonk. Deze klinker

werd vroeger meestal, en tegenwoordig uitsluitend als *ae* geschreven. De Oudsaksische voorlopers van *waeter* 'water' en *laete* 'laat' hadden een korte *a*. Ook bepaalde leenwoorden deden mee in de karakteristieke Stellingwerfse ontwikkeling van *aa* tot *ae*. *Raar* moet in de Middeleeuwen al zijn overgenomen uit het Oudfrans en werd in het Stellingwerfs tot *raer*; in het oostelijke Stellingwerfs klinkt *raer* zelfs al als *reer*. Het leenwoord *schaats* doet zich maar in enkele dorpen van Stellingwerf voor, en wel in de vorm *schaets*. Omdat de oudste woorden *scheuvel* en *reden* lijken te zijn en niet *schaets*, zal dat laatste woord uit het Nederlands zijn overgenomen (dat het op zijn beurt uit het Picardisch heeft!), met vervanging van *aa* door *ae*.

Wie serieus studie maakt van de veranderingen die opgetreden zijn in het Germaans sinds onze jaartelling, merkt dat het meestal om heel logische veranderingen gaat, die tot de huidige klankstructuur van het Stellingwerfs (en van het Nederlands, Fries enz.) hebben geleid. Het Stellingwerfs is dus bepaald niet een eigenaardige of zelfs ongelukkige uitspraak van het Nederlands.

Een kleine verkenning van de (taal)geschiedenis is ook nuttig om iets te kunnen zeggen over de verbreiding van het huidige Stellingwerfs. Want wat blijkt? Het taalgebied dat de Stellingwerfse *ae* kent (zie kaart 2), dekt grotendeels het gebied waarvan de bewoners vinden dat ze ongeveer dezelfde taal 'Stellingwerfs' spreken en dat is tevens het gebied dat in Middeleeuwse bronnen als een geheel wordt aangeduid met de naam 'pagus forestensis'. De oorsprong van de karakteristieke *ae*-klank van het Stellingwerfs werd eerder door de taalgeleerde Albert Sassen wel in de stad Steenwijk gezocht. Steenwijk, tegenwoordig de hoofdstad van de nieuwe gemeente Steenwijkerland, moet ooit nogal krachtig als economisch en bestuurlijk centrum hebben gefungeerd, zodat vandaaruit de *ae*-uitspraak zich heeft kunnen verbreiden. En inderdaad, plaatsen in de rand van Zuidwest-Drenthe waren voorheen en zijn soms nog sterk op Steenwijk georiënteerd. Had men het bijvoorbeeld in het Drentse Wapse of Wapserveen over 'stad', dan bedoelde men Steenwijk.

Dat gold ook voor veel plaatsen in Noordwest-Overijssel en Stellingwerf, en zelfs ook voor een noordoostelijke plaats als Appelscha. Vanuit Steenwijk liep eertijds dan ook een verbindingsweg via de Zuidwest-Drentse dorpjes Vledder en Doldersum, die tot het *ae*-bied behoren, langs Appelscha verder naar het noorden. Ook de andere verbindingswegen van oostelijk Stelling-

werf liepen naar het zuidelijk gelegen Drentse *ae*-gebied en er was maar één verbinding naar het noordelijke Drenthe, dus richting Groningen, een gebied waar *ae* niet optrad.

In 1517 vond een splitsing plaats van Stellingwerf in twee 'grietenijen', de huidige 'gemeenten'. Vandaag de dag zijn die vrij sterk op elkaar georiënteerd. Ze werken onder meer samen voor het behoud van de Stellingwerver taal en cultuur, in overleg met de provincie Fryslân. De autochtone inwoners vinden zichzelf in de eerste plaats Stellingwervers en geen 'echte' of 'Friese' Friezen. Friezen voelen ze zich alleen in de zin van inwoners van de provincie Friesland. Steenwijkerland ziet zichzelf vooral als een bijzonder stukje Overijssel. De autochtone inwoners hebben niet zoveel met hun provinciehoofdstad Zwolle en nog minder met het wel heel ver weg gelegen Twente. Niet zelden hoor je ze zeggen dat ze het meest overeenkomen met de Stellingwervers in Friesland. Hun taal zien ze als ongeveer gelijk aan die van de Stellingwervers en daarom gebruiken ze er ook wel de benaming Stellingwerfs voor. Daarnaast spreekt men vaak van *Steen-* of *Stienwiekers*, *Gieters* etc. of van Noordwest-Overijssels. Maar het verschil met het Sallands, Twents en zelfs met het West-Overijssels van bijvoorbeeld Kampen is groot. De sprekers van de West-Drentse *ae*-regio spreken ook ongeveer zoals de Stellingwervers, dus Stellingwerfs, al noemen ze hun taal vaker een vorm van het Drents die sterk op het Stellingwerfs lijkt.

Wanneer we over het Stellingwerfs en z'n naaste taalburen spreken, is een blik op de kaart af en toe zinvol. Zo laat kaart 1 op pagina 17 de grenzen en hoofdplaatsen zien van het gebied Stellingwerf met z'n beide gemeenten, van de gemeente Steenwijkerland in Noordwest-Overijssel en van de gemeente Westerveld in Zuidwest-Drenthe. Ook zijn de dorpen en een aantal buurtschappen weergegeven en natuurlijk ook Steenwijk en Vollenhove, die vanouds de status van stad hebben. De benamingen zijn in het Stellingwerfs gegeven, al is niet elke plaatselijke variant genoemd; in hoofdstuk 4 worden de Nederlandse varianten opgesomd.

In de licht gestippelde gebieden 2 en 3 op kaart 2 (pagina 20) wordt Stellingwerfs gesproken, dat is hoofdzakelijk het gebied met de karakteristieke *ae*. Hoewel in Kuinre en Blankenham de *ae* niet wordt gezegd (maar *aa*), worden die plaatsen vaak toch tot het Stellingwerfse taalgebied gerekend

(gebied 1a). Blokzijl en Vollenhove en omgeving daarentegen niet, als gevolg van andere verschillen. In de vier meest westelijke dorpen van West-Stellingwerf wordt naast het gewone Stellingwerfs een karakteristieke eigen variëteit gesproken, het Westhoekers, dat sterk aan het Kuinders doet denken. Noordelijk van Stellingwerf zijn die plaatsen op de kaart weergegeven waar vanouds door grotere of kleinere aantallen sprekers eveneens Stellingwerfs werd of soms nog wordt gesproken. Het gaat vaak om Stellingwerfs van oude Gieterse vervenersfamilies die zich daar eeuwen geleden vestigden; in sommige dorpen betreft het waarschijnlijk daarnaast of uitsluitend 'gewone' autochtonen.

2. Klank, spelling en taalvariatie

De meest karakteristieke klank bleek de *ae*-klank, dus zoals die voorkomt in woorden als *waeter* 'water', *laeter* 'later' en *haene* 'haan'. Nu hangt het er natuurlijk maar vanaf waarmee je vergelijkt. Heb je andere vormen van het Nedersaksisch zoals Drents en Sallands nooit gehoord, dan is naast de *ae*-klank de heldere *ao*-klank voor het Stellingwerfs net zo karakteristiek, dus zoals in woorden als *schaop* 'schaap', *laoten* 'laten' en *jaor* 'jaar'. Maar wie goed bekend is met het andere Nedersaksisch zal de *ao*-klank beslist niet als specifiek Stellingwerfs beschouwen.

Hoe kun je bijna in één oogopslag zien wat de meeste opvallende verschillen per klank zijn met het Nederlands? Dat is door middel van een schema met woorden waarin de klanken zich voordoen. Voor de volledigheid worden hier álle korte en lange volle klinkers in het Stellingwerfs gedemonstreerd, dus niet alleen de klinkers die afwijken van die in het Nederlands. Daarna volgen een aantal opmerkingen. Vervolgens zijn de tweeklanken aan beurt, en daarna bijzonderheden over de medeklinkers. Alle woordvoorbeelden laten meteen zien hoe de spelling van het Stellingwerfs is.

De klinkers in het Stellingwerfs

'voor' 'niet rond'	'rond'	'hoogte-graad'	'niet rond'	'achter' 'rond'
kiepe [i] 'kip', *ziepe* [i:] 'zeep'	*uut* [y] 'uit', *gruunte* [y:] 'groente'	4		*toe* [tu] 'toe', *roet* [ru:t] 'roet'
wit 'wit' [I] *weten* [I:] 'weten'	*putte* 'put' [ʌ], *neute* 'noot' [ʌ:]	3		*bok* [o] 'bok' *oge* [o:] 'oog'
pette [ɛ] 'pet', *waeter* [ɛ:] 'water'	*dörp* [œ] 'dorp'	2		*sokke* [O] 'sok' *slaopen* [O:] 'slapen'
		1	*man* [a] 'man' *laand* [a:] 'land'	

Links respectievelijk rechts staan de woorden waarvan de eerste klinker wordt uitgesproken met het tonglichaam meer naar voren respectievelijk meer naar achteren. Men spreekt daarom van voor- respectievelijk achterklinkers. De cijfers 1-4 duiden de verschillende hoogtestanden van de tong aan. Klinkers kunnen bovendien al dan niet met lipronding worden uitgesproken. Mét lipronding worden uitgesproken *uu*, *uu:*, *u*, *eu*, *ö* en alle achterklinkers, behalve *a* en *aa*. De meeste klinkers kunnen kort én lang worden uitgesproken; het laatste is met een dubbele punt aangegeven in de fonetische notatie. Zoals uit de woordvoorbeelden blijkt, wordt het verschil tussen korte en lange *ie*, *uu* en *oe* niet in de spelling tot uitdrukking gebracht en dat geldt ook voor het verschil tussen beide korte o's.

Klanken die een verschil vormen met het Nederlands zijn:

- de lange *ie*, in woorden als *ziepe* 'zeep', *schieten* 'schieten' en *lief* 'lief', die in deze woorden als in het Engelse *deep* klinkt; het Nederlands kent deze lange *ie* alleen voor *r*, bijvoorbeeld in 'bier', 'hier' en in bepaalde leenwoorden.

- de lange *uu*: deze lange klinker doet zich in het Nederlands bijna alleen voor een *r* voor, vergelijk 'vuur', 'buren'. In het Stellingwerfs vinden we in meer omstandigheden een lange *uu*, zoals blijkt uit *gruunte* 'groente', *pruven* 'proeven', *zute* 'zoet'; in het Nederlands is in deze woorden een oude *oe* bewaard gebleven.
- de korte *uu*: deze doet zich in het Stellingwerfs in talloze woorden voor: *buten* 'buiten', *geluud* 'geluid'. In westelijke dialecten en het Nederlands is de *uu* tot de tweeklank 'ui' geworden. Het Stellingwerfs en de verwante Nedersaksische taalvariëteiten kennen die ontwikkeling niet.
- de *ee* (in *weten*), de *eu* (in *neute*) en de *oo* (in *oge*) zijn duidelijke 'eenklanken', zoals die met name bekend zijn van sprekers van het Twents die hun eenklanken bewaren in hun Nederlands. Wie ze wil proberen te zeggen, kan het best een *i* (van 'pit'), de *u* (van 'put') respectievelijk de *o* van 'dom' uitspreken en die kort aanhouden.
- de *ö* is een heldere *u*-klank, één graad opener dan de *u* van 'put'.
- de *ae* spreekt men uit door de *e* van 'pet' aan te houden, vergelijk Ned. 'militair'.
- de *oe* kan in het Stellingwerfs behalve kort ook lang zijn, en dat niet bijna uitsluitend voor een *r* (zoals in het Nederlands): *roet* 'roet', *hoed* 'hoed' en *groete* 'litteken' zijn voorbeelden van woorden met een lange *oe*.
- de *o* van *sokke* 'sok' is een graad opener dan die van *bok*. Dit verschil kent men in het Nederlands niet of maar amper (vergelijk 'hok' met de open [O], en 'dom' met de meer gesloten variant), maar in het noorden en oosten is men er zich meestal goed van bewust. In het Stellingwerfs werkt het verschil tussen beide korte *o*'s betekenisonderscheidend. Een aardige oefening bieden zinnetjes als *Hokke hokken heb ie, Woolter?* 'wat voor hokken heb jij, Wouter' en *Zokke sokken heb ik an, Connie!* 'zulke sokken heb ik aan, Connie!'. De woorden *hokke* en *zokke* hebben de meer gesloten *o*, *hokken* en *sokken* de open uitspraak.
- de *ao* van *slaopen* is de verlengde open *o* (dus zoals in *sokke* 'sok'). Deze klinker *ao* komt veel voor, namelijk in woorden als *schaop* 'schaap', *maone* 'maan', *vaort* 'vaart', *baord* 'baard' en *maol* 'maal'.

De tweeklanken in het Stellingwerfs

In het schema van de klinkers hiervoor hadden de tweeklanken opgenomen kunnen worden, omdat ze bestaan uit een klinker gevolgd door een halfklin-

ker *j* of *w*. Voor de overzichtelijkheid zijn ze hierna in een apart schema geplaatst.

'voor' 'niet rond'	'rond'	'hoogte-graad'	'niet rond'	'achter' 'rond'
ziej' 'zie je' [i:j] *kieuw* [iw] 'kieuw'	*muuite* [yj] 'moeite', *ruwen* [yw] 'staan trappelen'	4		*roei* [uj] 'roei'
wi'j [Ij] 'wij' *li'jte* 'luwte' *leeuw* [Iw] 'leeuw'	*uj* 'ooi' [ʌj]	3		*foj* 'foei' [oj] *mooi* 'mooi' [o:j] *now* 'nu' [ow]
eide 'eg' [ɛj]	*buize* 'buis' [œj] *fluiten* 'fluiten'	2		*woj* [Oj] 'wou je' *taoi* [O:j] 'taai' *rouw* [Ow] ruw *gauw* [Ow] 'gauw'
		1	*maitse(n)* [aj] 'made, maai' *faai* [a:j] 'gemeen' *graai* 'graai'	

In *ziej'* 'zie je' klinkt een lange *ie* gevolgd door een *j*-achtige, in *kieuw* hoort men een *ie* gevolgd door een *w*-achtige, net als in het Nederlandse *kieuw*. De *uui* klinkt zoals de spelling suggereert: een *uu* gevolgd door een *j*-achtige. In de reeks met hoogtegraad 3 staat *i'j* voor de uitspraak *i* (van 'pit') gevolgd door een *j*-achtige. In *leeuw* hoort men de *i* van *pit* gevolgd door een *w*-achtige zoals in het Nederlands aan het eind van 'leeuw'. De *uj* klinkt als de *u* van 'put' gevolgd door een *j*-achtige. De *oj* van *foj* is een korte, dichte *o* gevolgd door een *j*-achtige. De *ow* is dezelfde *o* gevolgd door een *w*-achtige. Onder hoogtegraad 2 zien we *ui* optreden, terwijl we bij de klinkers konden zien dat *uu* geen *ui* geworden is in het Stellingwerfs. De *ui* in de woorden *fluiten* en *buize* gaat dan ook op een *oj* respectievelijk op een ontleende *ui* terug. De *oj* bij hoogtegraad 2 is een korte, open *o* gevolgd door een *j*-achtige. De *ou* zoals in *rouw*, *gauw* is een korte, open *o* gevolgd door een *w*-achti-

ge. Bij hoogtegraad 1 zien we de *ai* optreden met een korte *a* gevolgd door een *j*-achtige. De tweeklank *aai* heeft natuurlijk een lange *aa*, en zo ook zijn de *ooi* in *mooi* en de *aoi* in *taoi* natuurlijk lang.

Daarmee is nog niet alles gezegd over de Stellingwerfse een- en tweeklanken. Bekend uit het Nederlands is dat zich tussen bepaalde lange klinkers en *r* een sjwa-achtige klinker voordoet, zoals in 'boor'. Dat vinden we ook in het Stellingwerfs, bijvoorbeeld in woorden als *baord* 'baard' en *bier* 'bier'. Maar ook voor *d, t, s, z, n* en *l* doet zich in het Stellingwerfs die klinkerverkleuring voor, dus in woorden als *mode, sloot, poos, roze* 'roos', *gewoon* en *vool* 'veulen'. Dit verschijnsel manifesteert zich niet bij alle sprekers in dezelfde mate. En het gaat ook lang niet om alle klinkers, maar vooral om de *oo* en de *ao*. In het noordelijke gebied van West-Stellingwerf, dus tussen Lende en Kuunder (zie kaart 1), doet zich ook een sjwa-achtige voor tussen lange *oe* en *n*, maar weer niet bij elke spreker. Men hoort dus, bij benadering, zoiets als '*doe-en*'. Hoe subtiel een en ander is blijkt bijvoorbeeld wel uit het feit dat zich tussen *oe* en *z, v* en *g* een dergelijke sjwa niet voordoet.

De medeklinkers in het Stellingwerfs

Vaak bestaat de indruk dat de Nederlandse streektalen vooral een rijke verscheidenheid aan klinkers hebben, maar dat er op het terrein van de medeklinkers niet veel valt te beleven. Voor het Stellingwerfs is dat niet vol te houden. Zo zijn de volgende drie belangrijke verschijnselen te vermelden.

In de eerste plaats kent het Stellingwerfs, net als andere vormen van het Nedersaksisch, een drietal lettergreepdragende neusmedeklinkers. Ze zijn snel te herkennen uit het volgende staatje:

loo[pm] 'lopen'	*ei[dn]* 'eggen'	*war[kng]* 'werken'
lee[bm] 'leven'	*boo[n:]* 'bonen'	*da[kng]* 'daken'
(met een aangehouden *m*)	(met een aangehouden respectievelijk een lang aangehouden *n*)	(met een aangehouden *ng*)

De slot-*n* vormt dus in de genoemde woorden de kern van de lettergreep en past zich aan de voorafgaande medeklinker aan. De *n* wordt daardoor een *m*

na een *b*, *p*, *m*, *f* en *v*, en een *ng* na een *k*, *g*, *ch* en *ng*. In deze vormen is steeds een sjwa uitgevallen. Dat weten we onder meer omdat er zich wél een sjwa voordoet in bijvoorbeeld *hi'j eidet* 'hij egt' (dus tussen *d* en *t*) en ook in *ik warke* 'ik werk'. Wat de spelling betreft moet hier worden opgemerkt, dat in het Stellingwerfs de uitgang *-en* voluit wordt geschreven, dus zoals in *lopen*, *warken*.

Een geheel eigen kenmerk van het Stellingwerfs is in dit verband dat de sjwa bewaard blijft wanneer op de onbeklemtoonde lettergrepen van daarnet nog een tweede onbeklemtoonde lettergreep *-en* volgt:

bewao[pm]en 'bewapenen', niet **bewao[pm:]*
ree[kng]en 'rekenen', niet **ree[kng:]*
tee[kng]en 'tekenen', niet **tee[kng:]*

Dat de vormen met een ster in het Stellingwerfs kennelijk hoe dan ook moeten worden voorkomen, blijkt wel uit een andere uitspraakmogelijkheid van *rekenen*, namelijk *ree[krn]* 'rekenen', met een ingevoegde *r* die daar oorspronkelijk niet hoort.

Als tweede iets over de vormen van het klanksegment *r* in het Stellingwerfs, waarvan een buitenstaander geneigd is te denken dat het hier wel om de noordelijke 'tongpunt'-*r* zal gaan, en dat is in hoofdzaak ook zo. De brouw-*r* doet zich in Stellingwerf alleen voor bij een aantal katholieke families in Blesdijke, wat dorpsbewoners verklaren uit katholieke invloeden uit Steenwijk. Maar er is over de *r* veel meer te zeggen. In woorden als *vaort* 'vaart' en *baorden* 'baarden', dus na een lange klinker, is de *r* niet meer dan een stemloze respectievelijk stemhebbende zachte aanraking van de tandkas door de tongpunt. In woorden als *bod* 'bord', *batte* 'bart, houten bruggetje' – na een aantal korte klinkers – treedt er alleen een *t* of *d* (of eventueel een *s* of *z*) op die wordt gearticuleerd met enigszins terugkrullende tongpunt.

Ook een *l* en *n* worden na een korte klinker wel op die manier uitgesproken. Met spreekt in zulke gevallen van een retroflexe medeklinker. Maar de *l* die zo wordt uitgesproken – dat is vooral in het midden van Stellingwerf – gaat juist niet terug op *r* die ooit aan *l* voorafging. Verder valt op dat in het oostelijke *harre* 'snel', *klarre* 'stuk papier of plastic' en *berre* 'bed' geen *d*

optreedt maar een bijzondere *r*, die wordt verwezenlijkt met één snelle, harde slag tegen de tandkas.

Een derde bijzonderheid betreft de plofklank *g*, iets verder naar achteren in de mond gevormd dan zoals we *g* in het Engelse leenwoord 'goal' meestal uitspreken. Deze *g* treedt op in woorden als *liggen* 'liggen' (lees '*li[gng]*') en *bugen* 'buigen' (lees '*buu[gng]*'). Op het eerste gezicht manifesteert de *g* zich dus voor *ng* en lijkt het alsof een gewone *g* hier door de invloed van *ng* tot de plofklank *g* wordt. Dat wil zeggen, zoals in het Stellingwerfs ook de *v* tot *b* wordt in een soortgelijke omgeving, vergelijk bijvoorbeeld *lee[bm]* 'leven' met daarnaast een *v* in *ik leve* 'ik leef', die zelfs *f* wordt in *hi'j leeft* 'hij leeft'. Maar *g* hoeft toch niet tot plofklank te worden door *ng*, want er is ook nog iets anders. De Stellingwervers zeggen vanouds ook een plofklank *g* in bijvoorbeeld *ik ligge* 'ik lig' (dus voor een sjwa) en zo ook in *bigge* 'big' (met het meervoud '*bi[gng]*') en *boge* 'boog' (met het meervoud '*boo[gng]*').

Dit alles wijst op de aanwezigheid van een oude plofklank *g*. Dat is niet zo vreemd, omdat die zich in oudere taalstadia ook al voordeed. We hebben kennelijk te maken met een overblijfsel van lang geleden. Een volgende bijzonderheid maakt dat nog aannemelijker. In oostelijk Stellingwerfs doet zich namelijk ook aan het begin van woorden een plofklank *g* voor, die zich westelijk alleen in enkele dorpen manifesteert. Nu kent ook het Fries een explosieve *g* aan het woordbegin, maar een (late) ontlening aan het Fries ligt hier als verklaring minder voor de hand dan een oude gemeenschappelijke, Westgermaanse basis. Bovendien, de Stellingwerfse explosieve *g* aan het woordbegin wordt meer achter in de mond gearticuleerd en bepaalde klankverschijnselen die met deze *g* samenhangen zijn ook anders dan in het Fries (zie ook kaart 3, pagina 38-39).

Ook de klankcombinaties in het Stellingwerfs zijn interessant, zoals we en passant al hebben gezien. In de volgende paragrafen passeren de voornaamste de revue. Daarbij kan niet aan de lokale en regionale setting worden voorbijgegaan, want nogal wat verschillen hangen daarmee samen. Samenhang en verscheidenheid vormen voldoende reden om na de bespreking van een aantal bijzonderheden over de klankcombinaties een paragraaf te wijden aan het onderwerp 'het Stellingwerfs geografisch'.

Klankcombinaties in het Stellingwerfs

Enkele opvallende, nog niet genoemde bijzonderheden op het terrein van de klankcombinaties zijn de volgende.

1 Het Stellingwerfs kent een groot aantal tweelettergrepige woorden die in sommige andere variëteiten van het Nedersaksisch en in het Nederlands inmiddels eenlettergrepig zijn geworden. In andere Germaanse talen doen ze zich soms ook nog steeds als tweelettergrepig voor, zie het staatje.

Stellingwerfs	**Nederlands**	**Fries**	**Duits**
schoele	school	skoalle	Schule
haene	haan	hoanne	Hahn
doeve	duif	do	Taube
zaege	zaag	seach	Säge

Opmerkelijk is dat ook het Kuinders, waarvan men wel zegt dat het sterk door het Nederlands is beïnvloed, nog steeds heel veel woorden op *-e* kent waar dat in het Nederlands niet meer het geval is.

2 De *ae*-klank doet zich niet voor in het bijzondere dialect van Kuinre, in Blankenham, Wanneperveen en in het zogeheten Westhoekers, dat wordt gesproken in de dorpen Slijkenburg, Langelille, Spanga en (deels) in Scherpenzeel en Munnikeburen in het (zuid)westen van de gemeente West-Stellingwerf. In plaats daarvan hoort men in het Westhoekers een *aa* (zie kaart 2, pagina 20). Blokzijl (gebied 4, kaart 2) wijkt zelfs nog sterker af van z'n omgeving: in de woorden waarin het Stellingwerfs *ae* heeft, doet zich hier de *ao*-klank voor. Er heeft hier een geheel eigen ontwikkeling plaatsgevonden. In het Stellingwerfs van Oost-Stellingwerf en in de West-Stellingwerver dorpen Noordwolde, Boijl, De Hoeve en Nijeholtpade (deels) hangt het voorkomen van *ee* in plaats van *ae* ervan af of in hetzelfde woord direct een *r* volgt (gebied 3). Men hoort er dus voor /r/ meestal geen *ae* maar *ee*, terwijl men elders, ook in Steenwijkerland, Westerveld en Smilde en omgeving een *ae* hoort. Vergelijk het volgende staatje:

(noord)oostelijk Stellingwerfs	elders
veren 'varen'	*vaeren*
geweer 'gewaar'	*gewaer*
peer 'paar'	*paer*

3 Binnen gebied 3 (kaart 2, pagina 20) zegt men oostelijk van lijn a in sommige woorden *uu* voor *r* in plaats van *eu*, vandaar klinkt *breur* 'broer' er als *bruur*, *reuren* 'roeren' als *ruren*, enz.

4 De taal direct zuidelijk van het *ae*-gebied (zie kaart 2: gebied 1b) kent een *èè*-klank die opener is dan de gesloten *ee* in het Stellingwerfs, maar niet zo open als de *ae* in *waeter*, en kent ook een *òò* die opener is dan de *oo* van *lopen* maar weer niet zo open als de *ao* van *slaopen* 'slapen'. Zo komt in dat taalsysteem naast *weke* 'week' en het zelfstandig naamwoord *pote* ('poot') voor *wèke* 'woerd' en het werkwoord *pòten* 'poten'. Incidenteel wordt *èè* in dat gebied zelfs wel weergegeven als *ae* en leest men dus *waeke* 'woerd', een schrijfwijze die wel iets zegt over de veronderstelde openingsgraad. Om taalhistorische redenen mogen we aannemen dat ook in het *ae*-gebied *èè* en *òò* eerder voorkwamen. Bij dialectopnamen in de jaren vijftig bleek de samenval van *ee* een eerdere *èè* daar duidelijk uit grappige zinnetjes als *Daor gaon veertien daegen langes* 'daar gaan 14 dagen langs', waarmee gezinspeeld wordt op beide betekenismogelijkheden van *twee weken*: 'twee woerden' en 'twee weken', en *Bin die honderd eier allemaol van iene weke?* 'zijn die honderd eieren allemaal van één week', waarop als reactie moest worden gegeven: *Ja, en van honderd enten* 'ja, en van honderd eenden'.

5 De tweeklanken *i'j* en *uj* zijn combinaties van *i* + *j* en *u* (van 'put') + *j*. Deze combinaties doen zich niet over het gehele gebied voor. Met name in West-Stellingwerf benoorden de Lende hoort men veel vaker *leite* dan *li'jte*, *nei* in plaats van *ni'j* 'nieuw' en zo ook *hui* in plaats van *huj* 'hooi', *buie* in plaats van *bujje* 'bui'. Terwijl men bezuiden de Lende en in Oldeberkoop doorgaans *grujjen* en *blujjen* zegt en *ni'j* en *vri'j* (met een *i*) en in Noordwolde en Oost-Stellingwerf *gruuien* en *bluuien* maar eveneens *ni'j* en *vri'j* (met een *i*), gebruikt men in West-Stellingwerf benoorden de Lende en noordwestelijk in Steenwijkerland vaak de verwijde tweeklank *ui* respectievelijk

ei. Overigens gebruikt men in de gemeente Steenwijkerland de *uj-* en *i'j-*uitspraak, evenals in het Westdrentse Stellingwerfs (zie kaart 2, pagina 20).

6 In de combinatie *oo* + *ld*, *oo* + *lt* gebruikt men de dichte, lange *oo* zonder dat er een lichte sjwa op volgt, zoals dat vaak wel het geval is in *kool* 'kool', *vool* 'veulen'. De lange *oo* in de combinatie met *ld*, *lt* is typerend voor het Stellingwerfs van Oost- en West-Stellingwerf, en lijkt dat ook te zijn voor de gemeente Steenwijkerland en voor het West-Drentse Stellingwerfs, al zou nader onderzoek hier meer zekerheid moeten bieden. In Kuinre en omgeving (gebied 1a, kaart 2) is de *...oold/ ...oolt*-combinatie tot *...oud/ ...out* geëvolueerd, vergelijk het volgende staatje:

Stellingwerfs	**Kuinre/Blankenham/ Westhoekers**	**Nederlands**
koold	*koud*	'koud'
oold	*oud*	'oud'
zoolt	*zout*	'zout'
volen	*vouwen*	'vouwen'

Het werkwoord *volen* lijkt door de afwezigheid van *d* een positieve uitzondering op de genoemde combinatie. Dat is maar schijn, omdat de *d* in de uitspraak geheel weggevallen is en niet wordt geschreven. Hoewel *d* na *l*, *n*, *r* en voor de stomme *e* (sjwa) vaak wel wordt gezegd en geschreven, valt hij ook in andere woorden in de uitspraak regelmatig weg, zoals bijvoorbeeld in *een oolde man*, dat dus wel wordt uitgesproken als *een 'ole' man*, en zoals in *'peredong'* naast het gewone *peerdedong* 'paardenmest'.
Tussen het Kuinders en het Westhoekers bestaat overeenkomst doordat de dichte *oo* + *l* voor *t/d* ook in het Westhoekers tot de tweeklank *ou* is geworden. Deze verandering had zich ook al lang geleden in het Hollands voorgedaan, maar kent in het Nederlands nog een uitzondering als 'zolder'. De tendens in het Kuinders, Blankenhammigers en Westhoekers is erg sterk geweest; hier zegt men niet *zoolder* maar zelfs *zouder*, terwijl het Nederlands nog 'zolder' heeft. Het woord 'kolder' levert in het Kuinders/Westhoekers echter geen *'kouder'* op, wat begrijpelijk is. In het woord *kolder* immers komt de meer open *o* voor, niet de gesloten, lange variant van *zoolder* 'zolder', *hoolt* 'hout' enz.

Plaatsnamen als *Oosterwoolde* en *Noordwoolde* spreekt men in Westhoekers en Kuinders niet uit als '*Oosterwoude*' en '*Noordwoude*'. Gelukkig is ook in het Nederlandse 'Oosterwolde' en 'Noordwolde' nog de Stellingwerfse klanksituatie bewaard. Wat weer niet gezegd kan worden van de 'ui' in de riviernaam 'Kuinder'. De *Stellingwarvers* en *Kuundersen* zeggen vanouds *Kuunder* en de Friezen hebben hun eigen uitspraak *Tsjonger* van het prehistorische, waarschijnlijk niet Germaanse woord *keunira 'schitterende'. Gelukkig gaat de rivier binnenkort officieel weer *Kuunder of Tsjonger* heten, volgens de Stellingwerfse respectievelijk Friese uitspraak. En terecht!

7 In het Stellingwerfs is een oorspronkelijk korte *a* voor bepaalde medeklinkers gerekt, vergelijk het volgende staatje:

Stellingwerfs	**Nederlands**
kaampe	'stuk (omheind) land'
laand	'land'
kaaste	'kast'
vaast(e)	'vast'

Deze vormen zijn zo goed als algemeen voor het *ae*-gebied. In het Stellingwerfs van Steenwijkerland en in gebied 1a echter is het '*vaste*', en het is '*kamp*' en'*land*' in gebied 1a (zie kaart 2, pagina 20). Kijken we naar een ander geval van 'verlenging' van de *a*, dan zien we flinke verschillen. De uitspraak *vaarken* 'varken' geldt globaal gesproken voor het Stellingwerfs in West-Stellingwerf bezuiden de Lende, voor het Stellingwerfs in Zuidwest-Drenthe en voor de gemeente Steenwijkerland. *Waarm* kent de verspreiding van het gehele *ae*-gebied, maar verspreid komt ook *warm* voor. *Slaachten* komt voor in het Drentse en Overijsselse Stellingwerfs, maar in Wolvega en westelijk daarvan is het *slachten*, evenals incidenteel elders, zoals in de stad Steenwijk.

8 In het Stellingwerfs van Oost- en West-Stellingwerf komt de combinatie *sk* aan het begin van woorden voor en ook midden in woorden. Beschouw hiervoor het staatje:

woordbegin:	**in het woord:**
s[k]one 'schoon'	*weensken* 'wensen'
s[k]aop 'schaap'	*haanske* 'handschoen'
s[k]eren 'scheren'	*visken* 'vissen'

De [sk]-uitspraak aan het begin van woorden doet zich zelfs in vrijwel het gehele gebied van het Stellingwerfs voor, maar midden in het woord is dat alleen in Stellingwerf zelf, in het noordwesten van de gemeente Steenwijkerland (Kuinre en omgeving), incidenteel in onder meer Giethoorn en Steenwijk met *muske* 'mus'), en wat het Drentse Stellingwerfs betreft alleen in Smilde. In het oude Westgermaans ging het hier ook steeds om een [sk]-uitspraak. De situatie met *sk* in het Stellingwerfs is er een uit een zeer oud voorstadium. Ook hier hoeft dus geen 'Friese invloed' te worden verondersteld; de overeenkomst met de Friese [sk]-uitspraak in dit soort woorden berust op de gezamenlijke afkomst uit het Westgermaans.

9 De *z* die men in het Nederlands aan het begin van woorden hoort of in ieder geval schrijft, wordt in het Stellingwerfs vanouds als *s* uitgesproken. Hetzelfde geldt voor de *v*; men zegt dus een *f* in deze positie. Midden in het woord doen de *z* en de *v* zich overigens in aanzienlijke mate voor. De *v* klinkt vanouds in die situatie zelfs nog vaker als een *w*. De *s*- en *f*-uitspraak aan het begin van woorden is een overblijfsel uit het oude Westgermaans die zich ook in het Fries voordoet, maar niet overal elders in het Nedersaksisch. In het Stellingwerfs worden *z* en *v* overigens wel geschreven in woorden die ook in het Nederlands een *z* of *v* hebben:

Stellingwerfs	**Nederlands**
zeune [s]	zoon
zaegen [s]	zagen
voete [f]	voet
viere [f]	vier

10 Er is een flink verschil in het gebruik van de *h*. We kunnen kortweg zeggen dat in Stellingwerf zelf de *h* voorkomt als in het Nederlands, en zo is de situatie ook in het Zuidwest-Drentse Stellingwerfs. In de gemeente Steenwijkerland echter (en hier en daar ten zuiden daarvan in Overijssel

en Zuidwest-Drenthe) ontbreekt de *h*, evenals incidenteel in het Westhoekers. Zoals zo vaak past ook hier een relativerende opmerking. Soms wordt de *h* wel gezegd waar hij eigenlijk niet hoort, dus aan het begin van woorden die eigenlijk met een klinker beginnen. Zoiets komt vaker voor in *h*-loze gebieden.

11 In de stad Steenwijk doet de *g* midden in het woord zich vaak niet zo voor als in het overige Stellingwerfs. Men hoort hier '*liechng*' 'liegen' en '*miechng*' 'urineren' met de *ch* van *lachen*. De Steenwijkers werden dan ook wel door de Stellingwervers gekarakteriseerd met de woordcombinatie '*skietn en miechng*' 'schijten en urineren'. Het Steenwijkers heeft nog een ander, bijzonder kenmerk: -*te* in de verleden tijd doet zich voor als -*de*, vergelijk *klopde* 'klopte', *stookde* 'stookte'.

12 In het Stellingwerfs van Nijeholtpa bestaat een bijzondere *kng*-combinatie aan het begin van woorden. Het betreft de uitspraak van bijvoorbeeld '*kngien*' 'konijn' in plaats van *knien*.

Het Stellingwerfs geografisch

In verband met de taaleigen klanken en combinaties ervan is hiervoor het een en ander gezegd over de verbreiding. Er kunnen nog meer klankverschillen genoemd worden die belangrijke regionale verschillen laten zien. Zo ook is er regionale differentiatie aan te wijzen op het terrein van de woordvormen en van de woordenschat. Verschillen op het terrein van de zinsbouw zijn er eveneens; ze krijgen enige aandacht in hoofdstuk 5.

Binnen het Stellingwerfse gebied wijst niet alleen de *ae*, maar ook de verspreiding van de *uu* die voortgekomen moet zijn uit een oude *oe:* op een sterke eenheid. *Ruun* 'ruin', *bruun* 'bruin' en *huud* 'huid' zijn woorden die lang geleden een *oe* moeten hebben gehad. Het naburige Drents heeft in die woorden nog steeds een *oe*, terwijl het Stellingwerfs die oude klank nog in een woord als *moes* 'muis' heeft. Het Stellingwerfse *uu*-gebied in Drenthe is niet zo groot als het *ae*-gebied (zie kaart 3).

Kaart 3.

Taalkaart van het Stellingwerfs

ⓐ westelijk: *vuuftien* naast of i.p.v. *vieftien* 'vijftien'

ⓑ westelijk *voegel*, oostelijk meestal *vogel* 'vogel' of *veugel* (in Drenthe)

ⓒ westelijk: *zoemer*, oostelijk *zommer* of *zomer* 'zomer'

ⓓ oostelijk in Stellingwerf en binnen de enclaves: plofklank *g* aan 't woordbegin

ⓔ oostelijk in Stellingwerf: vaak *–tien* i.p.v. *–pien* in *bessempien* 'bezempje', *bojempien* 'bodempje' enz.

ⓕ westelijk *ruun*, oostelijk *roen* 'ruin'

ⓖ westelijk *muus* i.p.v. of naast *moes* 'muis'

ⓗ noordelijk *huud*, verder ook noordelijk van f, ook in Bovensmilde e.o., elders *hoed* 'huid'

ⓘ noordelijk *jim/jum* 'jullie'

noordelijk van de *jim*-lijn, in Blokzijl en in het zuidelijkste *störk*gebied: *spoorstok* (trekhout van één paard)

störk of *sturk* voor ooievaar

gemeentegrens

Opvallend is, dat zich in het zuidwesten van het *ae*-gebied ook *muus* voordoet (zie kaart 3). In dat gebied komen naar verhouding de meeste woorden voor waarin de *oe* naar *uu* is overgegaan. Maar nog opvallender is, dat zich daar in het zuidwesten ook woorden voordoen met een *uu* die geen *ui*-woorden naast zich hebben in het Nederlands. Dat zou zo moeten zijn vanuit de vaak verkondigde opvatting dat het hier om oudere invloed uit het Nederlands gaat. In het oog springt bijvoorbeeld *ruzig* 'druk, onstuimig' in Giethoorn, dat elders in het Stellingwerfs als *roezig* klinkt (met een lange *oe*). Weliswaar bestaat in het Nederlands wel het woord 'ruizig' = tochtig bij varkens, maar daarvoor heeft het Gieters *jachtig*. Het bedoelde type *uu* in woorden wordt wel in verband gebracht met de expansietheorie van Kloeke, die aannam dat hij is ontstaan door invloed van het zeventiende-eeuwse Hollands. Het bestaan van *ruzig* 'druk, onstuimig' illustreert dat men daarbij de nodige twijfel mag hebben. Ook het voorkomen van *bedulen* 'bedoelen' en *kuzepiene* 'kiespijn' naast *koezepiene* in het noorden van Steenwijkerland lijkt dat te weerleggen. Een ander voorbeeld van verwante vormen waarin de *uu* niet zomaar door 'Hollandse expansie' kan worden verklaard is het woord *hoele/hule* voor 'harde schil'. Naast het vrij algemene *hoele* komt, veel meer verspreid over Stellingwerf dan *muus*, ook *hule* voor en zelfs *heule* in Nijetrijne, maar de *uu* kan niet verklaard worden door het voorbeeld van een ouder 'Hollands' equivalent met *uu*: dat kwam, voor zover we na kunnen gaan, niet voor.

Een *uu*-klank van een heel andere oorsprong is die in woorden als *pupe* 'pijp', *vufe* 'vijf', *vuuftien* 'vijftien'. De *uu* hierin is ontstaan uit een *ie* als gevolg van lipronding tussen 'lipmedeklinkers'. De verandering voltrok zich per woord in een groter of kleiner deel van het gebied (zie voor *vuuf(tien)* kaart 3).

Een flink gebied met *oe* in plaats van *oo* in *voegel* 'vogel' respectievelijk *zoemer* 'zomer' vormt een andere illustratie van een sterke samenhang in het gebied (vergelijk kaart 3). De *voegel*-uitspraak geldt voor vrijwel de hele regio, maar in oostelijk Oost-Stellingwerf doet zich *vogel* voor (naast *voegel*) en ook in Smilde en omgeving. De variant *veugel* doet zich voor in het overige Drentse Stellingwerfs. *Zoemer* vormt het grootste gebied ten opzichte van *zommer* of zelfs incidenteel *zomer* (in oostelijk Oost-Stellingwerf en in

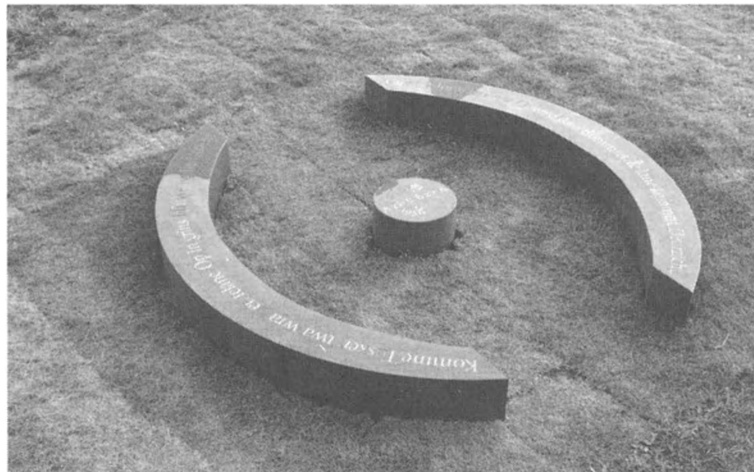
Giethoorn en Steenwijk en omgeving; zie kaart 3). We zien hoe de *oo* in verschillende woorden zich in de diverse dorpen/gebieden anders gedraagt. Oorzaak is een geleidelijke verandering die zich woord voor woord heeft voltrokken. Een interessante nuance is dat in het Drentse Stellingwerfs zich in meer woorden nog een oude *oo* voordoet in plaats van *oe*. Dat is bijvoorbeeld het geval in Diever met *brook* 'broek' en *dook* 'doek'. Ook het Steenwijkers kent vanouds *brook* en *dook*, terwijl men in de naaste omgeving van de stad deze woorden met een *oe* zegt.

Ook het gebruik van *jim* (of de variant *jum*) in Stellingwerf en een aantal dorpen in Steenwijkerland wijst op een oude samenhang (zie kaart 3). Een interessant verband binnen het gebied vertoont ook de verbreiding van *i'j* = jij in plaats van of naast de vorm *ie* (soms geldt *ie* ten opzichte van *i'j* als de beleefde vorm, soms is het juist andersom). Dit *i'j* zit hoofdzakelijk in Oost-Stellingwerf (zie kaart 2, pagina 20) en de verbreiding valt daarmee ongeveer samen met het gebied waar men geen *...aer*-combinatie zegt maar *...eer*. Een oude samenhang met het Noord-Drentse gebied waar men *ij* zegt, ligt niet zo voor de hand. De verbindingswegen gingen hoofdzakelijk naar het zuidelijk gelegen *ae*-gebied, waar *i'j* = jij juist niet voorkomt. Een eigen ontwikkeling van *i'j* uit *ie* is daarom aannemelijker dan 'Drentse invloed'.

De bijzondere klank *ö* komt in ongeveer het gehele gebied voor en ook in het aangrenzende West-Overijssels en West-Drents, maar niet steeds in dezelfde woorden en in dezelfde mate. *Grös* wordt als de algemene vorm voor 'gras' gezien, ook in het Drentse Stellingwerfs en in Overijssel, terwijl zich in andere Drentse regio's de uitspraak '*gres*' of '*gras*' voordoet. Ook Stellingwerfs *gröppe* 'mestgoot, greppel' en *dörp* hebben deze *ö*-klank, en ook werkwoordsvormen als in *hi'j bödt* 'hij biedt' en *hi'j göt* 'hij giet'. In de *ö*-woorden hebben West-Stellingwerf ten noorden van de Lende en noordwestelijk Steenwijkerland echter meestal een *u*-uitspraak: men zegt dus '*gruppe*', '*grus*' (zie kaart 2). Het Drentse Stellingwerfs heeft *ö* ook in bijvoorbeeld *wödt* 'wordt' en het kent ook de lange tegenhanger van *ö*, die zich elders in Stellingwerf niet voordoet: *uut-ehölen* uitgehaald (Diever), *emöken* 'gemaakt' (Diever, en ook in Steenwijk). Alleen incidenteel komt in oostelijk Oost-Stellingwerf *dööst* 'dorst' voor, en in Appelscha alleen klinkt het Drents aandoende *hi'j möök* 'hij maakte'.

Beter dan nog verdere overeenkomsten en verschillen te demonstreren is het om in samenvattende zin af te ronden. Het blijkt dat binnen de buurprovincie Drenthe het Zuidwest-Drents een bijzondere plaats inneemt. De grens van het oude 'Dieverder dingspil' vormt volgens Albert Sassen, die in de jaren vijftig het Zuidwest-Drents uitvoerig onderzocht, een duidelijke grens met de naburige Drentse dialecten. In maar liefst 35% van de door hem onderzochte Drentse taalverschijnselen nam het Zuidwest-Drents een eigen plaats in, die blijkt aan te sluiten op het Overijssels zuidelijk van het gebied. Zo'n 33% van die eigen verschijnselen bleken zich ook voor te doen in het Stellingwerfs van Stellingwerf en Noordwest-Overijssel.

Er zijn in het Stellingwerfs woorden en klank- en vormverschijnselen die aan het Fries doen denken. In de meeste gevallen zijn ze echter te verklaren uit een gemeenschappelijk Westgermaans voorstadium, eerder dan uit directe ontlening uit het Fries. Tot slot mag hier gezegd worden dat binnen Stellingwerf het Westhoekers vaak een bijzondere positie inneemt, die nogal eens over het hoofd wordt gezien. Het gaat daarbij niet alleen om de *aa* in plaats van *ae*. Zo zegt men *zeuken* in plaats van *zuken* 'zoeken', *lucht* in plaats van *locht* 'licht' en 'lucht' en men zegt *hooi* in plaats van *huj* of *hui* 'hooi'.

Het 'Grensmonument voor de taal' van kunstenaar/schrijver Atte Jongstra met Stellingwerfse en Friese poëzieregels markeert de taalgrens op een eilandje in de gekanaliseerde rivier de Kuunder nabij Nijeberkoop. (Stichting Kunst en Openbare Ruimte, Amsterdam; foto: Ton Aartsen, Leeuwarden)

De spelling van het Stellingwerfs

Direct na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde de belangrijkste Stellingwerfse schrijver H.J. Bergveld een helder en inzichtelijk spellingsysteem. Hij zorgde door een consequent gebruik ervan voor een vast woordbeeld in zijn eigen, veel gelezen werk. Daarbij bouwde hij voort op gewoonten van eerdere schrijvers en liet zich in het bijzonder inspireren door wat dr. J. Naarding voor het Drents propageerde. Begin jaren zeventig werd Bergvelds schrijfwijze opnieuw omarmd door met name de jongeren die toen de nieuwe streektaalvereniging Stellingwarver Schrieversronte oprichtten. Daarom werd hij ook gebruikt bij de notatie van woorden en verbindingen ten behoeve van het *Stellingwarfs Woordeboek*, een project dat eveneens in de eerste helft van de jaren zeventig z'n basis heeft. In 1976 werd Bergvelds spelling nog eens officieel bekrachtigd door het bestuur van de Stellingwarver Schrieversronte. Daarbij werden ook van bepaalde klankvarianten voorkeursvarianten genoemd voor de geschreven taal. De spelling van toen werd en wordt nog steeds gebruikt in alle publicaties. In het *Stellingwarfs Woordeboek* is het Stellingwerfs eveneens in deze gangbare spelling gecodificeerd en het woordenboek biedt dus hulp bij keuzeproblemen. Het wordt dan ook wel de Van Dale van het Stellingwerfs genoemd.

Er is vanaf de Tweede Wereldoorlog een ontwikkeling geweest waarbij het Stellingwerfs niet alleen meer werd geschreven, maar ook steeds meer werd gelezen, dankzij de vaste woordbeelden. Het lezen werd bovendien vergemakkelijkt doordat de woordbeelden door de gebruikte spelling aansloten bij die van het Nederlands. Zo correspondeert het *ao*-schrijfteken (voor de heldere *ao*-klank) meestal met een *aa* in het Nederlands. Een woord als *praoten* wordt dus sneller herkend door de overeenkomst met Nederlands 'praten' dan bijvoorbeeld '*pro...aten*'. Om redenen van schrijf- en leesovereenkomsten met het Nederlands wordt ook *schoele* 'school', *schone* 'schoon' enz. geschreven, hoewel men zo goed als algemeen [sk] aan het begin van woorden zegt. Zo vreemd is dat overigens niet, als men het Engelse *scan*, *squib*, *sky* en... *school* ziet staan. En wie bekommert zich erom dat we in het Nederlands 'lopen' schrijven terwijl de slot-*n* in het westen door heel veel mensen niet wordt uitgesproken?

Het vaste woordbeeld in het Stellingwerfs van de afgelopen dertig jaar wordt door iedereen als een zegen ervaren. Wie overigens zou denken dat

het om een gering aantal lezers gaat, heeft het mis. Het Stellingwerfs wordt in een aantal gevallen zelfs meer gelezen door niet Stellingwerfs-sprekenden dan door echte Stellingwervers. De wekelijkse Stellingwerfse column in de *Leeuwarder Courant* bijvoorbeeld mag zich in een zeer groot lezerspubliek verheugen.

3. De woorden en hun vorming

Veel woorden zijn opgebouwd uit bestaande woorden of kleinere betekenisdragende deeltjes, net als in andere talen. In vergelijking met ander Nedersaksisch, met het Nederlands en met het Fries is er wat dat betreft meestal weinig bijzonders te melden. Handelende personen bijvoorbeeld worden door het achtervoegsel *-er* aangeduid; men kent dus *warkers* 'werkers', *lopers* 'lopers' en *autorieders* 'autorijders' zoals elders. Wil men het vrouwelijk geslacht benadrukken dan heeft ook het Stellingwerfs *warksters*, *loopsters* en *autoriedsters*. In andere gevallen echter zijn er fraaie eigen regels en vormen. Dat is in het bijzonder het geval bij het verkleinwoord, reden waarom daar allereerst aandacht aan wordt besteed.

Het verkleinwoord

Bij de verkleinwoordvorming in het Stellingwerfs doet zich veel variatie voor. De varianten laten zich goed vergelijken met verkleinwoorden elders, zoals in het Nederlands en in de andere Nedersaksische variëteiten. Door Friestaligen wordt het Stellingwerfs wel grappig, om maar niet te zeggen zangerig gevonden door de uitgang *-(e)gien*. Je kunt zeggen dat *-gien* de basisvorm is van de verkleiningsuitgang, omdat die vorm zich voordoet na een klinker of tweeklank waarop het grondwoord eindigt. Aan de hand van de volgende voorbeelden laten de verschillende gedaantes zich goed aflezen:

lae – *laegien* 'la – laatje'
stro – *strogien* 'stro – strootje'
slabbe – *slabbegien* 'slab – slabbetje'
vodde – *voddegien* 'vod – vodje'
ti'je – *ti'jgien* 'teen – teentje'
mouwe – *mouwgien* 'mouw – mouwtje'

De laatste twee voorbeelden laten zien dat de stomme slot-*e* ('sjwa') wegvalt, maar in *slabbe* en *vodde* blijft hij, dus na een korte klinker + *d* of + *b*. Het gaat hier om een bijzonder kenmerk, want ook bij de werkwoorden blijken *d* en *b* de sjwa te 'bewaren', zoals blijkt uit de vormen *hi'j schrobbet* 'hij schrobt' en *hi'j hudet* 'hij hoedt'. Verwante verschijnselen vinden we in de volgende voorbeelden:

man – *mannegien* 'man – mannetje'
kanne – *kannegien* 'kan – kannetje'
dam – *dammegien* 'dam – dammetje'
koeme – *koemegien* 'kom – kommetje'
ding – *dinkien*, ook wel *dingegien*, *deengien*, *dingien* 'ding – dingetje'
ring – *rinkien*, ook wel *ringegien*, *reengien*, *ringien* 'ring – ringetje'
tange – *tangegien*, ook wel *taangien*, *tangien*, *tankien* 'tang – tangetje'
tonge – *tongegien*, ook wel *toongien* 'tong – tongetje'
hol – *hollegien* 'hol – holletje'
bolle – *bollegien* met open o: 'witbrood – broodje'; anders: 'stier – stiertje'
snor – *snorregien* 'snor – snorretje'
karre – *karregien* 'kar – karretje'

Wat valt bij deze verkleinwoorden waar te nemen? Als het grondwoord geen eindsjwa heeft, dan wordt alsnog een sjwa ingevoegd, maar heeft het grondwoord wel een eind-sjwa, dan blijft die bewaard. Je kunt trouwens ook zeggen dat de *-e*, behalve na korte klinker + *b*, *d* wegvalt, maar na korte klinker + *m*, *n*, *ng*, *l* of *r* wordt ingevoegd, maar die theoretische kwestie voert hier te ver. Opvallend is verder de veelheid van vormen bij woorden op *-ng(e)*. Het meest bijzonder lijkt de vorm op *-kien*, omdat men naar het voorbeeld van *m* en *n* ook bij *ng* alleen de vorm *-egien* zou verwachten. In de verkleinwoorden *reengien*, *ringien*, *taangien* enzovoort hoort men de eerste *n* alleen

nog als neusklank van de klinker, daarna komt direct de *ch*-klank [x]. Ook de *n* van de *-ien*-combinatie hoort men in bepaalde omstandigheden alleen doordat de *ie* als neusklank wordt gevormd.

Het effect van lange klinkers zien we in de volgende woorden, en zo ook die van direct voorafgaande sjwa:

maol – maoltien 'maal – maaltje'
schaole – schaoltien 'schaal – schaaltje'
stiekel – stiekeltien 'stekel – stekeltje'
oor – oortien 'oor – oortje'
bore – boortien 'boor – boortje'
wekker – wekkertien 'wekker – wekkertje'
vaort – vaortien 'vaart – vaartje'
bien – bientien 'been – beentje'
baand – baantien 'band – bandje'
haene – haentien 'haan – haantje'
deken – dekentien 'deken – dekentje'

Dit staatje is nogal overzichtelijk: de sjwa valt weg en wordt ook niet ingevoegd, de vorming is dus net tegengesteld aan die met korte klinkers gevolgd door *l*, *r* enz. Ook drie andere constateringen zijn hier interessant. De voorafgaande sjwa telt kennelijk niet mee, ook die voor *l*, *r* en *n* in *stiekel*, *wekker* en *deken* niet; die *l*, *r* en *n* zijn kennelijk kern van de lettergreep. In de tweede plaats geeft het voorbeeld *dekentien* aan dat de uitspraak *ng* hier niet bepalend is. Kennelijk treedt de uitgang *-tien* op doordat het in wezen om een slot-*n* gaat. In de derde plaats: slotmedeklinkers als de *t*, *d* in *vaort*, *baand* zijn niet nodig om de *-tien*-uitspraak te verkrijgen. Zijn ze er niet, dan ontstaat evengoed door de lange klinker + *n* of +*r* de *-tien*-variant, dus net als bij *bore* en *haene.*

De *m* na een lange klinker of sjwa zorgt voor een bijzondere woordvorm:

raem – raempien ' raam – raampje'
naeme – naempien 'naam – naampje'
boom – boompien 'boom – boompje'

helm – helmpien 'helm – helmpje'
bessem – bessempien 'bezem – bezempje'

Daarnaast vinden we oostelijk in West-Stellingwerf en in Oost-Stellingwerf vanouds ook vormen als de volgende (zie kaart 3, pagina 38):

bessem – bessemtien 'bezem – bezempje'
bojem – bojemtien 'bodem-bodempje'

Bessemtien en *bojemtien* gaan terug op een oudere situatie waarin *-tien* optrad bij meer woordtypen op *m*, namelijk ook na woorden met een voorafgaande lange klinker en een gewone korte klinker. Zo heeft de Stellingwerfse schrijver H. J. Bergveld woordmateriaal nagelaten waarin bij de vorm *laom* het verkleinwoord *laomtien* is opgegeven, terwijl nu iedereen die als grondwoord *laom* 'lam' gebruikt, de vorm *laompien* bezigt. De mogelijkheden voor *-tien* waren nog ruimer, want oostelijk doet zich naast *penninkien* ook *penningtien* voor, en naast *bokkenkien* (bij *bokking*) *bokkentien*. Uit Fochteloo zijn zelfs oude woordvormen bekend als *bouwmantien* 'kwikstaart', letterlijk 'bouwmannetje' (naast algemeen *bouwmannegien*) en *poltien* 'polletje' (naast algemeen *pollegien*), dus zonder de sjwa.

Waarschijnlijk ging in de taalgeschiedenis van het Stellingwerfs aan de sjwa-invoegregel die *-egien*-vormen opleverde een situatie vooraf zonder sjwa. *Poltien* en *bouwmantien* zijn de getuigen. Het nu algemeen gebruikte woord *duntien* 'dun exemplaar' is gevormd bij het bijvoeglijk naamwoord *dunne* en gaat eveneens terug op een oudere situatie zonder *-e* in het verkleinwoord. Ook in bepaalde troetelwoorden in Oost-Stellingwerf wordt de *-e*-invoeging nagelaten, zoals in *mempien* 'moedertje' (gezegd door een kind tegen z'n moeder)', in *himpies* (in Nijeberkoop gebruikt als troetelwoord tegen een hond) en in de namen *Hampien* en *Dampien* in het volgende vingerrijmpje uit Makkinga (voor kleine kleuters), waarbij men elk van de opeenvolgende vingers vastpakt: *Doempien/Fiedelpoempien/Klaos Hampien/Pieter Dampien/Kleine Puk.*

Laten we verder kijken naar de huidige, vaste systematiek. Na de nog niet genoemde slotmedeklinkers treedt steeds *-ien* op, en de slot-sjwa telt ook nu kennelijk niet mee. Zit er in het grondwoord een *z*, *v* of *g* dan wordt die

klank in de verkleinvorm stemloos, dus zoals hierna bij *stove* 'stoof', *keerze* 'kaars' en *oge* 'oog'. Dat uit zich in de schrijfwijze van *stofien* en *keersien*, maar niet in die van *ogien*; men schrijft dus geen 'ch'. In woorden als *toefte* 'toef', *knecht* 'knecht' zijn kennelijk alleen *f* en *ch* bepalend, want de *t* telt niet mee en valt weg. Vormen als **toeftien*, **knechtien* doen zich namelijk niet voor.

kop – koppien 'kop – kopje'
hulpe – hulpien 'hulp – hulpje'
blaf – blaffien 'blaf – blafje'
stove – stofien 'stoof – stoofje'
toefte – toefien 'toef – toefje'
boot – botien 'boot – bootje'
katte – kattien 'kat – katje'
huus – husien ' huis – huisje'
jasse – jassien 'jas – jasje'
keerze – keersien 'kaars – kaarsje'
baand – baantien 'band – bandje'
woord – woortien 'woord – woordje'
bak – bakkien 'bak – bakje'
toeke/takke – toekien/takkien 'tak – takje'
barg – bargien 'berg – bergje'
oge – ogien 'oog – oogje'
knecht – knechien 'knecht – knechtje'
vracht – vrachien 'vracht – vrachtje'

Sommige woorden met *ie*, *oe* en *uu* verdienen extra aandacht. Deze klinkers zijn vanouds meestal lang, maar ze klinken in het huidige Stellingwerfs in veel gevallen kort. Toch worden de verkleinwoorden vaak nog gevormd volgens het patroon met een lange klinker. Daardoor doen zich dubbelvormen voor als de volgende:

biele – bielegien, bieltien 'bijl – bijltje'
riem – riempien, riemegien 'riem – riempje'
doeme – doempien, doemegien 'duim – duimpje'
buul – buultien, bulegien 'zak – zakje'

Binnen het algemene patroon uit Oost- en West-Stellingwerf valt nog een rijkdom aan bijzondere vormen waar te nemen. Zo komt in Steggerda en omgeving en in Spanga de vorm *piekentien* 'kuikentje' voor, terwijl elders algemeen *piekien* naast het grondwoord *pieke* wordt gezegd. Het gaat hier om een 'terugvorming' uit het stapelmeervoud *piekens* 'kuikens'. Die meervoudsvorm begrijpt men immers gemakkelijk als *pieken* + *s*, waarbij men -*tien* hecht aan een veronderstelde grondvorm op -*en*.

Steenwijkerland en de Drentse westrand kennen in grote lijnen hetzelfde verkleinwoordsysteem. Uit de grote dialectenquête die ik in de jaren 1979–1981 in opdracht van de IJsselacademie uitvoerde, valt onder meer op dat ook hier -*tien* wordt aangehecht bij een 'eigenlijke -*n*' en niet -*kien*, dat men door de *ng*-uitspraak zou verwachten. Dus zegt men in geval van *baokentien* 'klein baken' ook hier geen **baok[ngk]ien* maar *baok[ngt]ien*. Bij *reken* 'rekening' vinden we behalve het verwachte *rekentien* ook *rekengien* (lees '*ree[kng]-gien*'), namelijk in Steenwijk, maar toch geen **rekenkien*. De *ng* in *reken* kan heel goed het overblijfsel zijn van de *ng* uit een oudere vorm *rekinge* zoals die elders uit het Stellingwerfs bekend is, zodat we hier geen tegenvoorbeeld tegen '-*tien* na *n*' in hoeven te zien: -*gien* sluit aan bij woorden als *ding-gien* 'dingetje'.

Verder geven sommigen uit dit gebied aan dat ze de *n* in de uitgang -*ien* niet zeggen. Soms komt dat neer op wat hiervoor is gezegd over de eigenlijke Stellingwerven, soms ook betekent het dat men ongeacht de omstandigheden -*ie* zegt, wat zich bij enkele informanten uit Blesdijke, Scherpenzeel en Langedijke in Stellingwerf ook voordoet. Het dorp Paasloo blijkt mooi bij de Stellingwerven aan te sluiten wat *piekentien* betreft, en zo ook Steenwijkerwold, dat zelfs naast *piekentien* als grondwoord *een pieken* 'een kuiken' geeft.

Hier en daar doet zich in Stellingwerf het verschijnsel voor dat -*gien* zich uitbreidt naar woorden waarbij je dat niet zou verwachten. Heel regelmatig is naast *blauwgien* 'blauwtje' het woord *gruuntien* 'groentje', maar daar past alleen *kleintien* 'kleintje' naast en niet *kleingien*, dat zich echter wel als gewoon woord voordoet in meerdere dorpen in West-Stellingwerf, en ook in het Stellingwerfs van Steenwijk. In Oldemarkt doet zich naast het regelmatige *beugeltien* 'beugeltje' onverwacht *krummelgien* voor in plaats van het regelmatige *krummeltien* 'kruimeltje', zoals dat elders gezegd wordt. De uit-

breiding van *-gien* wijst erop dat dit de eigenlijke verkleiningsuitgang is en dat de vormen *-pien*, *-egien*, *-tien* enz. uitspraakaanpassingen zijn.

Enige verbeeldingskracht is nodig om ook voor het afwijkende Kuinders *-gien* als basisvorm op te vatten. Het patroon doet aan de ene kant aan het Stellingwerfs denken met *-gien* na onder meer klinkers, maar aan de andere kant aan andere Zuiderzee-dialecten en (veel) ouder Nederlands wat de karakteristieke *-(t)jen*-varianten betreft. Het nabije Blankenham heeft weliswaar enkele kenmerken van het Kuinders, maar heeft het Stellingwerfse verkleinwoordsysteem. Het dialect van Blokzijl lijkt nog sterker op het vroegere 'overzee'. Men zou hier bijvoorbeeld na een korte klinker + *r* een invoeging van de sjwa verwachten, maar uit *stertjen* 'sterretje' uit het staatje hierna blijkt het tegendeel. Blokzijl sluit daarmee maar liefst aan bij West-Friesland! Het nabij gelegen Vollenhove en omgeving heeft in grote lijnen weliswaar het Stellingwerfse systeem, maar het kent ook umlaut van de klinker van het grondwoord, waarmee het aansluit bij andere dialecten in West-Overijssel en Salland.

Algemeen Stellingwerfs	**Kuinders**	**Blokzijls**	**Vollenhove**	**Nederlands**
zegien	*zegien*	*zeetjen*	*zegien*	zeetje
vrouwgien	*vrouwgien*	*vrouwtjen*	*vrouwgien*	vrouwtje
koppien	*koppien*	*kopjen*	*köppien*	kopje
boompien	*boompien*	*boompjen*	*beumpien*	boompje
steerntien/sterregien	*steerntjen*	*stertjen*	*steerntien*	sterretje
lepeltien	*lepeltjen*	*lepeltjen*	*lepeltien*	lepeltje

Meervouden in het Stellingwerfs

De vorming van het meervoud in het Stellingwerfs is overzichtelijker dan die van het verkleinwoord. Woorden die in het Nederlands *-en* krijgen, krijgen die doorgaans in het Stellingwerfs ook, maar de sjwa in (geschreven) *-en* wordt niet uitgesproken en de *n* wordt in bepaalde omstandigheden geassimileerd, dus gelijkgemaakt aan de voorafgaande medeklinkers. Voorbeelden zijn *bak – bakken* [bakng] 'bak – bakken', *boom – bomen* [bo:m:] 'boom – bomen'. De eind-sjwa van grondwoorden valt weg in de uitspraak, net als de sjwa van *-en*, vergelijk *kappe – kappen* [kapm] 'kap -kappen', *hokke – hokken* [hOkng] 'hok – hokken'. En bepaalde voorafgaande medeklinkers worden

aangepast, vergelijk *doeve – doeven* [du:bm], in Noordwest-Overijssel soms [du:m:]; *hebben* klinkt in Stellingwerf vaak als [hɛbm], maar ook wel, zoals ook elders wel, als [hɛm:]. Deze overgang van *b* naar *m* is bepaald niet algemeen; zo klinkt het meervoud van *tobbe* 'tobbe, teil' altijd als [tobm] en niet als [tom:].

De meervouds-*s* doet zich bij meer woorden voor dan in het Nederlands, vergelijk:

wekker – wekkers 'wekker – wekkers'
lepel – lepels 'lepel – lepels'
deken – dekens 'deken – dekens'
woning – wonings, ook wel *woningen* 'woning – woningen'
menning, mennige – mennings 'zandpad, karrenspoor – zandpaden, karrensporen'
betaeling – betaelings, ook wel *betaelingen* 'betaling – betalingen'

Het Stellingwerfs heeft, in tegenstelling tot het Nederlands, bij woorden op *-ing(e)* of *-ige* een voorkeur voor het achtervoegsel *-s*. Het kent dus *s*-meervouden als *wonings* 'woningen' en *mennings* 'zandwegen, karrensporen (als pad)' ook bij grondwoorden op *-inge* en *-ige.*

Eindigt een grondwoord op een klinker, zie de voorbeelden hierna, dan volgt *-en*, meestal voorafgegaan door een ingevoegde *n*, die vaak als een *d* klinkt. Die hoort men echter weer niet na *oe*; in dat geval wordt de *n* aangehouden.

schoe – schoenen (uitspraak: lang klinkende *n*) 'schoen – schoenen'
koe – koenen (uitspraak: lang klinkende *n*) 'koe – koeien'
stee – stenen (uitspraak: [stI:dn] of [stI:n:], dus met lang klinkende *n*) 'plaats – plaatsen'
zee – zenen (uitspraak: [sI:dn] of [sI:n:]) 'zee – zeeën'

De meervoudsuitgang '-eren' in Nederlands 'kinderen', 'kalveren' doet zich in het Stellingwerfs niet voor. Het Stellingwerfs heeft hier *-er*:

kiend – *kiender* 'kind – kinderen'
kalf – *kalver* 'kalf – kalveren'
ei – *eier* 'ei – eieren'
laom – *laomer* 'lam – lammeren'

In het Nederlands is in een ver taalverleden *-en* toegevoegd aan *-er*. De stapelvorm *-eren* is een geval van 'overkarakterisering', omdat de *-er* al uitdrukt dat het om een meervoud gaat. In het Stellingwerfs heeft de toevoeging van *-en* niet plaatsgevonden. Het Stellingwerfs heeft nog de oude Westgermaanse uitgang bewaard, al is het in gereduceerde vorm, en heeft die niet opgeofferd aan het algemenere *-en*. Wel doet zich voor *laomer* 'lammeren' in en rond Wolvega de vorm *lammen* voor, naast de grondvorm *lam*. En in Steenwijk en ook in Vollenhove treffen we de stapelvorm *kienders* aan, een geval van overkarakterisering net als Nederlands 'kinderen'. In westelijk Nederlands doet de vorm op *kinders* zich ook wel voor en zelfs in een gedicht uit de jaren dertig van de negentiende eeuw uit Stellingwerf lezen we *kienders*, terwijl toch tot op de dag van vandaag door de Stellingwervers de vorm op *-ers* als fout wordt ervaren. Ook in Steenwijk gaat het met *kienders* om een incidenteel verschijnsel, want naast *laom* komt daar wel *laomer* voor, dus zonder *-s*. En terwijl Steenwijk naast de grondvorm *meule* 'molen' net als de meeste andere Stellingwerfstalige plaatsen de stapelvorm *meulens* 'molens' kent, heeft het toch ook *meulen*, de regelmatige vorm die in het gehele gebied hoofdzakelijk nog door oudere sprekers wordt gebruikt.

Zou het bij *meulens* gemakkelijk om invloed van het Nederlandse 'molens' kunnen gaan, de *s* doet zich bij andere woorden beslist als overkarakteriserend segment voor, vooral in het midden van Stellingwerf:

basisvorm	**regelmatig mv.**	**mv. + s**	**Nederlands**
balke	*balken*	*balkens*	balk
tette	*tetten*	*tettens*	speen, tiet
wolke	*wolken*	*wolkens*	wolk
(vene)pette	*petten*	*pettens*	veenput

Deze vormen gelden niet voor alle woorden die er qua bouw mee te vergelijken zijn. Sprekers die dus *balkens* en *pettens* zeggen, hebben het daarnaast niet over **wekens* naast *weke* 'week' of over **zaekens* naast *zaeke* 'zaak', maar

gebruiken *weken* en *zaeken*, regelmatige vormen dus. Daar staat weer tegenover dat *onder de gebodens* 'in ondertrouw', dus met *+en +s*, vrijwel algemeen voorkomt in Stellingwerf.

De vormen van het werkwoord

Ook de vormen van het werkwoord laten zich fraai in rijtjes uitdrukken, in dit geval die van de tegenwoordige en die van de verleden tijd. We zien in de volgende staatjes de vormen van twee soorten werkwoorden, namelijk de zwakke werkwoorden (met als voorbeeld *leven* 'leven') en van de sterke werkwoorden (met als voorbeeld *griepen* 'grijpen'):

leven		*griepen*	
t.t.	v.t.	t.t.	v.t.
ik leve/leef	*leefde*	*griep(e)*	*greep*
ie leven	*leefden*	*griepen*	*grepen*
hi'j/zi'j/et leeft	*leefde*	*gript*	*greep*
wi'j leven	*leefden*	*griepen*	*grepen*
jim leven	*leefden*	*griepen*	*grepen*
zi'j leven	*leefden*	*griepen*	*grepen*

Bij de omgekeerde volgorde zien we dat bij *ie* 'jij' de slot-*en* wegvalt. Men zegt dus *Leef ie?* en *Griep ie?* En zo ook raakt de slot-*e* verloren in *Leef ik?* en *Griep ik?*

Het tegenwoordig deelwoord is *levend(e), griepend(e)*. De vorm op *-e* is heel gebruikelijk in zinnen als *Et kiend gong zingende naor schoele* 'Het kind ging zingend naar school', *Et kiend kwam goelende thuus* 'Het kind kwam huilend thuis'.

Het voltooid deelwoord is zonder voorafgaand *ge-*, vergelijk *Hi'j het nog jaoren leefd* 'hij heeft nog jaren geleefd'. In *Et is gebeurd* 'het is gebeurd' treedt een ander voorvoegsel *ge-* op, dat niet bijdraagt aan de vorming van het voltooid deelwoord.

De gebiedende wijs is van het type *Leef toch fleurig* 'leef toch vrolijk', *Griep me mar* 'grijp me maar'. Maar heeft de werkwoordsstam een *d* of *b*, dan wor-

den vormen met eind-sjwa gebruikt: *Biede mar es een keer!* 'Bied maar eens!', *Hebbe et hatte es in et lief!* 'Heb het hart eens in je lijf!' Het bijzondere effect van *d* en *b* zagen we al bij het verkleinwoord, en het brengt ons ook bij een speciaal type zwakke werkwoorden waarin in bepaalde vormen de *d* of *b* op regelmatige wijze gevolgd wordt door een *-e* (sjwa), vergelijk:

schrabben 'schrabben'		*luden* 'luiden'	
t.t.	v.t.	t.t.	v.t.
ik schrabbe	*schrabbede*	*lude*	*ludede*
ie schrabben	*schrabden/ schrabbeden*	*luden*	*luudden*
hi'j/zi'j/et schrabbet	*schrabbede*	*ludet/lödt*	*ludede*
wi'j schrabben	*schrabden/ schrabbeden*	*luden*	*luudden*
jim schrabben	*schrabden/ schrabbeden*	*luden*	*luudden*
zi'j schrabben	*schrabden/ schrabbeden*	*luden*	*luudden*

Het voltooid deelwoord luidt in deze gevallen: *het schrabbed, ...luded* (of *löd*).

De vormen van de verleden tijd op *-ede* na *d*, dus zoals in *luden*, hoort men in sommige Stellingwerfse dorpen nog volop, in andere dorpen niet meer, maar nog wel in Steenwijkerland. De vormen zoals bij *schrabben* komen vrijwel algemeen voor. De vormen in de tegenwoordige tijd op *-et* en in het voltooid deelwoord op *-ed* doen zich nog vrij algemeen voor in Stellingwerf en de gemeente Steenwijkerland. In de tegenwoordige tijd valt op dat de *ik*-vorm steeds *-e* krijgt, terwijl dat niet zo was in de rijtjes van *leven* en *griepen*. Ook hier speelt de aan- dan wel afwezigheid van *d, b* een cruciale rol. Bij het type *leven* en *griepen* doet zich een belangrijk regionaal verschil voor. In oostelijk Stellingwerf treedt namelijk de eind-*e* wel op aan het eind van de bijzin, maar in de hoofdzin niet. In geval van *d* en *b* echter treedt de vorm op *-e* ook in oostelijk Stellingwerfs op in de hoofdzin. In schema:

oostelijk Stellingwerfs	elders
ik leef, ...omdat ik leve	*ik leve, ...omdat ik leve*
ik woon, ...omdat ik wone	*ik wone, ...omdat ik wone*
ik biede, ...omdat ik biede	*ik biede, ...omdat ik biede*
ik schrabbe, ...omdat ik schrabbe	*ik schrabbe, ...omdat ik schrabbe*

De verledentijdsvormen op *-ede* en ook de andere vormen met *-e* of *-et* gaan terug op de Germaanse tijd, waarin zich in zulke uitgangen volle klinkers voordeden. Het Duits en Fries laten vergelijkbare vormen zien, zoals *lautete* 'luidde' in het Duits en *hij wennet* 'hij woont' in het Fries.

In de Stellingwerfse schrijftaal geldt de derde persoon tegenwoordige tijd enkelvoud op *-et* als regel, en zo ook het voltooid deelwoord op *-ed*. Ook de verledentijdsvormen op *-ede(n)* worden vrij veel gebezigd, maar in mondeling taalgebruik van de jongste generaties staan ze in zwak, in Stellingwerf althans. Hoe de ontwikkeling in de jongste generaties in Steenwijkerland en Zuidwest-Drenthe op dit moment is, is niet bekend.

Een werkwoord als *luden* 'luiden' is in een bepaald opzicht niet regelmatig. Het vertoont klinkerwisseling in de derde persoon tegenwoordige tijd enkelvoud in de alternatieve vorm *lödt* 'luidt' naast *ludet*, en zo ook in het voltooid deelwoord: *het löd* naast *het luded*. Met name de klinkerwisseling in de tegenwoordige tijd is opvallend. Die treedt op bij veel sterke werkwoorden en bij een aantal onregelmatige, met name als ze een *d* in de stam hebben. In het staatje hieronder volgen de hoofdvormen van klinkerwisseling:

bij voorklinkers:	bij achterklinkers:
hi'j blift 'blijft' (bij *blieven*)	*hi'j kropt* 'kruipt' (bij *kroepen*)
hi'j slöt 'sluit' (bij *sluten*)	*hi'j lopt* 'loopt' [lOpt] (bij *lopen*)
hi'j bödt 'biedt' (bij *bieden*)	*hi'j vragt* 'vraagt' (bij *vraogen*)
hi'j wet 'weet' (bij *weten*)	

De afwisselende klinker in de derde persoon, vergelijk dus *hi'j blift* 'hij blijft', doet zich steeds in samenhang met een slot-*t* voor. Bij een onregelmatig werkwoord als *luden* valt op dat de 'onregelmatige vorm' geen sjwa vertoont en wel klinkerwisseling, zodat er dus een vorm *lödt* is, terwijl ook de regelmatige vorm *ludet* optreedt. Maar combinaties van een afwisselende klinker

en *-et* of *-ed* zijn uitgesloten. De slot-*t* zoals in *blift* 'blijft', *lopt* 'loopt' enz. blijft achterwege in het gebied westelijk van Noordwolde en zuidelijk van de Lende, en treedt meestal ook niet op in Oldelamer en westelijk daarvan. We vinden daar vormen als *hi'j blif, hi'j grip* e.d., en dat vormtype, dus zonder *-t*, vinden we ook in de gemeente Steenwijkerland en in het Drentse Stellingwerfs.

De genoemde klinkerwisselingen zijn in het Nederlands onbekend, maar in het overige Nedersaksische gebied komen ze des te meer voor. In en nabij Wolvega doet dit type klinkerwisseling zich bij zo goed als alle sprekers niet voor. Elders is hij inmiddels zwak komen te staan bij de jonge(re) generaties, die daarmee meer en meer de klinker gebruiken uit de andere personen van het werkwoord. In het geschreven Stellingwerfs worden zoveel mogelijk de zo kenmerkende bijzondere klinkers gebruikt.

Hoe komt het dat die afwisselende klinkers er zijn? Dat heeft te maken met wat wel de 'fonologische kracht' van de erop volgende medeklinkers genoemd wordt. Hoe 'klank' hier een belangrijke rol speelt, kan zichtbaar worden gemaakt met behulp van het volgende staatje.

Ossenzijl Kalenberg Giethoorn	**Steggerda Steenwijk**	**Wanne-perveen en omgeving**	**Vollenhove**	**noord-oostelijk Stellingwerfs**	**Nederlands**
blif	*blif* en *blef*	*blif* en *blef*	*blef*	*blift*	blijft
snidt	*snidt*	*snidt* en *snedt*	*snedt*	*snidt*	snijdt
wet	*wet*	*wet*	*wet*	*wet*	weet

De klinkers uit de grondwoorden hebben onder invloed van een of meer volgmedeklinkers de neiging lager te worden (qua tongstand) en te verkorten. Bij *blif* is de klinker van '4 hoog' tot '3 hoog' geworden, maar de tendens is naar nog lager. Daardoor zien we ook *blef* en *snedt* optreden ('2 hoog'), een situatie die in Vollenhove en omgeving al de enige is. Zouden de klankfactoren niet doorslaggevend zijn, dan zouden zich ook veranderingen van bijvoorbeeld het type *ie* -> *a* en van *oe* -> *e* voordoen. Dergelijke 'ontsporingen' door een afwisselende klinker die alleen met betekenis te maken zouden hebben en die niet afhankelijk zouden zijn van klankomstandigheden, doen zich echter niet voor. Vermeldenswaard is ten slotte nog dat de taal van Vol-

lenhove in een soort eindstadium zit: daar doen zich alleen nog de afwisselende klinkers *e* en *ö* voor, zoals in *hi'j snedt* 'hij snijdt' en *hi'j vlög* 'hij vliegt', dat elders in het Stellingwerfs doorgaans *hi'j vlig(t)* is. Omdat de afwijkende klinker al uitdrukt om welke persoon het gaat, kon in een deel van het gebied ook de slot-*t* wegvallen.

Dat in de verleden tijd van de sterke werkwoorden klinkerwisseling voorkomt, is vanzelfsprekend. Die was er immers ook al voor de jaartelling (in het Germaans) en komt daardoor ook nog altijd voor in het Nederlands, het Engels enz. Opmerkelijk zijn die gevallen waarin zich in het Stellingwerfs incidenteel verschuivingen hebben voorgedaan. Net als in het Nederlands is een werkwoord als *bakken* zwak geworden: het is nu *bakte*, in het Middelnederlands gebruikte men echter onder andere de vorm *biek*. In het Nederlands gaat het eigenlijk om een gedeeltelijk zwak werkwoord, want het voltooid deelwoord kent de vorm op *-en* nog. In het Stellingwerfs is de vorm *bakken* verdwenen, getuige *De bakker het dus bakt* 'heeft dus gebakken'. Maar een werkwoord als *schroeven* is in het Stellingwerfs juist sterk geworden. Men zegt tegenwoordig wel *hi'j schroefde* 'hij schroefde', *hi'j het schroefd* 'hij heeft geschroefd', maar vanouds is het daarnaast of in plaats daarvan *hi'j schreuf, hi'j het schreuven*. En zo is er meer: *Wi'j, jim* en *zi'j nammen* 'wij, jullie, zij namen' is het, met korte *a*, waarschijnlijk naar het voorbeeld van *ik/hi'j nam*, waardoor de oorspronkelijke lange klinker van 'wij, jullie, zij namen' moet zijn verdrongen. Zo ook is het *wi'j, jim* en *zi'j zatten* 'wij, jullie, zij zaten' met korte *a*, waarschijnlijk naar het voorbeeld van *ik/hi'j zat*, en niet '*zaten*' of mogelijk '*zaoten*', wat het historisch gezien had kunnen zijn. In Wolvega en verder naar het westen doen zich vormen voor als *namen, zaten* in plaats van *nammen, zatten*. Die lijken onder invloed van het Nederlands te zijn ontstaan. Een eigen oudere *aa* zou gemakkelijk – heel vroeg – tot *ao* geworden zijn, of eventueel later in de tijd tot *ae*, maar zo'n ontwikkeling heeft kennelijk niet plaatsgevonden. De situatie in het Gieters is nog weer anders. De rijtjes laten zien dat de lange *aa* zich daar ook in het enkelvoud voordoet, en dat kan alleen maar door het voorbeeld van een lange klinker in het meervoud.

Stellingwerfs elders	Giethoorn	Nederlands
nam – nammen	*naamp – namen*	nam – namen
kwam – kwammen	*kwaamp – kwamen*	kwam – kwamen
zat – zatten	*zaat – zaten*	zat – zaten
gaf – gavven	*gaaf – gaven*	gaf – gaven
lag – laggen	*laag – lagen*	lag – lagen
was – weren/wa(e)ren	*waas – wasen*	was – waren

Er zijn meer verschuivingen waar te nemen binnen de niet-tegenwoordige tijd-vormen van het sterke werkwoord. Zo blijken bij de vormen van *nemen* 'nemen' en *stikken* 'steken' zich onder meer de volgende 'rijtjes' voor te doen.:

a *nemen – nam – nammen – (het) neumen*
b *nemen – nam – neumen – (het) neumen*
c *nemen – neum – neumen – (het) neumen*

a *stikken – stak – stakken – (het) steuken*
b *stikken – stak – steuken – (het) steuken*
c *stikken – steuk – steuken – (het) steuken*

De *eu* in het deelwoord is oorspronkelijk. In de b-reeksen heeft die zich uitgebreid naar de vormen van het meervoud en naar de vorm die hoort bij *ie* 'jij', een vorm die in het Stellingwerfs net als het meervoud ook de uitgang *-en* kent. In de c-reeksen is de analogie compleet geworden: de *a* is gewoon verdrongen. Globaal gesproken kan men zeggen dat hoe westelijker men komt, hoe vaker zich de b- en c-reeksen voordoen; vaak is dat naast een a-reeks, maar die doen zich in de gemeente Steenwijkerland maar weinig voor. Bij *stikken* doet zich de c-reeks ook noordoostelijk nogal vaak voor.

Een curiosum als toegift

In de verledentijdsvorm van de eerste persoon in het sterke werkwoord doet zich in het Stellingwerfs van Steenwijk en omgeving een uitgang *-e* voor, vergelijk:

Steenwijk	Steenwijkerwold	Paasloo	Kalenberg	Oldemarkt	Ossenzijl/ Kuinre Blankenham
ik bete 'beet'	*bete*	*bete*	*bete*	*bete*	*beet*
ik dreve 'dreef'	*dreve*	*dreve*	*dreve*	*dreve*	*dreef*
ik lagge 'lag'	*lage*	*lag*	*lage*	*lagge*	*lag*

Het valt op dat Ossenzijl, Kuinre en Blankenham, zoals vaker, 'meedoen' met Stellingwerf, waar die uitgang *-e* zich nauwelijks voordoet. Dat wil zeggen, ik tekende hem op in Blesdijke, Oldeholtpa en Oldeberkoop, maar dan... in woorden op *d*, dus in een woord als *beude* 'bood', en niet na bijvoorbeeld *g*, *t* of *v*. Het zal duidelijk zijn dat het in Stellingwerf weer de 'context *d* of *b*' is die de *-e* beschermt. In de meeste Stellingwerfse dorpen zegt men al niet meer *ik beude*. Dat er eigenlijk toch nog wel een *-e* aanwezig is, hoor je nog doordat men vaak zegt *Ik beu[d]em* 'ik bood hem'. Die gesproken *d* kan alleen verklaard worden als het woord zelf uit *beude* bestaat. Ging het alleen om een eind-*d*, dan zou die natuurlijk tot *t* worden en de hele vorm zou dus als *beu[t]em* klinken, wat overigens ook wel gehoord wordt. Of zou het misschien alleen om een achtervoegsel *-e* gaan, zoals dat ook in de vormen *ik bete, ...dreve* enz. het geval kan zijn? Nee, toch niet, want ook in *hi'j beude* 'hij bood' duikt een *e* op: in Oldeholtpa, Blesdijke, Oldeberkoop, Blankenham, Ossenzijl en Kalenberg met name. Daar hoor je dus ook weer *hi'j beu[d]em*. Maar in dit geval hebben de andere werkwoorden geen *-e* als uitgang voor de derde persoon. En dus moet het hier wel om een 'stamklinker' na *d* gaan.

Kwesties van woordvorming

Grote delen van de woordvorming in het Stellingwerfs zijn nog niet goed onderzocht, afgezien van de verkleinwoordvorming, de vorming van het meervoud en die van de werkwoordsvormen, waarvan hiervoor een beeld is geschetst. Daarom volgt hier nog een keuze uit verschijnselen waarover toch al wel het een en ander bekend is.

Eigen productiepatronen

Sommige voor- en achtervoegsels zijn productiever dan in het Nederlands. Voorbeelden zijn de vorming met het voorvoegsel *be-* dat zich aan de voorkant van werkwoordsstammen voordoet, en met het achtervoegsel *-erig*, dat zich aan de achterkant van werkwoordsstammen nestelt. Beschouw de rijtjes:

a. *Wat beknoei ie toch!* 'Waarom knoei je daar zo mee, waar ben je toch zo klungelig mee bezig?'
b. *Wat bedoej' en wat beblaos ie!* 'Wat ben je toch aan het doen en waarom blaas je zo?'
c. *Wat bevrot ie toch!* 'Waarom ben je zo aan het graven, wat is het doel van je gegraaf, gewroet?'

a. *Ik bin niet zo zingerig* 'Ik hou niet zo van zingen, ik zing niet zo gauw'
b. *Ik bin niet zo loperig* 'Ik hou niet zo van lopen, ik ga niet zo snel een eind lopen'
c. *Ie bin aorig tuterig vandaege* 'Je bent nogal geneigd tot zoenen vandaag, zeg!'

In beide gevallen lijkt het er in eerste instantie op dat het hier om woordvorming gaat die ook zo in het Nederlands voorkomt. Toch is dat niet het geval. Het voorvoegsel *be-* kan zich op de manier die uit de voorbeelden blijkt aan heel veel werkwoordsstammen hechten, maar in het Nederlands brengt *be-* alleen andere betekenissen met zich mee. In 'bewonen' geeft *be-* aan dat iets het wonen ondergaat, in 'bebossen' zegt *be-* dat iets voorzien wordt van bos en in 'beangstigen' wordt de toestand van angstig zijn gemaakt. Ons *be-* echter drukt uit dat het voortdurende handelen als onnuttig of op z'n minst 'fragwürdig' wordt gezien. Dat en het erg productieve karakter laten zien dat we hier met een eigen Stellingwerfs procédé van woordvorming te maken hebben.

Dat is ook zo met de *-erig*-voorbeelden. Nederlandse woorden met *-erig* aan werkwoordsstammen die dicht staan bij de Stellingwerfse *-erig*-voorbeelden zijn woorden als *schreeuwerig, beverig*. Daarin betekent *-erig* 'actief bezig met de uitgedrukte handeling', en de gevoelswaarde is negatief. Maar in de gegeven voorbeelden in het Stellingwerfs is de betekenis van *-erig* te

omschrijven als 'in positieve zin geneigd tot', en met dat *-erig* laten zich heel veel woorden vormen.

Buigingsbijzonderheden

Al bezit het Stellingwerfs niet de verscheidenheid aan naamvalsvormen die men soms in andere streektalen aantreft, er zijn toch bijzondere verschijnselen te ontdekken, zoals de volgende zinnen laten zien.

(1) a. *Et/dat huus is leeg* 'Het huis is leeg'
b. *een leeg huus* 'een leeg huis'
c. *et/dat lege huus* 'het/dat lege huis'

(2) a. *Et huus is lege* 'Het huis is laag (gebouwd)'
b. *een leeg huus* 'een laag huis'
c. *et/dat lege huus* 'het/dat laaggebouwde huis'

(3) a. *De zoolder is leeg* 'De zolder is leeg'
b. *een lege zoolder* 'een lege zolder'
c. *de/die lege zoolder* 'de/die lege zolder'

(4) a. *De zoolder is lege* 'De zolder is laag'
b. *een lege zoolder* 'een lage zolder'
c. *de/die lege zoolder* 'Die lage zolder'

Wanneer woorden als *leeg/lege* 'leeg/laag' direct worden voorafgegaan door *de*, *et* 'de, het' of door *die/dat* 'die/dat' dan volgt steeds *-e*, volgens de c-zinnen. Die *-e* treedt niet op als het onbepaald lidwoord *een* voor *et*-woorden staat, zoals blijkt uit voorbeeld (1)b. Bijzonder is dat we in (2)b ook geen *-e* zien optreden, terwijl het grondwoord *lege* 'laag' daar wel op eindigt, zoals (2)a laat zien; kennelijk wordt de slot-*e* in dit soort omstandigheden weggelaten. Heel mooi wordt dat duidelijk als we *zoolder* uit zin (4)b tot verkleinwoord en dus onzijdig maken: in plaats van **een lege zooldertien* ontstaat, met kapping van de slot-*e*, *een leeg zooldertien*. Kortom, de sjwa van bijvoeglijke naamwoorden gaat verloren als het woord tussen het onbepaald lidwoord *een* en een onzijdig zelfstandig naamwoord optreedt, een *et*-woord dus.

Diezelfde omstandigheid maakt ook dat het achtervoegsel *-er* bij plaats- of regionamen niet vrijelijk kan optreden. Zo is de woordgroep *et Stellingwarver maegien* 'een Stellingwerfs meisje' correct, maar fout of althans vanouds minder gebruikelijk is **et Stellingwarfse maegien.* Echter, *een Stellingwarfs boereplaetsien* 'een Stellingwerfs boerderijtje' is een gewone manier van zeggen, maar **een Stellingwarver boereplaetsien* is uitgesloten.

Woordvorming al dan niet met tussen-*n*

De tussen-*n* is in het Stellingwerfs een gemakkelijker zaak dan in het Nederlands. Voor het Nederlands wordt tegenwoordig onder meer verwezen naar het optreden van de *-en* bij de meervoudsvorming van het eerste deel. Zo schrijft men kunstmatig 'pannenkoek' met een tussen-*n* omdat 'pan' alleen een meervoud 'pannen' heeft. In het Stellingwerfs ligt het allemaal wat anders. Overduidelijk is dat er zich in deze taal geen meervoudsmorfeem *-en* kan voordoen in de samenstellingen van het bedoelde type. Men zegt namelijk:

pannekoeke, geen **pannenkoeke* 'pannenkoek'
knienekouwe, geen **knienenkouwe* 'ren voor konijnen'
kiepehokke, geen **kiepenhokke* 'kippenhok'

Er klinkt in de spreektaal dus steeds een *-e*. Zou de tussen-*n* zich voordoen, dan zou die heel goed te horen zijn, namelijk als de bekende lettergreepdragende medeklinker in *pannen, kiepen* enz. Men schrijft dus de tussen-*n* in het Stellingwerfs niet, maar wel als men die nadrukkelijk zou horen. Dat laatste is geen loze opmerking, want als het eerste deel van een samenstelling uitdrukt waaruit iets bestaat, treedt in een aantal gevallen een tussen-*n* op. Bovendien ligt dan vaak de klemtoon op het tweede deel. Het gaat om woorden als *riezenbri'j* 'rijstebrij', *melkenbri'j* 'pap van melk', *iekenlaene* 'eikenlaan', *wilgenpolle* 'wilgenstruik' en *dunenstraote* 'duinenstraat' (in Appelscha).

Scheidbaarheid van ont-werkwoorden

Een volgend opvallend verschijnsel is de scheidbaarheid van bepaalde werkwoorden die met *ont-* beginnen. Op het eerste gezicht lijkt er niks bijzonders

aan de hand wanneer men een aantal *ont*-werkwoorden bekijkt, zoals die in (5) – (8):

(5) a *ontkiemen* 'ontkiemen'
(5) b *ontsluten* 'ontsluiten'
(5) c *ontkommen* 'ontkomen'
(6) *ontbossen* 'ontbossen'
(7) *onteigenen* 'onteigenen'
(8) *ontginnen* 'ontginnen'

Bij (5)a geeft *ont-* het begin van de handeling aan, in (5)b drukt *ont-* het tegenovergestelde uit wat het werkwoord zegt, in (5)c is *ont-* zoiets als weg, ervandoor, in werkwoorden als onder (6) maakt *ont-* van zelfstandige naamwoorden zoals *bos* werkwoorden en draagt met het betekeniselement 'weg', 'zonder' bij aan de gemeenschappelijke betekenis van dit type 'ontdoen van'. Bij (7) maakt *ont-* een werkwoord met een bijvoeglijk naamwoord, en bij type (8) is het niet doorzichtig wat *gin(nen)* precies is. Het gaat in deze categorie om versteende vormen. Tot zover lijkt de situatie gelijk aan die in het Nederlands, maar dat is schijn. Onder type (5)c doen zich namelijk veel werkwoorden voor die in het Stellingwerfs scheidbaar zijn. Het materiaal spreekt hier boekdelen:

(9) a *De klinke scheut mi'j ont* 'de klink ontglipte me'
b *...deurdat de klinke mi'j ontscheut*
(10) a *Et sjempottien glipte mi'j ont* 'de jampot ontglipte me'
b *...deurdat et sjempottien mi'j ontglipte*
(11) a *Et sjempottien vul mi'j ont* 'het jampotje ontviel me'
b *...deurdat et sjempottien mi'j ontvul*
(12) a *De kiepe floepte mi'j ont* 'de kip floepte bij me weg'
b *...deurdat de kiepe mi'j ontfloepte*
(13) a *Hi'j flutte mi'j ont* 'hij glipte bij me weg'
b *Hi'j is mi'j ontflut*
(14) a *Die kreeg heur dat ding ont* 'hij pakte haar dat ding af'
b *Hi'j het heur dat ding ontkregen*
(15) a *Ik kroep him wel ont* 'ik kruip wel voor hem weg'
b *Ik bin him ontkreupen*

(16) a *Die luust oons wat ont* 'die persoon maakt ons wat afhandig'
b *Die het oons wat ontluusd*

(17) a *D'r kwam me wat ont* 'er ontglipte me iets'
b *Et is me ontkommen*

Dit is een vertrouwd beeld voor veel sprekers uit Stellingwerf, maar het is in het Nederlands, het Fries en ander Nedersaksisch niet bekend en naar het Steenwijkerlander en Drentse Stellingwerfs is op dit punt nog geen onderzoek gedaan. Bij werkwoorden van andere types lukt het scheiden niet; in dat geval ontstaan foute zinnen als (18)b en (19)b hierna. Dat geldt zelfs ook voor bepaalde werkwoorden die qua betekenis tot categorie (5)c behoren, vergelijk (20) en (21).

(18) a *Et ontaordt in ruzie* 'het ontaardt in ruzie'
b **Et aordt in ruzie ont*

(19) a *Hi'j ontdekte et laeter* 'hij ontdekte het later'
b **Hi'j dekte et laeter ont*

(20) a *Hi'j ontweek de auto* 'hij ontweek de auto'
b **Hi'j week de auto ont*

(21) a *De kiender ontwassen me* 'de kinderen ontgroeien me'
b **De kiender wassen me ont*

Hoe valt het bijzondere gedrag van *ont-* te verklaren? Lang geleden was *ont-* een los woord, dat vaker en vaker werd gekoppeld aan andere woorden waarmee het samen in zinnen verscheen. Op een gegeven ogenblik kwam het niet meer los voor. Dat *ont-* bij bepaalde werkwoorden zich toch nog los voordoet, moet dus wel een overblijfsel zijn van een veel vroegere situatie. De Stellingwervers houden daar nog steeds aan vast, en dat is heel iets anders dan gebrekkigheid van 'het dialect'!

Het klitten van woorden

Woorden kunnen klitten, reken maar. Zo zijn uit het Engels en Frans vormen als *don't* 'doe niet', *can't* 'kan niet' respectievelijk *j'ai* 'ik heb' bekend. Uit het Stellingwerfs van Nijeberkoop zijn daarmee vergelijkbare gevallen als *wi'kn't* 'wil ik niet' en *kan'k'n't* 'kan ik niet' bekend. Dit zijn niet zomaar een

paar incidentele gevallen. Het Stellingwerfs laat een uitgebreid patroon zien in de volgende rijtjes, waarbij gezegd kan worden dat deze vormen ook voor het grootste deel opgaan voor het Stellingwerfs van Steenwijkerland, Westerveld en Smilde.

(22) a klitvormen met *ik*:
as ik -> *a'k* 'als ik'
wat ik -> *wa'k* 'wat ik'
heb ik -> *he'k* 'heb ik'
wil ik -> *wi'k* 'wil ik'

b klitvormen met *ie* 'je'
as ie -> *aj'* 'als je'
heb ie -> *hej'* 'heb je'
bin ie -> *bi'j'* 'ben je'
dee ie -> *deej'* 'deed je'

c klitvormen met *jim* 'jullie'
dat jim -> *daj'm* 'dat jullie'
hebben jim -> *hej'm* 'hebben jullie'
leggen jim -> *lej'm* 'leggen jullie'
kwammen jim -> *kwaj'm* 'kwamen jullie'
zollen jim -> *zoj'm* 'zouden jullie'

d klitvormen met *we* 'we'
as we -> *awwe* 'als we'
bin we -> *biwwe* 'zijn we'
weten we -> *wee'we* 'weten we'

De persoonlijke voornaamwoorden *ik, ie* 'jij', *we* en *jim* 'jullie' klitten met werkwoorden en voegwoorden en dergelijke, op de manier zoals die uit de voorbeelden spreekt. Dat kan heel ver gaan: *jim* bijvoorbeeld verschrompelt zelfs tot *j'm*, en bij werkwoorden treedt niet alleen de uitgang *-en* niet op, maar ook de slotmedeklinker van de werkwoordsstam vervalt.

Gebeurt dit nu met alle werkwoorden en voegwoorden en dergelijke? Beslist niet; zo wordt *fiets ie* 'fiets je' nooit tot **fiej'* en *zwem ie* 'zwem je' niet

tot **zwej'*, ook al valt de *m* wel weg in *kom ie* 'kom je' en *kwam ie* 'kwam je' en ontstaan dus *koj'* en *kwaj'*. De Stellingwervers weten onbewust bij welke woorden ze al dan niet een 'klitregel' toe moeten passen, terwijl dat voor iemand die het Stellingwerfs niet spreekt tamelijk ingewikkeld is. Zo bestaat naast *koj'* 'kom je' niet *ko'k* 'kom ik' maar is het gewoon *kom ik*, en naast *li'j'* 'lig je' heb je wel *li'k* 'lig ik', maar bij *bi'j'* 'ben je' bestaat weer niet **bi'k* 'ben ik': men zegt *bin ik*. De taalverwervende Stellingwerver kinderen leggen de juiste vormen echter onbewust en moeiteloos met en in hun taalvermogen vast.

Klitten doen de woorden *hi'j* 'hij', *ze* 'zij', en *et* 'het' veel minder. *Hi'j* wordt in de uitspraak wel vaak tot *ie*, net als in het Nederlands (denk aan 'zingt-ie'), maar die klit-*ie* wordt zelden geschreven in het Stellingwerfs, omdat verwarring met *ie* = jij zou kunnen optreden. Ook *et* komt in bepaalde omstandigheden als *'t* voor, maar niet zo frequent als elders in het Nedersaksisch. De beleefde vorm *jow* = u doet meestal ook niet mee. Als men iemand al met *jow* heeft aangesproken, kunnen *koj'*, *moej'* enz. ook gebruikt worden, ze gelden namelijk niet direct als onbeleefd. Wil men z'n beleefdheid benadrukken, dan zegt men natuurlijk: *kommen jow*, *moeten jow* enz. De klit-vormen doen zich in het algemeen voor in vlot taalgebruik en zijn evenwaardig aan het gebruik van de volle vormen. Blijft men voortdurend in een gesprek of in een geschreven tekst de volle vormen gebruiken, dan kan een indruk van stijfheid het effect zijn.

Het voorvoegsel *e-*

Het algemene beeld dat men van het Stellingwerfse voltooid deelwoord heeft, is dat het geen voorvoegsel *ge-* toelaat, zoals dat wel het geval is in het Nederlands. Maar in Zuidwest-Drenthe en in de gemeente Steenwijkerland krijgt het voltooid deelwoord in verreweg de meeste dorpen wel een prefix *e-*, vergelijk het staatje hierna. De aanwezigheid van een voorvoegsel in het voltooid deelwoord heeft dus duidelijk een gebiedsonderscheidend effect.

Stellingwerfs van Stellingwerf en Smilde en omgeving	Stellingwerfs van Steenwijk en omgeving	Drents Stellingwerfs	Nederlands
daon	*edaone*	*edaone*	gedaan
kregen	*ekregen*	*ekregen*	gekregen
lopen	*elopen*	*elopen*	gelopen

Het valt bovendien op dat bij eenlettergrepige werkwoorden het Stellingwerfs van Drenthe en Noordwest-Overijssel wel een slot-*e* krijgen in het voltooid deelwoord, dus zoals in *edaone*, het andere Stellingwerfs echter niet, ook niet dat van de dorpen Wapse, Wapserveen, Uffelte en Havelte in de Drents-Stellingwerfse regio.

4. De Stellingwerfse woordenschat

De Stellingwerfse woorden zijn voor een deel ongeveer of helemaal gelijk aan die in het naburige Drenthe en Noordwest-Overijssel. Woorden die ook voorkomen in het Fries moeten meestal niet worden gezien als ontleend aan het Fries, hoewel dat voor sommigen vaak verleidelijk is. Stellingwerf maakt immers al eeuwenlang deel uit van Friesland, en voor het zover was, bestond er al een duidelijke politieke oriëntatie op het gebied van de echte Friezen. De verbreiding van *jim* 'jullie' en van *spoorstok* 'dwarshout waaraan het paard de wagen trekt', is suggestief wat de samenhang met het Fries betreft. *Jim* of de variant *jum* komt voor in het grootste stuk van het Stellingwerfse taalgebied (zie kaart 3, pagina 38). Friese invloed, zegt men al snel bij oppervlakkige beschouwing. Maar het is lang niet zeker dat *jim* hier overgenomen is van Friezen. *Jim* of *jum*, Fries *jim* of *jimme*, komt voort uit een veronderstelde oude 'Friese' vorm *jiemanna*, zoals Nederlands 'jullie' voortkomt uit 'jijlui' 'jullie mensen'. Maar dat 'jiemanna' hoeft niet alleen een Fries, maar kan ook een algemener westelijk Germaans woord zijn geweest dat juist nog bewaard is gebleven in Friesland en gebieden vlakbij, zoals Stellingwerf. Het woord *spoorstok* kan eveneens op die manier teruggaan op een groter Westgermaans areaal voor dat woord. Kaart 3 laat dan ook zien dat niet alleen het Stellingwerfs van Stellingwerf en Noordwest-Overijssel dit woord kent, maar ook het zuidelijker in Overijssel gelegen Staphorst en Rouveen.

Toch moeten we ontlening uit het Fries ook weer niet steeds als volstrekt

onaannemelijk zien. Zo heeft vernieuwing in de bedrijfsvoering gemakkelijk ontlening als bijkomend effect. Het begrip én woord *jister* voor een omheinde ruimte in het land waarbinnen men de koeien melkt, is naar alle waarschijnlijkheid vanuit het Fries in Stellingwerf en enkele naburige dorpen in Steenwijkerland overnomen.

Een voorbeeld daarentegen van een heel oude samenhang met andere streken, in dit geval niet met het Friese Friesland, is de verbreiding van de ooievaar-benamingen (zie kaart 3, pagina 38). Vanouds wordt in plaats van of naast *ooievaar sturk* of *störk* gezegd in het midden van Stellingwerf. Het Stellingwerfse *störk/sturk*-gebied suggereert, als men de kaart bekijkt, een oude samenhang met Drenthe. Toch blijkt *stork* een veel algemener Westgermaans woord (geweest) te zijn, dat nog als *stork* in het Engels en als *Storch* in het Duits voortleeft. Dit woord (of een klankvariant ervan) blijkt ook voor te komen in Westerwolde, Schonebeek, Twente en de Achterhoek, en eerder werd het ook in Zuid-Holland gezegd. De *störk*-eilanden op de taalkaart moeten als resten van een groter, aansluitend *stork*-gebied worden opgevat.

Het synoniem *heileuver*, dat niet voorkomt in Stellingwerf maar wel in Overijsselse en West-Drentse delen van het *ae*-gebied, concurreerde daar kennelijk met *störk*. Net als bij *störk* moet ook het *heileuver*-gebied vroeger groter geweest te zijn. De amateur-historicus Dick Weijdema attendeerde me er ooit op dat Steenwijk eens tot het *heileuver*-gebied hoorde. Toen eeuwen geleden de Steenwijker stadsooievaar door een koets werd overreden, werd er volgens een schriftelijke bron namelijk luidkeels geroepen: *De heileuver is dood!*

Naar aanleiding van de woordkaart van *i'j* 'jij' naast *ie* (kaart 2, pagina 20) werd in hoofdstuk 2 al opgemerkt dat men overeenkomsten met het Drents niet zomaar kan verklaren uit 'Drentse invloed' of kan zien als het gevolg van bestuurlijke banden van weleer. Toch is het heel gebruikelijk om naar de woordenschat van een streektaal te kijken op de manier van daarnet, dus naar overeenkomsten en verschillen met de omringende taalsystemen. Zo heeft men ook aannemelijk gemaakt dat er woorden zijn in het Fries ten noorden van de Kuunder of Tsjonger die aan het Stellingwerfs ontleend zijn. Een voorbeeld vormt de benaming voor 'ponderboom, lange paal over een vracht hooi e.d.'. Vrij algemeen gelden voor het Fries de benamingen 'bynstok' en 'pontsjer'. In het Fries dat gesproken wordt direct ten noorden van de Kuunder of Tsjonger gebruikt men echter de leenvertaling uit het Stel-

lingwerfs *wiizebeam*, een woord dat in het Stellingwerfs als *wezeboom* klinkt (oostelijk) of als *wiezeboom* (westelijk). Het Stellingwerfs is, heel algemeen geformuleerd, een streektaal die in wezen niet Fries is maar die wel een aantal Friese bijzonderheden in zich draagt.

Woordenboeken

Afgezien van enkele kleine of wat uitvoeriger studies naar woordovereenkomsten is er verhoudingsgewijs weinig onderzoek gedaan naar de mate waarin Stellingwerfs (en bijvoorbeeld Drents) en Fries een gemeenschappelijke, oude Westgermaanse woordenschatbasis hebben. Wat begrijpelijk is, alleen al omdat er tot voor kort van het Stellingwerfs en Drents geen uitgebreide woordenboeken bestonden. Inmiddels is het tweedelige Drentse woordenboek al wel verschenen, en het vierdelige *Stellingwarfs Woordeboek* wacht alleen nog op de voltooiing van deel I. Van de taalsystemen van Steenwijkerland bestaan jammer genoeg tot nu toe geen uitvoerige lexicografische beschrijvingen, afgezien van Kamman's beknopte woordenlijst van het Kuinders. Behalve in het *Woordenboek der Drentse Dialecten* vindt men het Stellingwerfs van Zuidwest-Drenthe – gedetailleerder – behandeld in het woordenboek van het Drents van Dwingeloo.

Het *Stellingwarfs Woordeboek* bevat behalve de betekenissen van woorden ook de uitspraak in fonetisch schrift. Het geeft veel voorbeeldzinnen en de vaste verbindingen worden uitputtend behandeld. Zo'n behandeling was mogelijk op grond van de Stellingwerfse literatuur en andere geschreven bronnen, maar vooral doordat in de periode 1975–1991 de Stellingwerfse woordenschat stelselmatig is afgevraagd in zo'n 25 dorpen van de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf. Steeds wordt in het *Stellingwarfs Woordeboek* dan ook het voorkomen per dorp en schriftelijke bron verantwoord. Het *Woordenboek der Drentse Dialecten* kent geen weergave in fonetisch schrift en moest wat globaler zijn met het weergeven van verbindingen en lokaliseringen. Het behandelt dan ook de hele provincie Drenthe. In de inleiding worden een aantal taaltegenstellingen in het Drentse gebied behandeld.

Tussen de beide regionale woordenboeken van het Stellingwerfs en Drents bestaat een historische relatie. Toen de samensteller van het *Woordenboek der Drentse Dialecten*, dr. G.H. Kocks, in de eerste helft van de jaren zeventig zijn maandelijkse enquête in honderd Drentse dorpen was begonnen, werd

het voor degenen die voor Stellingwerf en het Stellingwerfs opkwamen, interessant om na te denken over een soortgelijke opzet voor een Stellingwerfs woordenboek. Onder hen was schrijver dezes die later, vanaf 1991, de auteur van het *Stellingwarfs Woordeboek* zou zijn, en die ook voor een periode van vijf jaar medeauteur was van het Drents Woordenboek.

In 1975 trok de toenmalige hoogleraar Nedersaksische taal- en letterkunde, prof. dr. Hendrik Entjes, mij aan als student-assistent van het Nedersaksisch Instituut der Rijksuniversiteit Groningen. Tot midden 1978 organiseerde ik voor Stellingwerf een enquête naar het Drentse voorbeeld van dr. Kocks. Mijn maandelijkse Stellingwerfse enquête bevatte ook later steeds de Drentse vragen, wanneer die geschikt werden geacht in mijn centrale informantengroep van mijn geboortedorp Nijeberkoop. Bleken ze niet geschikt, dan werden ze vervangen door specifiek op de Stellingwerfse leefwereld gerichte vragen. Omdat de Stellingwerfse enquête steeds gebruik kon maken van maandelijks nieuw aangemaakt Drents vragenmateriaal, liet ik de Stellingwerfse enquête starten vanaf het woord *brink*, het woord waar de Drentse enquête op dat moment aan toe was. Woorden die alfabetisch aan *brink* voorafgingen, werden later tussendoor afgevraagd. Dat is er de oorzaak van dat deel I van het vierdelig *Stellingwarfs Woordeboek* als laatste verschijnt. Bij de uitwerking van het materiaal voor de andere drie delen kon immers veel materiaal voor de reeks **A** tot *brink* tevoorschijn komen.

Zoals gezegd, tot uitvoerige vergelijkende woordstudies op basis van de genoemde woordenboeken is het tot nu toe niet gekomen. Met name ook de relatie met de woordenschat van het Fries, zoals die uitvoerig wordt beschreven in het nog niet geheel voltooide *Wurdboek fan de Fryske Taal*, verdient nauwgezet onderzoek.

Hoe kijken de Stellingwervers zelf naar hun woordenschat? Over het algemeen hechten ze aan het gebruik van het juiste Stellingwerfse woord, al is dat niet altijd gemakkelijk te vinden. Hoe zeg je precies 'Hierbij deel ik u mee...', 'Overeenkomstig hetgeen werd gevraagd...', en dan in het Stellingwerfs? *Hierbi'j doe ik jow tiedinge...*, *Neffens dat vraogd wodde...*, maar hoe kom je daar op als je dit soort schriftelijk taalgebruik in het Stellingwerfs niet gewend bent? Hoe kom je aan de juiste Stellingwerfse aanduiding voor iemand zonder ruggengraat als je niet weet dat het om een *sloppentaoi* gaat, hoe kom je aan het poëtische *twielochten* voor 'tweedonker, twilight' als je

het toevallig niet in je eigen Stellingwerfse taalvermogen hebt? Je kunt zulke woorden alleen maar tegenkomen in geschreven Stellingwerfs of vragen aan (andere) sprekers van het Stellingwerfs. Want een woordenboek Nederlands-Stellingwerfs zit nog slechts in de planning bij het streektaalinstituut Stichting Stellingwarver Schrieversronte.

Toch is er een sterke neiging om verzorgd Stellingwerfs te gebruiken. Over het algemeen wil men het overnemen van onnodige 'Hollandse' en Engelse woorden vermijden. Zo probeert men in bewust Stellingwerfs taalgebruik woorden als 'leuk' buiten te sluiten. In het Stellingwerfs is het immers *wel aorig, wel mooi, schilt et niet alles* of *kan 't d'r mit deur*. Iemand die *dure woorden* gebruikt moet niet zo *groots* doen. De Stellingwervers houden van gewoon, helder taalgebruik, al geven ze zich ook weer niet snel bloot. Ze uiten zich dan ook vaak met *'t Zol misschien wel kunnen, 't Is misschien wel wat, Et schilt niet alles* 'Het scheelt niet alles', *We moe'n 't nog mar es bekieken* 'laten we het nog maar eens bekijken' en *We moe'n 't d'r nog mar es over hebben* 'we moeten er nog maar eens over praten'.

In het Stellingwerfs bestaan twee duidelijk herkenbare registers: een enigszins 'ruwe' variant, doorspekt met woorden zoals *kont* en *beerlig* 'ruw voor lichaam', en een variant zonder het gebruik van dat soort woorden, waarin *gat* 'achterste' en *huud* of *lief* 'lichaam' niet-ruwe synoniemen zijn. In veel gezinnen zegt men dan ook zelden *Hi'j gaf him een trap onder de kont* maar bij voorkeur *Hi'j gaf him een schop onder 't gat.* Het komt ook voor dat men zich van beide registers bedient, naar gelang de situatie om meer informeel of juist om meer formeel taalgebruik vraagt. Toen het Stellingwerfs na het ontstaan van de Stichting Stellingwarver Schrieversronte meer in het schriftelijke domein en in openbare bijeenkomsten werd gebruikt, hadden sommigen er eerst moeite mee om de ruwe variant niet te gebruiken, die door anderen juist als ongepast werd beleefd. De wijze waarop de meeste voorvechters in de begintijd van de Stellingwarver Schrieversronte op een natuurlijke manier juist heel verzorgd Stellingwerfs lieten horen in formele situaties, was voor veel Stellingwervers een eye-opener en het had een duidelijke voorbeeldfunctie.

Vanaf het ontstaan van de streektaalinstelling Stellingwarver Schrieversronte in 1972 heeft er een belangrijke ontwikkeling plaatsgevonden van het schrif-

De opleving van het Stellingwerfs begon rond 1970 met onder meer 'Et Harbargespul', een succesvol cabaretprogramma met jarenzestiginvloeden. (privé-verzameling H. Bloemhoff)

telijk taalgebruik, nog afgezien van de nauwkeurige vaststelling van de juiste spelling. Bij dat laatste ging men overigens verder dan het principe van één klank, één teken. Zo liggen bijvoorbeeld aan het teken *i'j* in woorden als *li'jte* 'luwte', *wi'j* 'wij' twee uitspraken ten grondslag (*i+j* en *ei*), en aan de *uui* in woorden als *muuite* 'moeite' zelfs drie (*uui, uj, ui*); de uitspraak varieert namelijk per dorp of groter gebied in Stellingwerf. Het formele taalgebruik ontwikkelde zich verder; zo wordt een zaal aangesproken met *Vrouwluden en manluden* of – informeler – *Beste meensken*, en voor 'Geachte Heer/Mevrouw', in brieven dus, wordt *Achte Heer/Vrouw* gebruikt. Zo ook werd het *Achte Heer Jansen* en *Achte Vrouw Punter*; informeler gingen we *Beste Alie* en *Beste Geert* schrijven. We kunnen iemand *tiedinge doen van et volgende*, d.i. het volgende laten weten. We sluiten af met *Mit hoogachtinge*, *Mit achtinge* (dus met net iets minder hoogachting) en/of *mit vrundelike groet*, het laatste alleen als we onze vriendelijkheid willen uitdrukken natuurlijk. Hartelijker en informeler kan het nog met *mit hattelike groet*. En niet te vergeten: 'bij voorbaat dank' formuleert men als *mit daank in 't veuren*.

Je taal met zorg spreken of schrijven, dat vraagt af en toe ook om nieuwvorming. Dat een computermuis *moes* ging heten was logisch. Ook *uutsturing* naast *uutzending* zal het wel volhouden en misschien lukt dat ook met *mitriedplak* voor carpoolplaats. *E-post* kan misschien nog concurreren met *e-mail*, maar de kansen lijken zo goed niet voor *boverkoppeling* in plaats van hyperlink, alleen al door de lage gebruiksfrequentie van dat woord bij het gros van de taalgebruikers. De aanduiding *waeterjoepser* voor douche riep kennelijk te veel hilariteit op om het tot normaal geaccepteerd woord te kunnen brengen. Aan de andere kant zorgt het grappige van de aanduiding *giechelkruud* voor wiet in Oosterwolde kennelijk voor een lang bestaan. *Kiekknope* voor button deed het in kleine kring goed in de tijd dat die attributen trendy waren. *Stiekelstokkien* voor column is op dit moment wel een vrij algemeen bekend woord, maar een *stiekelstokkien* lijkt vooral een kritische column en het is dus de vraag of die nieuwvorming het nog jaren uithoudt voor column in het algemeen. Eerder trouwens heette een 'cursiefje' in het Stellingwerfs wel *schieveschriffien*, en voor de Tweede Wereldoorlog werd een column wel aangeduid als *netisie*, waarbij een columnist als *netisieschriever* te boek stond. In lokale kringen in Oosterwolde heette voor de oorlog een chauffeur wel *autokoetsier*, maar dat woord noch de oostelijke

vervorming van *sjefeur* tot *skefeur* hebben het in levend taalgebruik weten vol te houden.

Daar staat weer tegenover dat sommige woordvormen de voorkeur hebben gekregen in schriftelijk en vervolgens in mondeling taalgebruik, zoals het woord *vergeerdering*, een woord dat in die klankvorm eerder slechts sporadisch werd gebruikt. Ook *passetiedinge*, naar het voorbeeld van 'persbericht' uit *passe* + *tiedinge*, weet het vol te houden dankzij het ontwikkelde schriftelijke taalgebruik.

Bij de toenemende aandacht voor het Stellingwerfs kreeg men van meet af aan meer belangstelling voor 'mooie Stellingwerfse woorden'. Je zag mensen in hun schriftelijke gebruik van het Stellingwerfs ook zoveel mogelijk eigen, karakteristieke woorden gebruiken. Begin jaren negentig liet de Stichting Nederlandse Dialecten een top-tien van mooie woorden samenstellen voor een groot aantal streektalen en dialecten. In Stellingwerf werden alle medewerkers aan het project Stellingwerfs woordenboek uitgenodigd de tien Stellingwerfse woorden te noemen die ze het mooist vonden. De score, in de vorm van een top-tien, is interessant; we zien daarin immers een reeks woorden die als 'bijzonder Stellingwerfs' worden ervaren.

1. *Toolteren* 'schommelen'. In Overijssel komt hier en daar nog het voorstadium 'talteren' voor. In de Nederlandse vorm 'touteren' is, geheel volgens de klankontwikkeling in het Nederlands, *ol* tot *ou* geworden.
2. *Veralderaosie* 'verbaasdheid, het versteld staan', ook uitgesproken als *veralteraosie*; in hetzelfde verband wordt *veraltereerd* 'versteld, verbaasd' opgegeven. Ook dit woord is in geheel Stellingwerf bekend. Het gaat eigenlijk om een aangepaste ontlening uit het Frans, dat *altérer* kent.
3. *Tuugblik* 'stofblik'. In *tuug* zien we hetzelfde 'tuig' dat ook in het Stellingwerfse *ontuug* 'onkruid' zit. *Tuug* komt van een ouder Germaans woord '*ti(u)gan', dat 'trekken' betekende. Zo kent het Stellingwerfs ook nog *d'r henne tugen* 'ernaartoe gaan, trekken'. Ook het Gronings en het naburige Fries kennen het woorddeel *tuug* voor 'stof, afval, slecht spul'.
4. *Aevenseren* 'opschieten, vooruitgaan'. Dit woord wordt ook als *avveseren*, *avvenseren*, *affeseren*, *aeveseren* uitgesproken. Hoe mooi streektalig het ook klinkt, het gaat om een aangepaste ontlening uit het Frans (*avancer*) die behalve in het Fries, het Drents en streektalen elders, ook in andere Europese talen voorkomt.

5. *Babbelegoegies*'praatjes, fratsen'. Naast deze algemeen Stellingwerfse vorm is ook de sterk afwijkende variant *fabregoesies* opgegeven vanuit Scherpenzeel. De juiste ontstaansgeschiedenis is niet bekend.
6. *Doukies* 'zo dadelijk, straks'. Dit woord lijkt een geheel eigen Stellingwerfse klankontwikkeling te hebben ondergaan met *ou* uit *ol* voor *k*. Het woord moet namelijk uit **daolikies* 'dadelijk + -jes' ontstaan zijn. Het Drents kent nog het tussenstadium *dolk*.
7. *Verdievedaosie* 'verstrooiing'. Dit woord wordt zeker als Stellingwerfs beleefd, maar *verdievedaosie*, ook *verdievedering*, is gevormd naar het voorbeeld van het Franse *divertissement* 'plezier, genoegen'.
8. *Konkelfoezen* 'smoezen, stiekem bespreken'. *Konkelen* wil zeggen, net als in het Nederlands, 'samenzweren'; *-foezen* houdt waarschijnlijk verband met het in het Nederlands niet zo gebruikelijke *foezen* = slecht werken en met het Drentse *fozzen* 'frommelen'.
9. *Schoelpiepen* 'smoezen, stiekem uitvoeren, heel zachtjes bespreken'. *Schoel* komt van *schoelen* 'schuilen' en *piepen* is hier misschien het bekende klanknabootsende woord *piepen*. Dat woord kent het Nederlands uiteraard ook, evenals *piepen* in ongunstige betekenissen in verbindingen als 'hij is hem gepiept'. Het is niet bekend of dit 'piepen' – dat van oorsprong dieventaal is – teruggaat op het klanknabootsende woord.
10. *Koppien en paantien* 'kopje en schoteltje' zijn leuk klinkende Stellingwerfse woorden, waarin we een oude verkleinvorm *pantien* naast *panne* kunnen herkennen. In *pantien* kon de *a* rekken zoals dat ook gebeurde in bijvoorbeeld *kaant(e)* 'kant'. Zo ontstond uit **pantien* het huidige *paantien.*

Bij drie van de top-tien hierboven ging het om aangepaste ontleningen uit het Frans. Maar voor de huidige streektaalsprekers is dat natuurlijk niet belangrijk. Zij kennen die woorden in eerste instantie alleen als gewone woorden uit hun Stellingwerfse woordenschat.

Men kan natuurlijk 'eigen Stellingwerfse woorden' zoeken zonder eerst uitvoerige lexicografische studies te verrichten. De afgelopen jaren werd me meer dan eens gevraagd 'eigen', ondoorzichtige Stellingwerfse woorden te noemen. Ik geef hierna een kleine verzameling van woorden, die zo goed als alleen Stellingwerfs zijn.

1. *hoetelen* – flink bestraffend toespreken
2. *klaeterjaeger* – een mooi, klanknabootsend woord voor de ratelpopulier
3. *ni'jdoen* – benieuwen
4. *prikkedille* – klein, nietig ding van weinig waarde
5. *ribbeschoer* – flinke lichaamskracht
6. *ringeltoppe* – scherp, rond puntje van een koehoorn
7. *stienotter* – in het koeienlichaam afgestorven kalfje (dat een versteende indruk maakt en enigszins op een otter lijkt)
8. *verrusselen* – ritselend bewegen
9. *wenneske* – wendakker (we moeten dit woord 'doorzien' als gedeelte van de es, van het bouwland waar men wendt, keert met de ploeg)
10. *zae* – het verzadigd zijn, genoeg gegeten hebbend (in de verbinding *in de zae*)

Ook bij het opstellen van het *Groot Stellingwarfs Diktee*, voor het eerst gehouden op 3 april 2000 en onlangs op de Dag van het Stellingwerfs voor de tweede keer (22-9-01), heb ik een keuze gemaakt uit bijzondere Stellingwerfse woorden, in zinnetjes als:

Biesterbaorlik zo gezellig as et hier is mit die paanties koffie en zo wat henne, douk gaon we nog mit mekeer naor de disko! 'Buitengewoon gezellig is het hier met die kopjes (letterlijk: schoteltjes) koffie enz., straks gaan we nog met elkaar naar de disco!'

Lao'we daor mar gien ommedaenken an geven, et is ommeraek ni'jmoods zoe'n diktee in et Stellingwarfs. 'Laten we daar maar niet op letten, het is buitengewoon modern zo'n dictee in het Stellingwerfs'.

Plaats- en bewonersnamen

Met de komst van de Stellingwarver Schrieversronte werd het gebruik van de plaats-, water- en gemeentenamen in het Stellingwerfs ook gewoner in geschreven taal. De plaatsnamen werden ook meer dan eens op kaarten weergegeven, zodat ieder kan zien hoe ze eigenlijk vanouds zijn in het Stellingwerfs (zie kaart 1, pagina 17). De Nederlandse namen zijn vaak aanpassingen aan de Nederlandse klanken. Omdat dit boek niet alleen gaat over Stellingwerf maar ook over Steenwijkerland en het *ae*-gebied in Zuidwest-Drenthe, zijn de benamingen van die gebieden ook weergegeven.

Interessant zijn ook de afleidingen van de plaatsnamen. Zo heeft men het over de *Rizziger stienze* 'de stins van *Der Izzerd* = Ter Idzard', en iemand uit die plaats is een *Rizziger*. Iemand uit *Wolvege* is echter een *Wolvegester*, terwijl men kan praten over de *Stienwieker kraante* (en niet over **de Stienwiekse kraante*). Mensen uit *Steggerde*, *Vledder* en *De Kuunder* zijn daarentegen *Steggersen*, *Vleddersen* en *Kuundersen*, maar een Oldeberkoper is gewoon een *Berkoper*. Er bestaat met andere woorden een eigen patroon voor plaatsnaam-achtervoegsels, waarover ook het volgende de moeite van het vertellen waard is. De uitgang *-iger*, zoals in *Elsiger* en *Blokzieliger*, is vrij algemeen in Stellingwerf en Noordwest-Overijssel. Het ontstaan verklaar ik uit de oude plaatsnaam-uitgang *-i(n)ge*, zoals we die kennen uit onder meer de plaatsnamen *Makkinge* 'Makkinga', *Vinkege* 'Vinkega' respectievelijk de gehuchtnamen *Jardinge*, *Praninge*, *Klaozinge*, *Buttinge*, *Schrappinge* en *Steginge*, alle bij Oosterwolde. Aan dit type benaming werd ooit *-er* toegevoegd, met de betekenis 'van, uit' als het om een bijvoeglijk naamwoord gaat en 'iemand uit die plaats' in geval van een zelfstandig naamwoord. De combinatie *-i(n)ge* + *-r* is ooit als een uitgang *-i(n)ger* opgevat, waarna dat een eigen productief leven kon gaan leiden. We vinden het als zodanig onder meer in *Noordwooldiger*, *Blokzieliger* en *Blankenhammiger*. *Oosterwooldiger* wordt echter vooral door mensen van buiten die plaats gezegd; plaatselijk zegt men vanouds *Oosterwooldemer*, en zo ook *Donkerbroekemer* en *Langediekemer*. Het achtervoegsel *-emer* doet zich ook elders voor, in Friesland en Groningen. Maar mensen uit *Haule* en *Else* zijn voor de meeste mensen *Hauligers* en *Elsigers*. Het achtervoegsel *-ster* in onder meer *Wolvegester*, *Makkingester*, *Vinkegester* en *Appelschester* sluit aan bij een Fries gebruik.

Zoals gezegd, *-iger* is een veel gebruikt achtervoegsel. Terecht kiest de *Leeuwarder Courant* dan ook in Nederlandse teksten voor *Noordwoldigers*, *Boijligers*, *Oosterwoldigers* enz., vormen die dus 'natuurlijk' zijn en daardoor in het Nederlands een goed alternatief bieden voor erg gekunstelde vormen als 'Boijlenaren', 'Noordwoldenaren' en 'Oosterwoldenaren'.

Hoe heten de mensen uit de verschillende dorpen? Dat blijkt uit de volgende opsommingen per gebied, waarin overigens niet alle varianten zijn gegeven. Het zijn interessante wetenswaardigheden, net als de typische bijnamen die mensen vroeger hadden naar gelang hun dorp. Ook die zijn hierna gegeven, voorzover ze bekend waren.

Stellingwarf (Oost-Stellingwarf, West-Stellingwarf), Stellingwarvers)

Appelsche 'Appelscha' – *Appelschesters*

Berkoop 'Oldeberkoop' – *Berkopers* (bijnaam: *tobbeschieters* 'tobbeschijters' of *tonneschieters* 'tonschijters')

Blesdieke 'Blesdijke' – *Blesdiekigers*

De Blesse 'De Blesse' – *Blessigers*, soms ook *Blessers*

Buil 'Boijl' – *Builigers* (bijnaam: *wottelwieders* 'wortelwieders')

Donkerbroek – *Donkerbroekemers*, ook wel: *Donkerbroeksters*, *Broeksters* (bij de oude plaatsnaamvariant *Broek*)

Else 'Elsloo' – *Elsigers*, sporadisch *Elsemers*

De Fochtel 'Fochteloo' – *Fochtelers*, ook wel *Fochtelgers* (bijnaam: *knollen*)

De Haule (ook als *De Hauwel* uitgesproken) 'Haule' – *Hauligers*, soms *Haulers* (bijnaam: *korappen* 'koolrapen', *Hauler rapen*

Haulerwiek 'Haulerwijk' – *Haulerwieksters*, ook wel *Haulerwiekers* (bijnaam: *Haulerwiekster bruuntsjes* 'bruintjes')

De Hoeve 'De Hoeve' – *Hoevigers*

Hooltpae 'Oldeholtpade' – *Hooltpaeïngers*, ook *Hooltpaeïgers* en *Oolpaeï(n)gers* (bij de plaatsnaamvariant *Oolpae*)

Hooltwoolde 'Oldeholtwolde' – *Hooltwooldigers*

Der Izzerd 'Ter Idzard' – *Rizzigers* (bijnaam: *bultbewoners*, naar het hooggelegen centrum *De Bult*)

Langedieke 'Langedijke' – *Langediekemers* (bijnaam: *koekebieters* 'koekbijters', *koekevreters* 'koekvreters')

De Langelille 'Langelille' – *Langelilsters*

De Miente – *Mientigers* (bijnaam: *hutteproesters* 'hutniezers', naar rokende kachels in de plaggenhutten)

Makkinge (eerder ook *Makkem*) 'Makkinga' – *Makkingesters* (bijnamen: *koekebieters* 'koekbijters', *koekehappers* 'koekhappers', *koekevreters* 'koekvreters')

Munnikeburen 'Munnekeburen' – *Munnikebuursters*

Ni'jberkoop 'Nijeberkoop' – *Ni'jberkopers*, ook wel *Ni'jberkopigers*, *Ni'jberkoperders* (bijnaam: *stobbeschieters* 'stronkschijters', *tonneschieters* 'tonschijters')

Ni'jhooltpae 'Nijeholtpade' – *Ni'jhooltpaeï(n)gers*, ook wel *Ni'jhooltpaesters*

Ni'jhooltwoolde 'Nijeholtwolde' – *Ni'jhooltwooldigers*

Ni'jlaemer 'Nijelamer' – *Ni'jlaemsters*

Ni'jtriene 'Nijetrijne' – *Ni'jtriensters*

Noordwoolde 'Noordwolde' – *Noordwooldigers* (bijnamen: *broggewippers* 'brugwippers', *veld(h)utters* 'veldhutters')

Ooldelaemer 'Oldelamer' – *Ooldelaemsters*, plaatselijk ook *Oollaemsters* bij de plaats-

naamvariant *Oollaemer*

Ooldetriene 'Oldetrijne' – *Ooldetriensters*, plaatselijk ook wel *Ooltriensters*, bij de plaatsnaamvariant *Ooltriene*

De Oosterstreek 'Oosterstreek' – *Oosterstrekers*

Oosterwoolde 'Oosterwolde' – *Oosterwooldigers*, ook wel *Oosterwooldemers* (bijnaam: *kaampers* of *kaampsters* voor bewoners van de *Hiddekaamp*, waar een groep arme arbeidersmensen woonde die afstamde van een zekere Hidde de Jong), *huttenburgers* (mensen die woonden aan het pad van *Klaozinge* naar de Molenweg)

Peperge 'Peperga' – *Pepergesters*, plaatselijk ook wel *Pepergaosters*, bij de plaatsnaamvariant *Pepergao*

Raevenswoold 'Ravenswoud' – *Raevenswooldigers*, ook wel *Raevenswoolders*

Scharpenzeel 'Scherpenzeel' – *Scharpenzeelsters*, *Scharpenzielders* (bij de plaatsnaamvariant *Scharpenziel*), *Scherpenzielsters* (bij de plaatsnaamvariant *Scherpenziel*)

Sliekenborg 'Slijkenburg' – *Sliekenborgers*, ook wel *Sliekenborgsters*, ook *Sliekenburgers* (bij de plaatsnaamvariant *Sliekenburg*)

Spange 'Spanga' – *Spanghoeksters*

Steggerde 'Steggerda' – *Steggerders*, *Steggersen*

Sunnege 'Sonnega' – *Sunnegesters*, plaatselijk ook *Sunnegaosters*, naast *Sunnegao* als plaatsnaamvariant

Tronde 'Tronde' – *Trondigers*

Vinkege 'Vinkega' – *Vinkegesters*, plaatselijk ook wel *Vinkegaosters* (naast de plaatsnaamvariant *Vinkegao*) en *Veengaosters* (naast de plaatsnaamvariant *Veengao*)

Waskemeer – *Waskemeerders*

Wolvege 'Wolvega' – *Wolvegesters*, plaatselijk ook *Wolvegaosters*, naast de plaatsnaamvariant *Wolvegao*

Zaandhuzen 'Zandhuizen' – *Zaandhuzigers*

Stienwiekerlaand, plaatselijk ook _Steenwiekerlaand_ 'Steenwijkerland', _Stienwiekerlaanders_

Blankenham – *Blankenhammigers* (bijnaam: *bri'j(h)appers* 'paphappers')

Blokziel 'Blokzijl' – *Blokzieligers* (bijnaam: *katten*)

De Kuunder 'Kuinre' – *Kuundersen* (bijnaam: *Kuunderse krongen*)

Gieteren 'Giethoorn' – *Gietersen* (bijnaam: *kwekers*, *waeterrotten* 'waterratten')

Kaelenbarg, plaatselijk *Kaelenburg* 'Kalenberg' – *Kaelenbargers*

Ooldemaark 'Oldemarkt' – *Ooldemaarkers* (bijnaam: *stoepeschieters* 'stoepschijters')

Ossenziel 'Ossenzijl' – *Ossenzieligers*

Paosloo 'Paasloo' – *Paoslooërs*

Stienwiek, plaatselijk *Steenwiek* 'Steenwijk' – *Stienwiekers*, *Steenwiekers* (bijnaam: *keientrekkers*)

Stienwiekerwoold, plaatselijk *Steenwiekerwoold* – *Stienwiekerwooldigers*, *Steenwiekerwooldigers*

Vollenhove, *Veno* 'Vollenhove' – *Venosen*

Wannepervene 'Wanneperveen' – *Wannepervenigers* (bijnaam: *toezebollen* 'lisdodden')

Westerveld (+ aangrenzend _Smilde_) – _Westerveldigers_, _Smildigers_

Diever, plaatselijk *Dever* of *Diever* 'Diever' – *Dieverders*, *Dieversen*, *Deversen* (bijnaam: *Dieverse platneuzen*: ze zouden namelijk nieuwsgierig hun neus tegen de ramen duwen)

Dooldersum 'Doldersum' – *Dooldersummers*

Dwingel 'Dwingeloo' – *Dwingelders*

Haovelte 'Havelte' – *Haovelters*

De Smilde 'Smilde' – *Smildigers* (bijnaam: *Smildiger roet*, naar een bekend onkruid)

Uffelte 'Uffelte' – *Uffelters*

Vledder 'Vledder' – *Vleddersen*

Vleddervene 'Vledderveen' – *Vleddervenigers*

Waoteren 'Wateren' – *Waotersen*

Wapse 'Wapse' – *Wapsers*

Wapservene 'Wapserveen' – *Wapservenigers*

Zorgvlied 'Zorgvlied' – *Zorgvlieters*

Nog meer over woorden en hun gebruik

Wat de beschrijvingen van de woordenschat betreft, kan hier niet worden volstaan met het noemen van een aantal woordenboeken. De zegswijzen en spreekwoorden van het Stellingwerfs van Stellingwerf zijn behalve in het *Stellingwarfs Woordeboek*, de taalrubrieken in het Stellingwerfstalige tijdschrift *De Ovend* (vanaf 1972) en in het boekje *De Stellingwervers en hun dialect* van H.J. Bergveld (1949), ook vertegenwoordigd in de recente bundel *Stellingwerver wijsheden* van Henk en Sietske Bloemhoff (2000) en in de jaarlijkse Stellingwerfstalige kalender. Bovendien verschenen er inmiddels een vijftal delen in de fraaie serie *Veldnaemen van Stellingwarf*. In totaal zijn nu van dertien Stellingwerver dorpen de beschrijvingen van de veldnamen voltooid. De al verzamelde namen van de overige dorpen wachten nog op bewerking. Bovendien zijn in aanvulling op het uitvoerige *Stellingwarfs Woordeboek* enkele systematische beschrijvingen gepubliceerd van vaktalen, namelijk die van de imker en die met betrekking tot de bouw, het voorkomen en het gebruik van de klokkenstoel. Opmerkelijk is dat het voorkomen van dit houten bouwwerk met een of meer luidklokken in Stellingwerf en elders in Friesland vrij gewoon is – al vormen ze tegenwoordig een cultuurtoeristische bijzonderheid –, maar in Overijssel beperkt blijft tot enkele plaatsen in het *ae*-gebied en het naburige Wanneperveen en IJhorst (en eertijds Staphorst) en ook in Drenthe tot enkele plaatsen in het *ae*-gebied. Buiten Friesland en Groningen zijn klokkenstoelen in Nederland dus zo goed als beperkt tot het *ae*-gebied. Een andere dan een wat vage verklaring uit een oude cultuurhistorische samenhang van Stellingwerf en de Friese landen is tot nu toe niet voorhanden.

5. De zinsbouw in het Stellingwerfs

Het Stellingwerfs onderscheidt zich wat de zinsbouw betreft op opvallende wijze van het Nederlands. Door vergelijking van een aantal zinstypen kan een duidelijke indruk ontstaan. Laten we naar de volgende zinnen kijken:

(1) a *Hi'j het de hond sleugen*
'Hij heeft de hond geslagen'
b *Ze zeggen dat hi'j de hond sleugen het*
'Ze zeggen dat hij de hond heeft geslagen/geslagen heeft'
c *Ze bin te laete van huus gaon*
'Ze zijn te laat van huis gegaan'
d *Ze zeggen dat ze te laete van huus gaon binnen*
'Ze zeggen dat ze te laat van huis gegaan zijn/zijn gegaan'

In het Stellingwerfs blijken alleen de volgordes *sleugen het* en *gaon binnen* mogelijk te zijn. Combinaties van werkwoorden met andere (hulp)werkwoorden dan *hebben* 'hebben' en *wezen* 'zijn' vertonen ook alleen die volgorde, en reeksen van drie werkwoorden met *hebben* en *wezen* eveneens:

(2) a *...omdat hi'j de hond slaon wil*
'omdat hij de hond wil slaan'
b *...omdat hi'j gister warken zol*

'omdat hij gisteren zou werken'

c *...omdaj' him zien moeten hadden*

'omdat je hem had moeten zien'

d *...omdaj' dat niet doen mocht hadden*

'omdat je dat niet had mogen doen'

e *...omdat hi'j de hond slaon wild het*

'...omdat hij de hond heeft willen slaan'

f *...omdat hi'j an fietsen kommen is*

'omdat hij is aan komen fietsen'

In het Nederlands is alleen de andere volgorde mogelijk in de gevallen onder (2) en dat is ook zo in andere grote reeksen:

(3) a *Hi'j had mi'j de hond slaon zien kund*

'Hij had mij de hond kunnen zien slaan'

b *...omdat hi'j mi'j de hond slaon zien kund had*

'...omdat hij mij de hond had kunnen zien slaan'

(4) a *Hi'j zol mi'j fietsen zien hebben moeten*

'Hij zou mij hebben moeten zien fietsen'

b *...omdat hi'j mi'j fietsen zien moeten hebben zol*

'omdat hij mij zou hebben moeten zien fietsen'

Ook al worden de werkwoordreeksen in de Stellingwerfse voorbeeldzinnen steeds groter, de volgorde daarbinnen blijft tegengesteld aan die in het Nederlands. De reeks werkwoorden begint met het hoofdwerkwoord, dan volgen de 'minder belangrijke', de hulpwerkwoorden dus. In de hoofdzin staat de persoonsvorm net als in het Nederlands altijd vooraan in de zin (op de tweede plaats, of zelfs op de eerste plaats bij vraag of gebod), in de bijzin achteraan. In de bijzin in het Nederlands staat de persoonsvorm meestal niet aan het eind van de reeks. Wel is naast 'is bewezen' ook 'bewezen is' mogelijk, echter naast '...omdat hij dat zou hebben willen doen' staat niet '*...omdat hij dat doen willen hebben zou'. Naast Stellingwerfs *liggen laoten (kan)* heeft het Nederlands '(kan) laten liggen', maar het Duits respectievelijk het Fries doen hier met het Stellingwerfs mee. In die talen is het immers *liegen lassen (kann)* respectievelijk *lizze litte (kin)*.

Opmerkelijk in het verband van grotere werkwoordreeksen is – in vergelijking met het Nederlands – het optreden van voltooide deelwoorden. In het Stellingwerfs is een deelwoord mogelijk in zin (5) en (6). In het Nederlands treedt in de overeenkomstige zinnen het volle werkwoord op, in plaats van het deelwoord.

(5) *Zol Geert dat doen kund hebben?*
'Zou Geert dat hebben kunnen doen?'
(en niet *'Zou Geert dat hebben gekund doen?')

Zo ook is in het Stellingwerfs (6)a mogelijk, maar het Nederlands kent alleen (6)b:

(6) a *Zol hi'j dat zels doen wild hebben?*
b 'Zou hij dat zelf hebben willen doen?
(en niet: *'Zou hij dat hebben gewild doen?')

In beide zinstypen heeft het Stellingwerfs een voltooid deelwoord: *kund* bij het hulpwerkwoord *hebben*, en *wild* eveneens in combinatie met het hulpwerkwoord *hebben*. Hoewel men ook in het Nederlands een deelwoord zou verwachten, net als bij een combinatie van *hebben* met maar één werkwoord, treedt die toch niet op. Dat is eigenlijk heel verrassend, en het is tot nu toe ook niet afdoende verklaard.

Het Stellingwerfs gaat zelfs nog verder door in bepaalde reeksen werkwoorden twee voltooid deelwoorden te gebruiken, en dat is nog een stuk opmerkelijker, vergelijk (7)a en b.

(7) a *Zol hi'j dat daon hebben kund?*
'Zou hij dat gedaan kunnen hebben?'
(met in het Nederlands niet: *'Zou hij dat gedaan gekund hebben?')
b *Zol hi'j dat daon hebben wild?*
'Zou hij dat gedaan willen hebben?'
(en niet: *'Zou hij dat gedaan gewild hebben?')

Alsof de rijkdom aan zinsbouwverschijnselen in het Stellingwerfs niet op kan, blijkt het voorkomen van 'dubbele deelwoordvorming' gebonden te zijn aan hoofdzinnen. In bijzinnen treedt het volle werkwoord op in plaats van het tweede deelwoord. Dit bijzinsverschijnsel komt dus overeen met het algemene patroon in het Nederlands, zoals blijkt uit de volgende zinnen.

(8) a *Hi'j zol dat daon hebben kund.*
'Hij zou dat gedaan kunnen hebben'
...omdat hi'j dat daon hebben kunnen zol
'...omdat hij dat gedaan zou kunnen hebben/zou kunnen hebben gedaan'
b *Hi'j zol dat daon hebben wild*
'Hij zou dat gedaan willen hebben'
...omdat hi'j dat daon hebben willen zol
'...omdat hij dat gedaan zou willen hebben/zou willen hebben gedaan'
c *Ze zol dat daon hebben zuld*
'Ze zou dat gedaan zullen hebben'
?*...omdat ze dat daon hebben zullen zol*
'...omdat ze dat gedaan zou zullen hebben'

Dat *kund*, *wild* en *zuld* in (8)a-c als voltooid deelwoord verschijnen, moet te maken hebben met vaste patronen van hoofd- en bijzin in het Stellingwerfs. In de bijzin komt de persoonsvorm in het normale geval altijd achteraan, hoofdzinnen met de hulpwerkwoorden *hebben* of *wezen* krijgen gewoonlijk een deelwoord op de laatste positie. Dat patroon is waarschijnlijk het 'voorbeeld' om in hoofdzinnen als in (8) de voltooiddeelwoordvorm van *kunnen*, *zullen* en *willen* te gebruiken als die op de laatste positie staan. Dat zou er dus de oorzaak van kunnen zijn dat *daon hebben kund/wild/zuld* zich voordoet in plaats van *daon hebben kunnen/willen/zullen*. Voor iets vergelijkbaars in het Zweeds is wel een 'groepskenmerk' voorgesteld voor de beide werkwoorden die samen in één zin deelwoordvorming ondergaan. Voor het Stellingwerfs lijkt zoiets geen juiste verklaring, omdat in de bijzinnen het tweede deelwoord ontbreekt.

Het beeld dat in hoofdzinnen het voltooid deelwoord steeds aan het eind staat, moet overigens nog een beetje worden bijgesteld. Hierna volgen twee voorbeelden van werkwoordclusters waarbij dat wel het geval is, en vervolgens vier andere waarin toch een afwijkend patroon optreedt.

(9) a *Hi'j had dat weten kund*
'Hij had dat kunnen weten'
b *Hi'j het mi'j zingen heurd*
'Hij heeft mij horen zingen'
c *Ik heb him heurd zingen*
'Ik heb hem horen zingen'
d *Ik heb him zien fietsen* (met daarnaast *...fietsen zien*)
'Ik heb hem zien fietsen'
e *Hi'j het naost mi'j zeten te lezen*
'Hij heeft naast mij zitten lezen'
f *Hi'j is begonnen te zingen*
'Hij is beginnen te zingen'

Er zijn zo te zien heel bijzondere patronen. Zo kent het Fries ook *hat sitten te lêzen* 'heeft zitten lezen' en *is begûn te sjongen* 'is beginnen te zingen', maar het kent niet **hat heard sjongen* 'heeft horen zingen' en **hat sjoen fietsen* 'heeft zien fietsen'. Oudere dialectologen hebben de verschillende volgordes wel op taalkaarten getekend, maar dan ging het voornamelijk om clusters van twee werkwoorden. De gewone Stellingwerfse volgorde blijkt voor te komen in onder meer het hele noorden en heet naar de kleur op de kaart de 'groene volgorde'. De omgekeerde volgorde, de rode, is de volgorde zoals die zich overwegend in het Nederlands voordoet. Men spreekt in plaats van de groene ook wel van de Duitse volgorde, want die lijkt sterk op die van het Stellingwerfs, Fries enz. Toch kent het Duits ook opmerkelijke mogelijkheden die, in de volgorde van (11)a – d steeds meer aan de Nederlandse volgorde doen denken.

(11) a '...dass man ihn hier <u>liegen bleiben lassen können wird</u>'
b '...dass man ihn hier *wird* <u>liegen bleiben lassen können</u>'
c '...dass man ihn hier *wird können* <u>liegen bleiben lassen</u>'
d '...dass man ihn hier *wird können lassen* <u>liegen bleiben</u>'

Het hoofdwerkwoord staat ten opzichte van het bijbehorende hulpwerkwoord altijd links en naar gelang staan de overige hulpwerkwoorden rechts of links. Staan ze rechts dan volgen ze steeds het groene patroon (zie de onderstreepte reeksen), staan ze links dan ordenen ze zich volgens het rode

patroon (zie de cursieve reeksen). Een dergelijk samengesteld patroon met het gebruik van beide volgordes binnen één reeks doet zich ook voor in het Stellingwerfs, vergelijk:

(12) a *Hi'j het mi'j heurd zingen/zingen heurd* 'Hij heeft mij horen zingen', naast *..omdat hi'j mi'j heurd het zingen/zingen heurd het*

b *Ik heb heur over de diek zien fietsen/fietsen zien* 'Ik heb haar over de weg zien fietsen', naast *...omdat ik heur over de diek zien heb fietsen/fietsen zien heb*

c *Ik zag him an lopen kommen/kommen lopen* 'Ik zag hem aan komen lopen', naast *...omdat ik him an lopen kommen zag, ...an kommen lopen zag*

d *Hi'j het naost mi'j zeten te lezen* 'Hij heeft naast mij zitten lezen', naast *...omdat hi'j naost mi'j zeten het te lezen*

e *Ik heb de koenen in 't laand lopen had/had lopen* 'Ik heb de koeien in het land "gehad lopen"', naast *...omdat ik de koenen in 't laand lopen had heb/had heb lopen*

Bij een aantal werkwoorden is dus de andere, rode volgorde mogelijk, ook in combinatie met de groene, namelijk bij werkwoorden als *heuren* 'horen', *zien* 'zien', *kommen* 'komen', *hebben* (in *hebben liggen, hebben lopen* e.d.). Die rode volgorde is verder vaak verplicht bij werkwoorden als *zitten (te)* 'zitten (te)', *perberen (te)* 'proberen (te)'. Het voltooid deelwoord blijft echter wel steeds links van het bijbehorende hulpwerkwoord *hebben*, vergelijk *heurd het zingen, zien heb fietsen, zeten het te lezen, had heb lopen*, zoals het hoofdwerkwoord 'liegen' in de Duitse voorbeelden steeds links blijft ten opzichte van 'bleiben'. Bij constructies met *te* staat het belangrijkste werkwoord meestal rechts, maar in sommige gevallen, afhankelijk van het werkwoord, kan *te* + het volle werkwoord ook links staan, vergelijk (13).

(13) a *Doe we henne te kieken west hadden...* 'Toen we erheen geweest waren om te kijken...', naast *Doe we henne west hadden te kieken...*

b *Veurdat we henne te zingen west hadden...* 'Voordat we weggeweest waren om te zingen...', naast *Veurdat we henne west hadden te zingen...*

c *...dat hi'j et niet vot hoefde te trekken* 'dat hij het niet weg hoefde trekken', waarnaast niet * *...vot te trekken hoefde*, maar wel *vottrekken hoefde*

d ...*dat hi'j et niet dust(e) te zeggen* 'dat hij het niet durfde zeggen', waarnaast niet * ...*te zeggen dust(e)*, maar wel ...*dat hi'j et niet zeggen dust(e)*

e *Doe hi'j op zien bienen ston te trillen* ... 'Toen hij op z'n benen stond te trillen ...', waarnaast misschien *Doe hi'j op zien bienen te trillen ston* ...

Er zijn drie aardige conclusies te trekken. In de eerste plaats: de groene, 'Duitse' volgorde doet zich steeds voor tussen hoofd- en direct bijbehorend hulpwerkwoord. In de tweede plaats: de andere, 'rode' volgorde doet zich onafhankelijk van een groene cluster van hoofdwerkwoord en gewoon bijbehorend hulpwerkwoord voor. Een derde, voorzichtige conclusie kan zijn dat werkwoorden die door *te* worden voorafgegaan ertoe neigen rechts staan, al is dat duidelijk niet nodig in (13) a en b.

en + werkwoordsstam of infinitief

Een verschijnsel dat al evenzeer afwijkend is ten opzichte van het Nederlands, betreft zinnen waarbij '(om/teneinde) *te*' + het volle werkwoord worden vervangen door *en* + werkwoordsstam. Die constructie komt in geheel Stellingwerf voor. Daarnaast komt dezelfde constructie met *en* voor maar nu gevolgd door het volle werkwoord. Die constructie doet zich vooral in westelijk Stellingwerf voor en ook zuidelijker.

Voorbeeldzinnen van *en* + werkwoordsstam zijn die onder (14).

(14) a *Ie kun mar beter naor de zoolder gaon en vang die moes*
'Je kunt maar beter naar de zolder gaan om die muis te vangen'

b *'k Wil wel zo goed wezen en waacht even op je* "k Wil wel zo goed zijn om even op je te wachten'

c *'k Zol jim ofraoden en kom niet te vule bi'j die luden* "k Zou jullie willen afraden om te vaak bij die mensen te komen'

d *Pas op en knikker niet bi'j de zoolder daele* 'Pas op, val niet van de zolder'

Voorbeeldzinnen met *en* + het volle werkwoord:

(15) a *Ze kun hier ok best nog wat blieven en rieden strakkies mit J.*
'Ze kunnen hier best nog even blijven, om straks met J. mee te rijden'
b *Je kun ok de beide aenties uutraffelen en vlochten ze in mekere (...)*
'Je kunt ook de beide eindjes uitrafelen om ze in elkaar te vlechten'
c *Et geft gien pas en gaon daor roken*
'Het is onbetamelijk om daar te gaan roken'
d *We zollen d'r henne gaon kunnen en zetten d'r een beer tegenan*
'We zouden ernaartoe kunnen gaan om er een steunbeer tegenaan te zetten'

Zinnen met *en*-constructies zoals in (14) doen zich verder in het Fries voor, het zinstype zoals dat wordt gedemonstreerd in (15) is ook elders in het noorden en oosten opgetekend. Zijn ze vreemd, zulke constructies met *en*? Waarschijnlijk hoogstens vanuit een hedendaags West-Nederlands standpunt, maar uit het westelijke Nederlands van de zeventiende eeuw zijn zinnetjes als (16) vrij bekend geworden:

(16) 'Waterlandse Trijn zat eens ajuin en schelde' '...zat eens uien te schillen'

Verrassend en toch ook weer niet is ook zin (17)a. In mijn vertaling van een van de mooiste liedjes van de Britse zanger Donovan kon ik die zin met *en*-constructie en al probleemloos in vlekkeloos Stellingwerfs omzetten, zie (17)b.

(17) a *Ah but I may as well try and catch the wind!*
b *Och mar ik kon liekegoed perberen en vang de wiend!*

Linkse mogelijkheden

Keken we tot nu toe vooral naar verschijnselen aan de rechterkant van de zin, ook de linkerkant kent z'n bijzonderheden. Zo wordt in grammaticale studies over het Nederlands zin (18)a als fout, 'ongrammaticaal' aangemerkt.

(18) a *Bananen ben ik niet dol op
b Ik ben niet dol op bananen

'Bananen' laat zich niet 'los' naar de voorkant van de zin verplaatsen. Toch heeft (18)a de doodgewone, correcte volgorde van zeggen in het Stellingwerfs, Fries, en in andere Nedersaksische varianten. Sterker, ook in noordelijk Nederlands komt het constructietype 'Bananen ben ik niet dol op' regelmatig voor. Het Stellingwerfs kent dus een structureel verschil met het Nederlands wat de vooropplaatsingsmogelijkheden betreft, zoals ook spreekt uit het volgende voorbeeldmateriaal:

(19) *Altied warken he'k gien nocht an* 'Ik heb er geen zin in altijd te werken'

(20) *Die onderwiezer leer ie niet vule van* 'Je leert niet veel van die onderwijzer'

(21) *Welke foto bin ie de maeker van?* 'Van welke foto ben jij de maker?'

We zeggen van zinnen als (19)-(21) wel dat het voorzetsel niet meegaat naar voren. In welke omstandigheden precies zo'n vooropplaatsing al dan niet geoorloofd is, is voor het Stellingwerfs nog onvoldoende onderzocht. Dat geldt ook voor het verschijnsel dat het voorzetsel in de getoonde zinstypen zelfs dubbel kan optreden. Dat wil zeggen, het vooropgeplaatste zinsstuk wordt voorafgegaan door het voorzetsel, maar op de 'eigenlijke plaats' staat ook datzelfde voorzetsel. Er worden meer dan eens zinnen gebruikt van het type dat in (22) en (23) wordt getoond.

(22) *In die kraante he'k et niet in staon zien* 'In die krant heb ik het niet zien staan'

(23) *Van zokke dingen hool ik niet van* 'Van zulke dingen houd ik niet'

Als tweede wil ik een groep vormwisselingen laten zien die uitsluitend samenhangen met de woordvolgorde. Het gaat hier niet om assimilatie, en ook betekenis speelt hier geen rol. De bijzondere vormen doen zich in het linkerdeel van hoofdzinnen voor (vergelijk (24)), terwijl de gewone volledige vormen zich voordoen in de bijzin (vergelijk (25)). Het verschijnsel betreft

uitsluitend de werkwoorden *moeten* 'moeten', *binnen* 'zijn', *kunnen* 'kunnen', *wodden* 'worden' en (niet bij iedereen) *laoten* 'laten'.

(24) a *Ie moe'n naor huus* 'Je moet naar huis'
b *We lao'n heur gaon* 'We laten haar gaan'
c *We wo'n ziek* 'We worden ziek'
d *Jim bin thuus* 'Jullie zijn thuis'
e *Ze kun ok niks* 'Ze kunnen ook niks'

(25) a *...omdaj' naor huus moeten* 'omdat je naar huis moet'
b *...omdat we heur gaon laoten* 'omdat we haar laten gaan'
c *...omdat we ziek wodden* 'omdat we ziek worden'
d *...omdat jim thuus binnen* 'omdat jullie thuis zijn'
e *...omdat ze toch niks kunnen* 'omdat ze toch niks kunnen'

Ook bij inversie komt de verkorte vorm voor; vgl. (26)b-e. *Moe'n* enz. doen zich in afwijking van het gehele patroon niet voor in zinnen als (26)a. En dat is begrijpelijk, want bij inversie levert *ie* nooit een vorm met *-(e)n* op, vergelijk *loop ie*, niet **lopen ie*, *weet ie*, niet **weten ie*, vandaar dus ook *moet ie* en niet *moe'n ie.*

(26) a *Moet ie naor huus?* 'Moet je naar huis?'
b *Lao'n we heur gaon?* 'Laten we haar gaan?'
c *Wo'n we ziek?* 'Worden we ziek?'
d *Bin jim huus?* 'Zijn jullie thuis?'
e *Kun ze niks?* 'Kunnen ze niks?'

De echte Stellingwerver zal hier opmerken dat er nog andere mogelijkheden zijn, namelijk die in (27).

(27) a *Moej' naor huus?* 'Moet je naar huis?'
b *Lao'we heur gaon'?* 'Laten we haar gaan?'
c *Dan wowwe ziek* 'Dan worden we ziek'
d *Bi'j'm thuus?* 'Zijn jullie thuis?'

Het gaat hier om enclitische vormen die eerder al aan de orde waren in hoofdstuk 3. De werkwoordsvormen onder (24) zijn uniek en worden beheerst door een vaste systematiek. In de hoofdzinsvolgorde treedt de vorm op zonder de stammedeklinker; de bijzin vertoont echter de volle vorm, dus met stammedeklinker. De vormen *moe'n* en *lao'n* kwam ik ook tegen in Noordwest-Overijssel, maar elders (nog) niet.

6. Houding tegenover het Stellingwerfs

Wat vindt men van het Stellingwerfs? Laten we beginnen met de Stellingwervers zelf: wat deden die met hun taal, hoe belangrijk en hoe leuk vinden ze hem nu? De middeleeuwse oorkonden zijn niet in het Stellingwerfs geschreven maar in een taal die oude oostelijk-Nederlandse kenmerken vertoont naast meer westelijke, of ze zijn in het Latijn. Er zijn geen aanwijzingen dat men in officiële stukken het gebruik van het Stellingwerfs nastreefde. In oude boedelbeschrijvingen van rond 1700 echter komen wel typisch Stellingwerfse woorden voor. Zulke beschrijvingen waren vooral voor lokaal gebruik, en daarom was het niet nodig om zich van een algemene schrijftaal te bedienen. Hoewel de Stellingwerfse taal heel rijk is aan woorden, vaste verbindingen en zegswijzen – getuige bijvoorbeeld het *Stellingwarfs Woordeboek* – moeten we aannemen dat deze taal steeds als 'gewone omgangstaal' voor het dagelijkse leven is beschouwd maar voor bijzondere, bovenlokale doelen niet gebruikelijk was.

Voor het eerst in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw werd het Stellingwerfs in druk, in de vorm van poëzie gebezigd, en wel in de *Friesche Volksalmanak.* Daarin publiceert in die tijd de Stellingwerver S.L. Brug, geboortig uit Oldeberkoop en jarenlang schoolmeester in het Friese Koudum. Ook in de tweede helft van de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw waren er Stellingwervers die hun taal gebruik-

J.H. Poppings openluchtspel 'Uut het leven' werd opgevoerd in Oosterwolde (1918) en Appelscha (1920). (archief Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oldeberkoop)

ten in verhalen, ingezonden stukken e.d. Pas in 1918 gaf de toenmalige uitgever van het nieuwsblad *De Ooststellingwerver* een eerste boekwerk uit, met daarin van zijn hand het openluchtspel *Uut het leven. Tooneelstok in drie bedrieven in het dialect der Stellingwarvers deur J.H. Popping.* Het stuk werd zowel in Oosterwolde als in Appelscha enkele keren opgevoerd. Dezelfde Popping gaf in 1903 een historisch boekwerk uit over Stellingwerf, met daarin een klein aantal pagina's in het Stellingwerfs.

Pas na de Tweede Wereldoorlog wordt het Stellingwerfs meer en meer geschreven. De *Nieuwe Ooststellingwerver* (de naoorlogse opvolger van *De Ooststellingwerver*), had inmiddels een tweehoofdige leiding gekregen, bestaande uit A.J. Spoelstra en H.J. Bergveld, de laatste voor een beperkt aantal jaren. Bergveld publiceerde in 'zijn' krant regelmatig verhalen, gedichten en beschouwingen in het Stellingwerfs en gebruikte een vaste spelling, mede naar het voorbeeld van het Drents. In het West-Stellingwerfse weekblad *Stellingwerf* werden door verschillende personen af en toe ook Stellingwerfse teksten gepubliceerd. In dat weekblad en in het dagblad de *Friesche Koerier* schreef Jouk, pseudoniem voor M. Bakker, die vooral bekend werd door zijn *riempies* 'rijmpjes'. In Oldeberkoop was dorpsdichteres Lamkje Hof-de Boer actief.

Was eerder het schrijven in het Stellingwerfs iets bijzonders, het spreken ervan was heel gewoon. Zo gewoon dat dialectonderzoekers als Albert Sassen in de jaren vijftig sprekers van het Stellingwerfs ontmoetten die er nooit eerder in hun leven bij stilgestaan hadden dat er mensen waren die een andere taal gebruikten. Het beeld dat zulke sprekers oproepen, moeten we natuurlijk weer niet al te gemakkelijk generaliseren. Zo zijn er ook getuigenissen van rond 1900 dat de meeste inwoners van Oldeberkoop – toen bijna allemaal autochtone Stellingwervers – de Friezen van over de Kuunder, in Oldeberkoop wel Overkuundersen genoemd, niet verstonden. Ook uit de jaren vijftig en zestig zijn nog zulke situaties bekend. Vandaag de dag heeft men vooral zuidelijk van de Lende nog wel moeite met het verstaan van het Fries.

Werd Stellingwerf door de komst van vooral Nederlands- en Friestaligen langzaam maar zeker meertalig, toch bestond er in de jaren vijftig nog een vrij homogene taalsituatie. De oude zanddorpen waren nog voor tachtig tot bijna honderd procent Stellingwerfstalig, een aantal 'nieuwe' veendorpen werd inmiddels vrijwel geheel (Haulerwijk/Waskemeer) of deels (Appelscha)

bewoond door Friestaligen, hoofdzakelijk arbeiders in de venen. De verfriesing van zulke dorpen is te traceren aan de hand van hun vervenings-geschiedenis. Ook Donkerbroek, vanouds geheel Stellingwerfs evenals het naburige, in de gemeente Heerenveen gelegen Hoornsterzwaag, kreeg een sterke Friese bevolkingsgroep. Huwelijken in Stellingwerf waarin de ene partner Stellingwerfs spreekt en de andere Fries, werden een gewoon verschijnsel. Ook complete drietaligheid (Stellingwerfs, Fries en Nederlands) ging meer voorkomen. Benoorden de *Kuunder* komt of kwam het Stellingwerfs tot voor kort ook nog voor in een aantal dorpen; vaak gaat het daarbij echter om vervenersfamilies die zich lang geleden vanuit Overijssel vestigden (zie kaart 1, pagina 17).

Tot de jaren zestig was het aantal Nederlandstaligen in de meeste dorpen gering. Daarna echter zien we een belangrijke verandering optreden. Meer en meer ook gaan Stellingwerfse ouders vanaf die tijd hun kinderen in het Nederlands opvoeden, of liever, in hun variant van het Nederlands, met alle taalfouten vandien. Nogal wat jongeren die een hbo-opleiding volgden of aan de universiteit gingen studeren, gebruikten hun Stellingwerfs in de eigen regio minder of niet meer. Het Stellingwerfse gebied werd meer en meer bewoond door nieuwkomers, die het Stellingwerfs uiteraard niet spraken. Tegen de groeiende groep Nederlandstaligen en ook Friestaligen gingen veel Stellingwervers vooral Nederlands en/of Fries spreken in plaats van hun eigen Stellingwerfs. Daartegenover kwam een groep van vooral jongeren te staan die, gesterkt door de veranderingsgezindheid van de jaren zestig en zeventig, tot actie overgingen om het Stellingwerfs nieuw leven in te blazen, waarbij in 1972 de Stellingwarver Schrieversronte ontstond. Inmiddels is de actiegroep van toen uitgegroeid tot een volwaardig streektaalinstituut met een vaste staf en met meer dan 1300 begunstigers.

De Stellingwarver Schrieversronte stond vanaf het begin een bewust gebruik van het Stellingwerfs voor, niet alleen in geschreven maar ook in gesproken vorm. Het Stellingwerfs moest als volwaardige taal in alle maatschappelijke situaties worden gebruikt, dus in openbare vergaderingen, in de gemeenteraad, op school, in de kerk, in kunst en cultuur en in de media.

Vanaf de jaren zestig was er met dit alles dus een groep die het Stellingwerfs nog uit gewoonte sprak, een groep die het Stellingwerfs te pas en te onpas inruilde voor het Nederlands en Fries en een groeiende groep actieve voorstanders van het Stellingwerfs in levend gebruik. De laatste groep streef-

de het gebruik van het Stellingwerfs na in alle situaties in Stellingwerf, maar zette zich ook weer niet af tegen het Nederlands. Immers, voor bovenregionaal gebruik werd een goede beheersing van het Nederlands als vanzelfsprekend beschouwd.

De Stellingwarver Schrieversronte heeft van nature altijd een erg tolerante maar wel uitnodigende houding aangenomen tegenover niet-Stellingwerfstaligen in Stellingwerf. Wie het Stellingwerfs zou willen leren gebruiken wordt daarin gestimuleerd, maar op wie het zelf spreken of schrijven niet ziet zitten wordt geen aandrang uitgeoefend, dit alles in de hoop dat anderen een tolerante houding aannemen en de Stellingwervers bemoedigen in het gebruik van hun taal.

Tegen het verplichte Fries op de Stellingwerfse scholen hebben de Stellingwervers zich indertijd wel steeds krachtig verzet. Dat is logisch; een pleidooi van Friezen voor de eigen taal op school hoort in Stellingwerf allereerst Stellingwerfs op school in te houden, afgezien van de oorspronkelijk Friestalige dorpen Haulerwijk en Waskemeer, en niet de 'vreemde taal' Fries. Al in 1952 sprak de schrijver en bevorderaar van het Stellingwerfs H.J. Bergveld zich onomwonden uit in de *Nieuwe Ooststellingwerver*: 'Wij beperken ons ertoe om als Stellingwervers zeer ernstig te protesteren tegen het op deze – we zouden haast zeggen Duitse – wijze 'verfriesen' (...). Men heeft het nogal eens over 'verdrukte minderheden', maar wil men ons nu in hetzelfde hoekje drukken?'

Halverwege de jaren tachtig is, nadat de tegenstellingen flink opgelopen waren, een compromis tussen provincie en gemeenten uit de bus gekomen. Dat is in de vorm van heemkunde, het vak dat in de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf de plaats van het verplichte vak Fries in ging nemen. Binnen heemkunde komt het Stellingwerfs aan bod, evenals het Fries, mede naar gelang de functionaliteit in een bepaalde plaats.

Als je de Stellingwervers vraagt naar hun waardering voor de streektaal, dan blijken ze vaak wel overtuigd van de waarde ervan. Meestal worden 'warme directheid' en 'zeggingskracht' genoemd als gewaardeerde eigenschappen. Ook de kennelijk prettig in het gehoor liggende klanken, de zangerigheid of de als speels ervaren verkleiningsuitgangen (*-gien* enz.) scoren hoog. Zulke reacties zijn niet alleen van deze tijd. Zo lezen we in de reisbeschrijving van de Fransman H. Havard, *La Hollande pittoresque* van 1874 (deel 3) bijvoor-

beeld: 'En dan nog de Stellingwerver streektaal, die gesproken wordt in Oost- en West-Stellingwerf, en een mengsel is van Fries, Saksisch en Hollands; die lijkt veel op de Drentse streektaal. De uitspraak echter is leuker, haast harmonieus'.

Al wilden de Stellingwervers voorheen niet '*groots*' zijn op hun eigen taal, aan de andere kant werden negatieve benaderingen of spottende reacties door niet-Stellingwervers niet op prijs gesteld. Wanneer Friezen als te drammerig werden gezien doordat ze zonder zich van anderen iets aan te trekken Fries bleven spreken, werd er wel eens in quasi-Fries gezegd: *'k Ken 't Fries sprutsje net lutsje* (''k Kan het Fries spreken niet laten', met het karakteristieke '-tsje' in woorden die in correct Fries *sprekke* en *litte* luiden). Nedersaksische sprekers van elders vinden *jim* 'jullie' gek en maken daar wel grapjes over. Ook de Stellingwervers zelf maken wel grapjes over *jim* – dat ook in het Fries voorkomt: *'Jim? Jim? Jim is een aep!'* 'Jim is een aap'.

Het Stellingwerfs werd vroeger vaak als minderwaardig beschouwd in vergelijking met het Nederlands en het Fries, wat blijkt uit de oude aanduiding *kroem* 'krom'. Deze benaming was alleen gebruikelijk bij Stellingwerfs- en Friestaligen. Er spreekt een negatieve waardering uit: 'krom' immers is niet recht, is afwijkend van zoals het zou moeten. Nogal opvallend is dat de benaming *kroem* ook vaak werd gebruikt zonder dat men zich steeds bewust was van de negatieve associaties die het woord oproept of kan oproepen. Men kende de naam 'Stellingwarfs' niet algemeen of vond die te deftig en zei 'gewoon' *kroem*. Toch was de term *kroem* voortdurend onderwerp van discussie, omdat de associatie van *kroem* met krom, slecht qua taalgebruik bij elke uiting op de loer lag. Ook sommige Friezen die het liefst de hele provincie Fries zagen spreken, hadden er een middel mee om het Stellingwerfs en de Stellingwervers als achterlijk te kenmerken. De neutrale benamingen bij Friezen: *Oertsjongersk* 'over-Tjongers' en *Stellingwerfsk* passen meer in een sfeer van gelijkheid en samenwerking die veel Friezen tegenwoordig ten opzichte van het Stellingwerfs aan de dag leggen.

Tijden veranderen immers ook. In de situatie van voor de Tweede Wereldoorlog had het Fries in de Stellingwerven niet zo'n hoge status. In geschriften uit die tijd leest men bijvoorbeeld over het Stellingwerfs en het boerenfries. De laatste aanduiding is overigens ook weer niet per definitie negatief, want er werd vaak in neutrale zin van boerenfries gesproken in tegenstelling tot het stadsfries – dat overigens weer wel een hoge status had. Ook het Stel-

lingwerfs werd in oostelijk Oost-Stellingwerf wel *boers* genoemd. Maar ook dat was niet per definitie negatief bedoeld. *Boers* immers spraken de boeren (voornamelijk Stellingwervers) die het vroeger economisch redelijk deden en dus geen lage status hadden, in tegenstelling tot de veelal arme, Friestalige veenarbeiders die niet *boers* maar 'boerenfries' spraken.

Stellingwervers denken wel eens dat de term Stellingwerfs voor hun taal van heel recente datum is, bijvoorbeeld uit de tijd dat de Stellingwarver Schrieversronte werd opgericht. Maar zo zit het niet. In negentiende-eeuwse bronnen spreekt men van 'Oost- en Weststellingwerver dialect', onder meer ter toelichting van het eerste Stellingwerfse gedicht in de *Friesche Volksalmanak* van 1837. In 1857 meldt het schoolmeestersrapport uit Haulerwijk '...dat, terwijl men te Haule het eigenlijke Stellingwerfsch spreekt, (...) dat men te Haulerwijk (...) het plat boerenfriesch spreekt'. Dit citaat laat een goed, neutraal gebruik van de term Stellingwerfs zien, als aanduiding van de taal van de regio Stellingwerf dus. Maar of de Stellingwervers zelf hun taal in 1850 Stellingwerfs noemden, is natuurlijk onzeker. Onwaarschijnlijk is het niet, want wat ligt er meer voor de hand dan de specifieke taal van een regio naar de naam van die regio te noemen.

Wat betekent het, als men zegt veel waardering te hebben voor het Stellingwerfs? In elk geval niet automatisch dat men zelf z'n streektaal ook bewust(er) gebruikt. Een optimale waardering zou natuurlijk moeten spreken uit de mate waarin men het Stellingwerfs gebruikt. Er zijn op dat punt meerdere onderzoekingen geweest; zo hield ik zelf enkele jaren geleden op verzoek van het weekblad *Stellingwerf* een enquête naar het gebruik van het Stellingwerfs in de gemeente West-Stellingwerf. De resultaten zijn boeiend genoeg om ze hier te laten zien.

Welke taal spreekt men thuis in West-Stellingwerf? Dat is voor 45% Nederlands, voor 34% Stellingwerfs, voor 9% Fries en 'wisselend' of alle drie: 12%. Redelijkerwijs mag dus worden aangenomen dat een percentage van zo'n 42% thuis, al dan niet wisselend, Stellingwerfs spreekt. Kunt u het Stellingwerfs spreken? Goed tot heel goed, zo beoordeelt 44% z'n Stellingwerfse taalgebruik; 'redelijk', zegt 26%. Een percentage van 20% geeft 'niet' en 9% 'slecht'. Zo'n 70% kan dus Stellingwerfs spreken. Zet men dit tegenover de 42% die het Stellingwerfs daadwerkelijk spreekt, dan kunnen we

concluderen dat het hier om een nog voor de hand liggender doelgroep voor de Stellingwerfse taalbeweging gaat dan de 29% die het niet of slecht spreekt. De Stellingwerfse beweging moedigt het gebruik van het Stellingwerfs in alle domeinen aan, en kennelijk terecht. Opvallend is ook dat het beeld dat veel mensen hebben over de beheersing van het Stellingwerfs niet blijkt te kloppen; veel meer personen dan verwacht kunnen het Stellingwerfs spreken.

Zo zijn er meer opvattingen over het Stellingwerfs die niet blijken te kloppen. Zelf meende ik eerder dat iedereen onze streektaal wel leest, omdat door de spelling de woordbeelden van het Stellingwerfs en Nederlands doorgaans sterk op elkaar lijken. Toch zegt 25% van de ondervraagden het Stellingwerfs niet te kunnen lezen, tegenover 75% die zegt dat wel te kunnen. 38% leest wekelijks Stellingwerfs (het streektaalvriendelijke weekblad *Stellingwerf* neemt wekelijks een aantal Stellingwerfse teksten op), 32 % leest het tweewekelijks tot maandelijks. Een totaal van 70% lezers komt overeen met het algemene beeld dat teksten in het Stellingwerfs veel worden gelezen. Toch menen mensen vaak dat het Stellingwerfs niet veel wordt gelezen; het is slechts één frappant voorbeeld van de onderwaardering van de streektaal.

6% zegt het Stellingwerfs te kunnen schrijven. Dat is verrassend voor een jarenlang ondergewaardeerde streektaal, met sprekers die niet op school maar alleen op speciale cursussen hun analfabetisme in het Stellingwerfs kunnen verhelpen. Ongetwijfeld spelen hier de vaste spelling en de constantheid van het woordbeeld een positieve rol.

Een enquête die vorig jaar door de drie noordelijke tv-omroepen werd gehouden naar de waardering van de streektalen, laat een onverwacht hoge score zien. In Friesland was 84% voor het behoud van de streektaal en 58% voor een grotere inspanning van scholen voor het behoud van streektalen, in Drenthe waren deze cijfers 87% respectievelijk 48%. Er is geen reden om aan te nemen dat de waardering in Stellingwerf lager is. Maar de discrepantie tussen waardering, kunnen en feitelijk gebruik blijft. Dat het gebruik van het Stellingwerfs minder is dan de kennis ervan en het kunnen spreken, heeft te maken met de diepgewortelde opvatting dat 'veel anderen het niet kunnen verstaan'. Ook betwijfelt men nog vaak dat het Stellingwerfs anders dan in informele situaties kan worden gebruikt. Het Stellingwerfs is weinig zichtbaar in opschriften, aanduidingen enz.; ook dat maakt dat een algemener gebruik niet door iedereen als vanzelfsprekend wordt ervaren.

Wat dat betreft was de erkenning van het Nedersaksisch en dus van het Stellingwerfs in 1995, in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden, een zegen. In de eerste plaats in psychologische zin, want negatieve opvattingen over het Stellingwerfs konden voortaan eenvoudig worden afgedaan met een simpele verwijzing naar het Handvest. Bovendien biedt het Handvest de mogelijkheid tot een steeds verdergaand gebruik en bescherming. Het werkt met een menusysteem, waarbij een staat een keuze maakt uit een aantal opties. Zo kan men er bijvoorbeeld voor kiezen een regionale taal niet alleen als schoolvak aan te bieden maar ook als instructietaal. De hoofdcontrole op de naleving van het Handvest geschiedt door de Raad van Europa.

De Stellingwarver Schrieversronte heeft in de periode 1992–1995 samen met andere organisaties en personen binnen de Federatie van Streektaalorganisaties in het Nedersaksisch Taalgebied (SONT), een zeer actieve rol gespeeld om te komen tot erkenning door de Nederlandse rijksoverheid. Kwam de Nederlandse erkenning in oktober 1995 op verzoek van de Stellingwerfse gemeenten en van de provincies Drenthe, Groningen, Overijssel en Gelderland, de aanmelding bij de Raad van Europa dateert van februari 1996. Tot op heden heeft de erkenning nog niet geleid tot een bestuurlijk akkoord van de regionale overheden met het Rijk om ten minste aan 35 punten van het Handvest te voldoen. Toch moet deze stap het logische vervolg zijn, want het Handvest zegt: 'Met betrekking tot iedere taal die gespecificeerd wordt op het moment van de ratificatie, acceptatie of goedkeuring, verbindt iedere Partij zich, conform artikel 3, tot het toepassen van minimaal vijfendertig paragrafen of onderdelen daarvan uit deel III van het Handvest (...)'

Naast een aanzienlijke psychologische vooruitgang zullen de overige voordelen van het Handvest in de toekomst gezocht moeten worden in aanvullende maatregelen ter bescherming van het Stellingwerfs en het andere Nedersaksisch. Het Handvest is te gebruiken als een stappenplan, waarbinnen men steeds met kleine uitbreidingen van maatregelen moet komen tot een volledig geaccepteerd en volwaardig gebruik van de bedreigde taal in alle maatschappelijke situaties. Het beleid van de regionale overheden wordt mede door het Handvest geïnspireerd. Zo hebben de Stellingwerfse gemeenten en de provincie Fryslân een aantal vooruitstrevende stappen gezet ten gunste van het Stellingwerfs. Dat betreft de aanstelling van een eigen streek-

Bijlagen	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
Geen	9509777//vz-sp	BW95/1724	29 november 1995

Inlichtingen bij	Doorkiesnummer
Drs M.H. Klijnsma	070 3027609

Onderwerp	Departementsonderdeel
Positie van het Stellingwerfs	Directoraat-generaal Openbaar Bestuur

AFSCHRIFT

Geachte gemeentebestuurders,

Uit het verloop van het kamerdebat van 20 oktober jl. inzake de goedkeuringswet van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden is gebleken dat uw argumenten bij mij en bij de Tweede Kamer in vruchtbare aarde zijn gevallen. Ik heb tijdens het kamerdebat toegezegd dat het Nedersaksisch (daaronder begrepen het Stellingwerfs) erkend wordt onder deel II van het Handvest, terwijl ik, in overleg met de betrokken provincie- en gemeentebestuurders, zal nagaan of en in hoeverre ook erkenning onder deel III mogelijk is.

Hoogachtend,
DE STAATSSECRETARIS VAN BINNENLANDSE ZAKEN,
voor deze,
het Hoofd van de afdeling
Bestuur en Wetgeving,

A.Ch.M. Rijnen

In oktober 1995 erkende de Nederlandse regering het Nedersaksisch en dus ook het Stellingwerfs. Ettelijke kopieën van deze brief moesten mensen er eerst nog van overtuigen dat ook de landelijke overheid hun taal serieus ging nemen.

taalfunctionaris, de bekostiging van een beter pand voor het streektaalinstituut en het besluit (in Oost-Stellingwerf) om de waternamen voortaan – officieel – alleen in het Stellingwerfs aan te duiden. De Raad van Europa heeft er vorig jaar op gewezen dat ook de Rijksoverheid een positief beleid hoort te voeren.

Beleeft het Stellingwerfs met dit alles een Renaissance? Dat zou je op het eerste gezicht kunnen zeggen. In een lezingenbundel over de Stellingwerfse identiteit (1999) schreef ik zelf: 'Zo willen wij voor de eigen taal van onze gemeenten ook zonder terughoudendheid de status van deel III van het bekende Europese handvest (...), vanwege opvattingen van ons als mondige burgers die zichzelf als Stellingwervers in de toekomst voor 100% serieus willen nemen'. Zo gezien beleeft het Stellingwerfs een 'Renaissance', maar die begon al veel eerder dan men vanuit West-Nederland met betrekking tot de streektalen in het algemeen vaak vermoedt. Om precies te zijn begin jaren zeventig, met het ontstaan van de Stellingwarver Schrieversronte. De boeken die in die tijd al en later verschenen, werden bij honderden, soms zelfs bij duizenden verkocht, er verschenen lp's, er gingen toneel- en cabaretgroepen in het Stellingwerfs optreden, er verschenen, wandbordjes in het Stellingwerfs met aan duidelijkheid niets te wensen overlatende teksten als *Wie wend is Stellingwarfs te praoten, hoeft et hier ok niet te laoten*, en er kwamen stickers met teksten als *Ik praot Stellingwarfs, ieje toch ok?*

Al ver voordat het Stellingwerfs als deel van het Nedersaksisch officieel een taal werd, stelden de gemeentebesturen van Oost- en West-Stellingwerf zich positief op. In 1981 stelden ze zich tot taak te streven naar het behoud van de Stellingwerfse streekcultuur en -taal, zo mogelijk in samenwerking met andere overheden. In concreto vooral de provincie, die de Stellingwarver Schrieversronte jarenlang voor een derde subsidieerde en daarbij een 'volgend beleid' ten opzichte van de gemeenten voerde. In 1981 werd door de gemeenten ook formeel het recht erkend van een ieder om zich van het Stellingwerfs te bedienen, ook in contacten met de gemeenten.

In 1986 kenden de beide gemeentebesturen zichzelf, opnieuw bij raadsbesluit, nog eens uitdrukkelijk 'zonder meer een beleidsverantwoordelijkheid toe'. Uitgesproken werd dat 'streektalen een historische en levende waarde hebben en dat de daarin gelegen streekeigen rijkdom aan uitdrukkingsmogelijkheden het waard is behouden te blijven. Het centrale doel inzake het

taalbeleid van de Stellingwerfse gemeenten zal zijn de streektaal levend te houden naast en gelijkwaardig aan de gemeenschappelijke taal, het ABN.'

Er gebeurt ook de laatste tijd beslist veel voor het Stellingwerfs, zoals blijkt uit de nieuwste uitgaven van boeken, de vaste wekelijkse rubrieken in het weekblad *Stellingwerf* en de *Leeuwarder Courant*, het streektaalprogramma *Huus en hiem* op beide lokale radiostations, de totstandkoming van het *Stellingwarfs Woordeboek* met een kleine honderd vaste en vele tientallen extra informanten, de vele activiteiten rond het Stellingwerfs op school (zo gaan er jaarlijks ettelijke duizenden exemplaren van de Stellingwerfse kinderkranten *Uut de buse* en *'t Herenhoentien* naar de basisscholen), de belangstelling voor de veldnamenbeschrijvingen, de toename van lokale namen op borden, huizen, het verschijnen van nieuwe cd's, de belangstelling voor publieksactiviteiten en voor de nieuwe cabaretgroep 'Evenpies bi'jpraoten', de incidentele preken in het Stellingwerfs, enz.

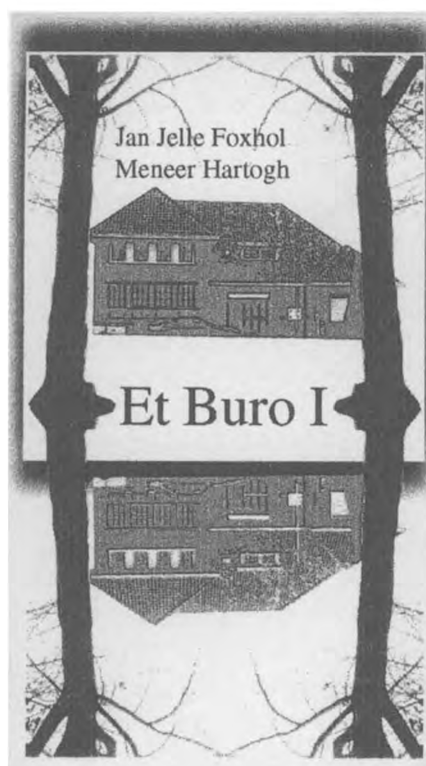
Toch is het duidelijk dat er meer moet gebeuren. Het Stellingwerfs moet een volledig geaccepteerd en meer geïntegreerd verschijnsel worden in alle domeinen. Op het belangrijke symposium gewijd aan de Stellingwerfse identiteit (1999), werd dan ook een actievere rol voor het Stellingwerfs op de scholen nodig gevonden en werd cultuurtoerisme bepleit om de interne bewustwording aan te wakkeren en de streekeconomie te versterken. De waardering voor en de plaats van het Stellingwerfs staan niet los van andere identiteitskenmerken, vandaar dat daaraan ook voortdurend aandacht wordt geschonken. Maar vraag je de Stellingwervers naar het meest typische voor hun regio, dan hoor je toch altijd: dat is onze taal. Alleen zullen de Stellingwervers zelf er zich ook nog meer bewust van moeten maken dat ze hun taal volwaardig moeten gebruiken om hem te doen overleven.

Het streektaalinstituut Stichting Stellingwarver Schrieversronte, 'instituut veur Stellingwarver tael en kultuur, mit volkskundig archief' is de instantie die vorm geeft aan tal van activiteiten voor het voortbestaan van het Stellingwerfs. Hier wordt het *Stellingwarfs Woordeboek* vervaardigd, werd recent een nieuw spellingboek uitgegeven, worden delen van de Stellingwerfse grammatica geschreven en worden de meeste publicaties in of over het Stellingwerfs en over de Stellingwerfse geschiedenis en volkskunde uitgegeven. De Stellingwarver Schrieversronte adviseert bij het gebruik van het Stelling-

werfs, organiseert cursussen (ook voor het onderwijs), verzorgt lezingen en symposia, zorgt voor publiciteit, bouwt verder aan een belangwekkend en uniek documentatiecentrum en is dus voor iedereen die iets met het Stellingwerfs te doen heeft het vertrekpunt. De Stellingwarver Schrieversronte kent op dit moment drie vaste functionarissen: een algemeen directeur, een streektaalfunctionaris en een hoofdmedewerker die tevens lesmateriaal in het Stellingwerfs ontwerpt voor het basisonderwijs. Bovendien beschikt de Schrieversronte over een vaste administratieve kracht en enkele tijdelijke krachten.

De beide Stellingwerfse gemeenten zijn verantwoordelijk voor het Stellingwerfs in het onderwijs. Hun intergemeentelijke begeleidingsgroep heemkunde gaat over de productie van materiaal. De Stellingwerfse gemeenten stelden ook de beide literaire prijzen voor werk in het Stellingwerfs in, namelijk de H.J. Bergveld-pries en de Oolde Pook-pries, de laatste voor debuten in het Stellingwerfs. De Stellingwerfse gemeenten en de provincie Fryslân subsidiëren de Stellingwarver Schrieversronte. Zij participeren samen in het overleg met Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland om te komen tot verdere erkenning van het Nedersaksisch.

De bekendheid en waardering voor het Stellingwerfs is niet beperkt tot de eigen regio. Vooral in het Friese Friesland zijn de actiefste deelnemers in de Stellingwerfse beweging bekend. Van de schrijvers werden vroeger H.J. Bergveld en M. Bakker zeer gewaardeerd. Zij waren ook niet onbekend in Groningen en Drenthe. Tegenwoordig geniet het streektaalinstituut grote bekendheid, en van de schrijvers is het vooral Johan Veenstra die niet alleen in geheel Friesland maar ook in Groningen, Drenthe en in Overijssel grote waardering geniet, niet in de laatste plaats door zijn optredens. In Steenwijkerland en Westerveld kent men niet de sterke opleving van het Stellingwerfs zoals in Friesland. De zorg voor het Stellingwerfs aldaar valt onder de verantwoordelijkheid van de IJsselacademie in Kampen respectievelijk het instituut 'Drentse Taol' in Assen.

De Stellingwarver Schrieversronte heeft een kleine, hechte staf: Pieter Jonker (directeur, rechtsboven), Sietske Bloemhoff (hoofdmedewerker met o.m. een onderwijstaak: midden) en streektaalfunctionaris Henk Bloemhoff (onder). Elke overeenkomst met personen in Et Buro 'Het Bureau', een Voskuiliaanse persiflage op het streektaalinstituut in Berkoop/Oldeberkoop, berust op toeval. (omslagtekening van Peter Lazarov)

7. Stellingwerfse literatuur

Het zal de lezer duidelijk zijn dat er inmiddels veel geschreven teksten zijn in het Stellingwerfs. Maar is er ook 'echte literatuur' in het Stellingwerfs? De Stellingwervers omzeilen dat probleem door te spreken van *Stellingwarver schrieveri'je.* De lezer is er ook hier meer mee gediend te vernemen dat kenners van de *schrieveri'je* tegenwoordig vooral dat werk waarderen waarin dingen op een frisse, verrassende manier worden gezegd, waarin een andere kijk wordt gegeven, waarin met een niet te gewone structuur en vorm wordt gewerkt, waarin Stellingwerfse woorden beeldend en op een rake manier bijzondere ervaringen weten op te roepen, enz. Er bestaat een scala aan poëzie, proza, toneel en liedteksten, waarbij scheppers en lezers de strikt-literaire lat niet altijd even hoog leggen.

Stellingwerfse auteurs probeerden zich in het verleden trouwens niet met echte literatuur te meten. Zo sprak men graag van 'riempies', eerder dan van 'gedichten'; Martinus Bakker (1926-1996) uit Noordwolde bijvoorbeeld, die meer dan vijftig jaar geleden met zijn 'Stellingwerfse riempies' begon in de *Friese Koerier*. Ook elders publiceerde hij 'riempies' en verhalen, zoals in het in Wolvega uitgegeven weekblad *Stellingwerf.*

Hendrik Johannes Bergveld (1902-1966) deed dat al vanaf vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in het in Oosterwolde verschijnende weekblad *De Ooststellingwerver.* Bergveld was verzetsman, werd in de oorlog gearresteerd en kwam in een Duits concentratiekamp terecht. Na de oorlog

was hij een tijdlang redacteur van *De Nieuwe Ooststellingwerver*. In die naam werd na de Tweede Wereldoorlog de toevoeging 'nieuw' opgenomen, omdat *De Ooststellingwerver* in nationaal-socialistisch vaarwater was geraakt door toedoen van de vroegere uitgever H.J. Popping (1885–1950). Diens persoon moet niet worden verward met die van zijn vader, J.H. Popping (1852–1927), die in 1918 het Stellingwerfse openluchtspel *Uut het leven* uitgaf.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn het voorlopig H.J. Bergveld en M. Bakker die de meeste indruk maakten met hun *schrieveri'je*, dat wil zeggen vooral met verhalen en gedichten in de streekbladen. Aan het werk van Bakker kwam in de jaren zestig een voorlopig einde. Bergveld was net met pensioen en had serieuze plannen voor een Stellingwerfs woordenboek, toen hij in 1966 kwam te overlijden. Afgezien van het werk van de 'Berkoper dorpsdichteres' Lamkje Hof-de Boer (1908–1991) die onder meer in het dorpsblad *De Dreijer* publiceerde, kwamen de activiteiten voor en in het Stellingwerfs zo goed als stil te liggen. Tot 1971, want in dat jaar verschijnt *De Oolde Pook*, een eerste keuze uit de verhalen en 'riempies' van Bergveld door Henk Bloemhoff (geb. 1948), de streektaalfunctionaris van nu. Vanaf 1971 wordt er volop in en ook over het Stellingwerfs gepubliceerd. Er ontstaat een ongekende stroom van 'schrieveri'je'. De streekbladen *Stellingwerf*, *De Nieuwe Ooststellingwerver* en *Aanpakken* en ook de *Leeuwarder Courant* maken het mogelijk dat de Stellingwervers kennismaken met de nieuwe 'schrieveri'je' en met alles wat de nieuwe beweging heeft te zeggen.

De belangstelling voor *De Oolde Pook* was onverwacht groot. In 1971 waren er 1000 exemplaren gedrukt, in 1976 verscheen nog eens een tweede druk van 500 exemplaren. Het lag voor de hand om ook van M. Bakker een bundel 'riempies' en korte verhalen uit te geven. Dat werd *Een haandvol speulgoed* (1972). Ook deze bundel haalde verkoopcijfers van 1000 respectievelijk 500 exemplaren. De twintiger Johan Veenstra (geb. 1946) raakte evenals Henk Bloemhoff, na het verschijnen van *De Oolde Pook*, geïnspireerd door het werk van H.J. Bergveld. Met name door diens beeldende en haarzuivere manier van uitdrukken in het Stellingwerfs voelde hij zich sterk gemotiveerd tot eigen creatief werk. Hij bood de *Leeuwarder Courant* verhalen en gedichten aan, wat resulteerde in de wekelijkse en later veertiendaagse rubriek *Uut de Pultrum van de Stellingwarven*. Ook andere auteurs zouden vervolgens in deze rubriek gaan schrijven. In 2001 pas werd *Uut de Pultrum*

vervangen door de wekelijkse column *Klunderen* ('lawaai maken, zich geducht laten horen'), beurtelings geschreven door Johan Veenstra en Karst Berkenbosch (geb. 1950). Henk Bloemhoff schreef Stellingwerfse liedjes vanaf 1969 en publiceerde een aantal Stellingwerfse liedteksten en gedichten in *Foddelpenneri'j* (1974). De eigen vertolking van zijn liedjes leidde onder meer tot een Stellingwerfs programma van negen uitzendingen bij de voorloper van Omrop Fryslân, onder de titel *Op 'e Schostienmaantel* 'op de schoorsteenmantel'. Onder de vaste medewerkers waren de journalist Anne de Vries, de latere Schrieversronte-secretaris Jannes Nijholt (1914–1984), en de huidige Schrieversronte-directeur Pieter Jonker (geb. 1952).

De radio-uitzendingen gaven een sterke taalculturele impuls. Toen de programmaleiding ze niet wilde continueren, werd dat door de Stellingwervers opgevat als het zoveelste bewijs van een eenzijdige Friese taalbeweging en -politiek, die niet was gericht op het gebruik en dus het behoud van alle streektalen in Friesland maar alleen op het gebruik van het Fries, waarbij het Stellingwerfs kennelijk met een zeer ondergeschoven positie genoegen moest nemen. Vanaf toen hebben de Stellingwervers meer en meer hun lot in eigen hand genomen. Een van de directe reacties was de oprichting van de vereniging Stellingwarver Schrieversronte op 29 april 1972, de voorloper van de huidige stichting.

Uit praktische overwegingen, maar al evenzeer als gevolg van de vriendschappelijke verhoudingen die er bestonden, werd er gekozen voor een alles-in-één-aanpak. Voor de 'schrieveri'je' werd naar het voorbeeld van *Oeze Volk* in Drenthe en *De Moespot* in Overijssel en Gelderland een eigen tijdschrift opgericht, *De Ovend* (= de oven), met aandacht voor proza, poëzie, beschouwingen over literatuur, taalkunde, volkskunde en geschiedenis. *De Ovend* beleeft inmiddels zijn dertigste jaargang. De Stellingwarver Schrieversronte bevorderde vanaf het begin de literaire ontwikkelingen in het Stellingwerfs en het tijdschrift *De Ovend* werd als publicatiemogelijkheid steeds buitengewoon goed benut. Er ontstond al snel een flinke groep auteurs, die door de jaren heen in aantal varieerde van vijftien tot ongeveer dertig.

De Stellingwarver Schrieversronte werd dé uitgeverij van uitgaven in het Stellingwerfs en kreeg een eigen kantoor in Oosterwolde. Vanaf 1997 is de Stellingwarver Schrieversronte, 'Instituut veur Stellingwarver tael en kultuur', in Oldeberkoop gevestigd, de plaats die sinds mensenheugenis wordt beleefd als het centrum van de regio.

Vanaf de vroege jaren zeventig zijn gemiddeld tussen de twintig en dertig Stellingwerfse schrijvers actief. In de achterste rij, zesde van rechts, de meest succesvolle, Johan Veenstra. (archief Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oldeberkoop; foto: M. van Nieuwenhoven)

Het is niet doenlijk om hier alle ontwikkelingen gedetailleerd te beschrijven. Wel wil ik kort ingaan op de voornaamste schrijvers en hun werk. Na *De Oolde Pook* was mijn tweede keus uit het werk van Bergveld (*Klaeterjaegers*, 1976) interessant omdat daar behalve verhalen en gedichten nu ook vertalingen van delen uit de bijbel, een Stellingwerfstalige preek, promotieverzen en enkele *In memoriam*'s in opgenomen waren. Die keuze illustreerde en motiveerde het groeiende gevoel voor de creatieve mogelijkheden en het volwaardige gebruik van het Stellingwerfs. Hoe de 'schrieveri'je' een explosieve groei doormaakte in de eerste jaren van de Stellingwarver Schrieversronte wordt duidelijk bij het lezen van een bloemlezing uit 1978, *Onder eigen volk*, met een keuze uit de periode 1970–1976. Deze bundel putte uit werk van maar liefst 23 over het algemeen heel actieve schrijvers.

Wie zijn dat, de bekendste schrijvers vanaf 1972, en wat voor werk leverden ze? Oene Bult (geb. 1928) staat bekend als een non-conformist. Hij is vernieuwend door gebruik van niet-traditionele vormen en onderwerpen en het doorbreken van taboe's. Hij schrijft verhalen, gedichten, aforismen, cursiefjes en godsdienstig werk. De laatste jaren is hij ook erg bekend door zijn Stellingwerfstalige bijdragen aan de beide lokale omroepen. Eerder al had H.J. Bergveld teksten voor kerkelijk gebruik geschreven. Oene Bult kreeg later versterking van ds. Rienk Klooster. Net als de gedichten van Oene Bult zijn ook de gedichten van Harmen Houtman (geb. 1951) vaak minder traditioneel qua vorm, zoals onder meer zijn bundel *Weerzien* laat zien. Nog nadrukkelijker begeeft Klaas Hofstra (geb. 1959) zich op niet-traditionele wegen in de poëzie (onder meer in de bundels *De blienen eupen*, en *Van dat ik nog mar vaeke*), later gevolgd door Willem Jan Teijema (geb. 1964) met *Interieurarchitekt. Antekens van een andaon gemoed* (1994) en *Doe gebeurde et* (2001). Lodewijk Hooghiemstra (1936–2001) volgde een eigen Stellingwerfse koers in onder andere beschouwelijk proza en in zijn Arthur-poëzie, die uitmondde in de cyclus *Eilaand van glas* (1986).

De kunstschilder Dirk Kerst Koopmans (1906–1998) schreef voor de oorlog af en toe al speels en impressionistisch proza in Stellingwerfs gekleurd Nederlands (vanaf 1926!), met sprongen in tijd en bewustzijn. Zijn impressionisme rechtvaardigde zeker de geheel Stellingwerfstalige heruitgave van de vertellingen uit de Westhoek van West-Stellingwerf *Wiend in et riet* (1983), dat in 1966 in het Nederlands was uitgegeven. Veel waardering kreeg

ook Jan van der Meulen, afkomstig uit Wolvega (geb. 1926), voor z'n verspreid gepubliceerde gedichten die naderhand werden gebundeld in *Zonder zille* (1983). Deze bundel werd later gevolgd door *Onderwegens* (1987).

De traditionele verhalen en gedichten werden zeker niet een vergeten genre. Peggy Klinkhaemer (ps. van G. Hento-Stoker; 1914–1993) publiceerde gedichten en vooral proza in het weekblad *Stellingwerf*, en ook in boekvorm (*Sprokkels en Spraankels*, 1980). Haar *Pionnen op et schaekbod* (1988) doet aan een egodocument denken, tekent ontwikkelingen in het alledaagse leven van nog niet zo lang geleden en lijkt daarmee op de meer uitgewerkte romantrilogie *Haarm* (1979), *Haarm en Maatien* (1980) en *Jouk boerkt veerder* (1982) van Hendrik Vondeling (1901–1992).

De publieke belangstelling voor de optredens en het werk van Lamkje Hof-de Boer werd groter en groter. Haar dichtbundel *Van mien kaant bekeken* met beelden van vroeger en appèls aan het sociale gevoel beleefde maar liefst negen herdrukken. Zij en haar broer Luit (1906–1989) zorgden elk voor een in boekvorm uitgegeven egodocument. In *Pake* bezorgde Zwaantje Kuiters-Keizer (geb. 1920) soortgelijk werk van Klaas Bergsma (1899–1974), in 1992 verscheen Fokke Middendorps bewerking van B. Nijholts levensverhaal *Huus op 'e Miente* en in 2001 verscheen Koop Gortes egodocument *Boerken tussen Lende en Kuunder*. Het genre geniet nog steeds grote belangstelling.

Door zijn talrijke oude verhalen werd Wube Lamers van de Kuunderwal (pseudoniem van Wiebe Jager) de bekendste volksverteller (1912–2001). Een keuze uit zijn verhalen verscheen in *Mien wegen bin duustere paeden* (1980). De verhalen van Boele Land (geb. 1927) ogen meer literair. Hij schreef regelmatig verhalen voor *De Ovend* en de *Leeuwarder Courant*. Een van zijn opvallendste verhalen werd gepubliceerd als Stellingwerfs boekenweekgeschenk van 1994.

Er ontstond in het Stellingwerfs ook kinderliteratuur, zoals het *Kienderboek van Jouk* (1981), geschreven door M. Bakker. Zwaantje Kuiters-Keizer schreef het kabouterboek *Ze weren d'r echt* (1985), dat een vervolg kreeg in *Ulf, Alf en Olf* (1989), de videovertolking van Sietske Bloemhoff (geb. 1954) voor de basisscholen in het kader van het heemkundeonderwijs. In 1975 waren de scholen al voorzien van de liedjesbundel *Piepmoes*. *Piepmoes* en *Klaos de Kaeter* zijn hoofdfiguren waarover Sietske Bloemhoff voor kinderen schreef

onder meer in een van de schoolperiodieken, namelijk *'t Herenhoentien*. In 1998 verscheen haar (voor)leesboek *In de bos van Piepmoes*. Pieter Jonker vertaalde eerder al werk van Dolf Verroen in *Dikke Doezerd*.

Er is een aanhoudende vraag naar literaire kritiek, een teken dat de 'schrieveri'je' leeft. In hun literaire regioradioprogramma *Boekenbus* bespraken Tiny Mulder en prof. dr. Hendrik Entjes de Stellingwerver 'schrieveri'je' al af en toe in de periode 1975–1977. Ook later bespraken Tiny Mulder en Tineke Steenmeijer literair werk in onder meer het *Friesch Dagblad* en de *Leeuwarder Courant*. Ook in het *Maandblad Drenthe* werden de Stellingwervers vanaf 1970 nu en dan beoordeeld. Vanaf 1984 verschenen er overigens ook in *De Ovend* al aanzetten tot literaire kritiek. En in 1973 al was Prof. Entjes te gast bij de Schrieversronte om te spreken over 'literaire principes en de streektaal'!

Otto de Vent (geb. 1950) deed af en toe onderzoek naar het vroegere schrijven in Stellingwerf en in het negentiende-eeuwse Stellingwerf in het bijzonder. Daarnaast publiceerde hij nu en dan prikkelende colums of bracht ze op de lokale radio. Henk Kroese (geb. 1957) schreef colums naar aanleiding van actuele gebeurtenissen in Oost-Stellingwerf. Hij bundelde ze in *Van Langedieke naor Ni'jberkoop* (1999).

Op het dichterspad blijven we vanaf de jaren zeventig Martinus Bakker weer tegenkomen. Hij blijft sterk in rake 'riempies'. Een nieuwkomer is de Fries/Stellingwerfse schrijver Benny Holtrop (geb. 1938) met *Van twie kaanten*, een sterk persoonlijke bundel met gedichten die vrij van vorm zijn. Naderhand publiceert Holtrop een moderne roman gewijd aan identiteitsdiffusie bij een kind van een 'foute vader', *Gezicht aachter matglas* (1996) en onlangs verschenen 36 verhalen van zijn hand onder de titel *Mooi veur Joker* (2001).

Anke Hoornstra (geb. 1958) verraste iedereen met een reeks gedichten 'In et veurbi'jgaon'. Ze won daarmee in 1997 prompt de intergemeentelijke stimuleringsprijs, de *Oolde Pook-pries*. Behalve poëzie schrijft ze verhalen voor volwassenen en ook voor kinderen, onder meer in de schoolperiodiek *Uut de buse*. In 2000 verscheen haar dichtbundel *Aosem* met onder meer haar 'Wintergedicht', dat hierna is opgenomen. In de kunstgids *In Verbelinge* (1999) viel zij op met haar indringende gedicht 'De hunningdaenker', geschreven in relatie tot het gelijknamige, nieuwe beeld van Carlo Mistiaen,

geplaatst in Makkinga. De kunstenaar/schrijver Atte Jongstra ontwierp een taalgrensmonument in een eilandje in de *Kuunder* of *Tsjonger* tussen Nijeberkoop en Hoornsterzwaag met eigen, indrukwekkende poëtische regels in het Stellingwerfs aan de *zunnekaante* 'zuidkant' en in het Fries aan de noordkant.

Johan Veenstra verraste na *Wilde Gaanzen* (1974) nog niet eens zozeer met de zeer verzorgde dichtbundels *As de wilde roze bluuit* (1979) en *De toren van De Lichtmis* (1988), maar vooral met de verhalenbundel *Fluitekruud* (1977) en nog nadrukkelijker met de moderne roman *Een vlinder van zulver* (1981). Zijn tweede roman, *Naachs goelen de honnen*, bezorgde hem in 1984 (ook het jaar van uitgave) de H.J. Bergveld-pries, die in 1982 door de beide gemeenten was ingesteld voor literair werk in het Stellingwerfs. In zijn proza gebruikte Veenstra onder meer de flashback, de 'bewustzijnsstroom' en de verweving van herinneringslagen. Die middelen waren natuurlijk in andere literaturen allang gemeengoed, maar het gebruik ervan in de 'schrieveri'je' kwam voor velen als een verfrissing. Het vooral in zijn proza aanwezige beeldende, verhalende en sfeertekende vermogen en het doeltreffende en verzorgde gebruik dat hij van het Stellingwerfse taaleigen aan de dag legde, maakte Veenstra tot de meest gewaardeerde Stellingwerfse schrijver van de afgelopen dertig jaar. Dat blijkt ook uit de verkoopsuccessen van zijn vertellingen over Lamert en Lutske met hun stereotiep-Stellingwerfse problemen en reacties. Van het eerste deel werden maar liefst 4000 exemplaren verkocht, van het tweede 2400. Ook zijn bundel verhalen *Een meenske is gien eerpel* staat in de Bergveld-traditie. De bundel *Verrassend Stellingwarfs* (1998) is daarentegen van een bijzondere literaire aard: hierin zijn twaalf literaire verhalen uit het Nederlands in Stellingwerfse vertaling opgenomen, van onder meer Maarten 't Hart, Cees Nooteboom en Vonne van der Meer. Algemeen wordt ook de Voskuiliaanse persiflage op het Stellingwerfse streektaalinstituut *Et Buro I Meneer Hartogh* aan Veenstra toegeschreven. Het werd in 1999 uitgegeven als Stellingwerfs boekenweekgeschenk.

Als columnist voor Omrop Fryslân kreeg Veenstra met zijn *Stiekelstokkies* een zeer grote kring van luisteraars én bewonderaars. Van zijn drie bundels met colums werden er ettelijke duizenden verkocht. Gelukkig bleef Veenstra ook zijn literaire aard steeds trouw, zoals blijkt uit de verhalenbundel *De boot naor Valhöll* (1992) en zijn dichtbundels *Sletel parredies* (1994) en *Winterlaand* (2001).

De opvatting die af en toe in het verleden werd gehuldigd dat een streektaalliteratuur beperkt is tot het streekeigene of dat zelfs zou moeten zijn, werd en wordt elke keer weerlegd wanneer een schrijver of dichter anders laat zien. Zoals recent in 1999, toen Lily Köhler een Stellingwerfse bewerking publiceerde van haar eerdere literaire verwerking van persoonlijke rouw.

Het enthousiasme voor het lezen en schrijven in het Stellingwerfs nam zoals gezegd vanaf 1970 op ongekende wijze toe, zoals ook tot uiting komt in de jaarlijks verschijnende boekenkrant *Twie pond 'n stuver* 'twee pond (voor) een stuiver', de jaarkalender met spreuken en andere teksten in het Stellingwerfs, het boekenweekgeschenk, de twee literaire prijzen, het Stellingwerfs diktee, het fenomeen Stellingwerfs boekenbal en manifestaties zoals de in september 2001 gehouden Dag van het Stellingwerfs, in het kader van het Europees Jaar van de talen.

Merkwaardig genoeg had de bloei van de Stellingwerfse literatuur geen grote effecten op het Stellingwerfs in Zuidwest-Drenthe en op de regio Steenwijkerland. Wel werd af en toe de Stellingwerfse beweging als voorbeeld gesteld, en de spelling van het Stellingwerfs kreeg in Steenwijkerland enige navolging.

8. Teksten in het Stellingwerfs

Natuurlijk is het de Stellingwerfse literatuur zelf die je moet beleven. In dit boek is alleen een zeer bescheiden selectie mogelijk. Allereerst volgt een kenmerkend 'riempien' van de duidelijkste voorloper van de moderne Stellingwerfse beweging, H.J. Bergveld. Daarna volgt een vroege, maar kenmerkende tekst van Johan Veenstra. Afgesloten wordt met 'Wintergedicht' van Anke Hoornstra.

Liften (H.J. Bergveld)

Lamerts Klaos was naor de meid west.
Naor Berkoop, naor Jouken Griet!
Hi'j mos mit de billewaegen,
Want een fiets bezat-ie niet.
't Was wel wat een grote reize,
En 't was wel wat veer van honk,
Mar dat har ie d'r veur over!
Grietien was een hélder jonk!
Mar doe kwam bi'j Bekhofstille
Him een auto aachterop.
'Sjonge,' docht Klaos, 'dat za'k treffen!'

Haand omhogens; auto stop!
Remmen knasten, deure eupen:
'Woj' mitrieden? Stap mar in!'
Klaos leut him gien twie keer nugen!
Dit gong him mar best naor 't zin.
'En waor moet de reize henne?'
Vreug et heerschop aachter 't stuur.
''k Woon an d'ere kaante Makkem,
't Dadde huus veurbi'j Piet Schuur.'
'How! Hier is 't al! Dat gaot vlogge!
En wat is de zwaorigheid?'
'Dat kost niks heur, laot mar zitten',
Was et kot, rejaol bescheid.
D' autodeure gong al eupen,
Mar Klaos dreutelde nog wat.
Hi'j keek veur en hi'j keek aachter,
Naost de auto en op 't pad ...
'Zuuk ie wat?' vreug doe et heerschop,
'Kan 'k jow helpen altemet?'
'Ja,' zee Klaos, 'ik mis mien klompen!
Die ha'k veur de deure zet!'

Bericht van Tiemen (Johan Veenstra; uit zijn verhalenbundel *Fluitekruud*, 1977)

D'r is deur de jaoren henne niet vule veraanderd an et huus naost de meule. Et is liek bleven in een wereld vol veraanderingen. Alliend et laand d'r ommehenne is verkocht, doe ze in de senering gongen. Dat mos. Mar veerder is alles bi'j 't oolde bleven. Et vuurhokke mit de vleerpollen d'r naost, et buunstap en de donkergrune zunneblienen. Et is alliend veertig jaor oolder wodden, krek as de meensken. Ze bin alliend mar oolder wodden, dat is aenlik de ienige veraandering. Vroeger was de tied krap en weren d'r gien centen om et huus te mederniseren. Laeter hadden ze gien nocht meer an de drokte had. En now hoefde et niet meer. Hoe lange kun ze nog op heurzels blieven? Ze bin meensken van de dag wodden. As de dokter zien zin krigt wo'n ze zo gauw as d'r plak is opneumen in et rusthuus. Dat is 't beste donkt him, veural veur him. De hieltied vaeker raekt hi'j in 't wilde. Hi'j kan de boel niet goed

meer veur mekeer holen. Hi'j raekt in de tieze mit doe en now. Mar hi'j is niet kwaod. Ze kan him nog vri'j makkelik beredden en ze daenkt d'r nog niet an om him gaon te laoten. Dat zol et aende wezen. Ze zal et rekken zo lange as 't gaot. Een tehuus zal et laeste wezen. Ze het d'r vaeke op bezuuk west. Ze het te vule zien.
Ze dot een kraante veur de bloemen om ze te bescharmen tegen de scharpe zunne. 'Gaoj' mit Albert? De zunne zal oons goed doen.'
Hi'j komt heur aachternao as ze de deure uut lopt. Ze zuken een li'j plakkien op veur de baanderdeure en gaon naost mekeer op de wit varfde hoolten baank zitten. 't Is waarm. Aj' in de veerte kieken, trilt et over et laand. Een gele vlinder dwarrelt van een peerdebloeme naor een laete tietelroze. Onvermuuiber. De oolde straampel van een pereboom staot wit van de blossem. Krek as doe.
Doe had de pereboom ok wit staon. Doe kwammen de vleermoezen bi'j aovende ok onder de geute weg om mit grote bochten, wat spoekachtig, om huus henne te vliegen. De waarmte had in de huzen zeten en doe ze aovens op bedde gongen, hadden ze et dakraempien wiedewaegen eupen staon laoten. 't Was hiete en benauwd west onder et bescheuten dak. Die naacht weren ze wakker wodden. 't Was al tegen de morgen. Ze hadden geluud heurd. Iene doffe sombere dreun. 'Een oefening daenk',' had Albert zegd. Ze weren weer in de slaop sokkeld. De ere morgen wussen ze dat et gien oefening west hadde. Et was eernst. Volop eernst. Ze luusterden mit heur drienend naor de berichten. Zwiegzem.
Tiemen hadde vot moeten. Naor zien onderdiel in Rotterdam. Hi'j hadde niet wild. Hi'j hadde votkroepen wild. Waoromme zol hi'j him kepot schieten laoten. Ze hadden praot. Hi'j mos gaon. Et kon ommes allemaole best een betien mitvalen. Ze gongen ommes allemaole. Aj' niet gongen haelden ze je op. Dan scheuten ze je dood. Mit disserteurs hadde gieniene medelieden. Ze hadden him bepraot. Hi'j was gaon. Tegere mit de aanderen. Ze hadden him et hekkien uut brocht en him naozwaaid. Hi'j was grif gauw weer thuus. De oorlog was grif gauw veurbi'j. Ze zollen veur him bidden. Ze hadden geliek had. De oorlog duurde mar kot. Nao vuuf daegen leek alles veurbi'j. Et waachten begon. Een ure leek een dag. Een dag leek een ieuw. De postbode was de belangriekste man van de wereld. Hi'j brocht et verlossende ni'js. Klaos van Laomert en Trien was veilig en wel. Jelle van Wessel en Hielkien leefde nog. En Kaste van Wuben lag mit een kepotte kni'je in et hospitaol in Amersfoort. Et dörp leefde mit, en iedere dag brocht Lamert de bode zien ni'js. Mar hi'j fietste veurbi'j. D'r wodde over tunteld. D'r wodde fluusterd. Zol dat wel in odder wezen? 't Duurt te lange aj' 't mi'j vraogen. Dat is gien goed spul, maek daor mar es staot op. De meensken dusten niet meer te vraogen as ze al bericht hadden. Doe was Lamert toch

ankommen op een dag. Tiemen van Albert zol nooit weerommekommen. Et leek vremd, mar de wereld dri'jde d'r gewoon omme deur. De liester fluitte zien hoogste lied, de jonge protters gongen tekeer onder de pannen. En de pereboom ston wit van de blossem. Krek as now.
'Za'k oons even een glassien drinken haelen?' Ze kikt him an. Hi'j nikt. Ze komt in de bienen. As ze et huus uut komt mit et blikkien in de haand, komt de post et hekkien in rieden.
'Mooi weer vrouw Hof. Kiek es an, een kladdegien veur jow. Goeie heur.'
'Dag Matten.'
As ze de hoeke van et huus omme komt zicht ze zien ogen. Ze kieken naor et rekla-me-drokwarkien in heur haand. 'Bericht van Tiemen?' vragt hi'j. 'Bericht van Tiemen?'

Winter (Anke Hoornstra; uit haar dichtbundel Aosem. Gedichten (2000))

Now bomen
te prakkeseren staon
over de tied
die onderhuuds
een ni'je kringe
etst in et hoolt
dat kraekt as
zol et klaegen:
'Et jaor gruuit
oold van daegen.'

Now kri'jen
spottende heur berichten
van dood en
leven krassen
en kiender schietgebetties
doen om sni'j
veur winterwille.

Now liekt et krek
as zol et starven,
dit ribbeschiere
winterlaand,

wiels
knoppen
an maegere takken
geruchten verspreiden
over et veurjaor.

9. Stellingwerfse woordenlijst

Deze lijst is samengesteld bij wijze van illustratie. Bij de weergave van de (sub)betekenissen is niet naar volledigheid gestreefd. Men raadplege in voorkomende gevallen het *Stellingwarfs Woordeboek.*

A

aachtergatsneve, aachtergatsnichte – achterneef, achternicht of zoon/dochter ervan

aachterneers – achterwaarts, rugwaarts

addervere – eikvaren e.d.

aemel – 1. zwak en klein, bleekjes 2. smal, krap 3. armoedig, pover 4. gering wat betreft geluid, zicht 5. verlegen

albegeer – iemand die alles wil hebben

allegere, allegeer 1. allemaal, alles bij elkaar 2. één en al

altemet – 1. af en toe 2. misschien

aolestreep – 1. donkere streep over de rug van paard of ezel 2. paard of ezel met zo'n tekening

appelhof – boomgaard met o.a. appelbomen

appelsmots(e) – appelmoes

askepaantien – asbakje

atepoele – 1. erwtepeul 2. erwtestruik 3. erwt

ater – bevestigingsketting van een ploeg

B

baanderdeure, baanzeldeure, baangeldeure – bansdeur

baandig – druk, zwaar (m.b.t. het leven)

baentiesman – ambtenaar

bakemmer, bakaeker – emmertje om water mee uit de regenbak te putten

bakke – beschuit

bakkeran – 1. doodmoe 2. vrij van schuld 3. failliet

bakkiesman – marskramer (met koopwaar in een bak)

baldiezen, baldiksen – lawaaierig en beweeglijk rennen, spelen

banelappen – plakken van fietsbanden e.d.

bangeschieter – bangerik

baoke – baken

buse – broekzak, jaszak enz.

butermeensken – mensen die van buiten de eigen gemeenschap zijn

C

centebuul – collectezak in een kerk

centeraosie – geld

centers – niet bepaald prijzig

D

daaien – verdragen van de hitte van iets

daampien – bepaalde stoel van teen (gemaakt in Noordwolde)

daele – neer, naar beneden

dagmennig – aantal dagen

dagregen – regen die de hele dag blijft

dallie – negatieve ontwikkeling, negatieve reactie

dangelen – knoeien, niet opschieten

daoke – 1. rieten dak 2. laag riet onder de dakpannen 3. dak van stro 4. dak 5. laag, nat stuk land, vaak met hei en bentgras 6. lange strook grond in het heideveld 7. flinke laag van bijvoorbeeld gras dat groeit

daonmaeken – afmaken

delle – 1. langwerpige verlaging, laagte 2. kuilvormig litteken

dempe – kortademig

diedelen – 1. enigszins huppelend, dartelend gaan 2. onvast gaan of zitten

doe – toen

doedelen – 1. slecht werken 2. zeuren, kletsen
doemske, doemelske – duimeling, los bekleedsel voor een duim
dofhudig – 1. dof van huidkleur 2. niet willende aannemen, ongehoorzaam 3. hardhorend
douk – 1. straks, zodadelijk 2. binnenkort
druusken – opscheppen, zwetsen
dule – 1. langwerpige verlaging 2. lisdodde
dwirre – wervelwind, kleine windhoos
dwirrelen – dwarrelend vallen en verder waaien van blad e.d.

E

eernst – ernst
eerpelboek – 1. zeer dikke buik (door het eten van aardappelen) 2. iemand met zo'n buik
eerpeldollen – aardappelrooien
eerpelgeerder – iemand die de aardappelen raapt bij het rooien
eersomme – andersom
eigengered, eigenred(de) – zelf vervaardigd (vooral van kleding)
eigenwetig – gezegd van iemand die slecht wil luisteren
eins, einsen – eigenlijk
ekkel – eikel
entepiekeweer – mooi zacht, enigszins regenachtig weer
euliesnippe – vetspuitje, oliespuitje
eunster – bepaald weeginstrument met veer en haak
eusgat – zinkgat, gootgat
Evert – aanduiding van de zon, ook in *luie Evert*
evertaske, eveltaske – hagedis

F

faai – 1. gemeen, smerig 2. goede bedoelingen veinzend
fi'j, fui, fuj -1. foei 2. in *d'r niet fi'j van* niet afkerig: van een borreltje, van een vrouw enz.
fiebelevaosies – 1. streken, fratsen 2. uitvluchten, tegenwerkingen
fiegelderi'je – het verrichten van een moeizaam werkje, van priegelwerk
fiek, fieke – jaap, snee
fiespelen – 1. op overdreven wijze schoonmaken, poetsen 2. overal met z'n vingers

aanzitten, peuteren 3. niet erg opschieten, vooral bij het eten 4. priegelig bezig zijn
fittelen – flink, gezwind lopen
flapwiend – afwisselend zwakke en krachtige wind, windvlaag
flatte – 1. regenbui, grote hoeveelheid regen of water anderszins 2. flat: platte, slappe hoop uitwerpselen, vooral van koeien 3. slappe, platte hoop anderszins, bijvoorbeeld van taart 4. flinke platte klodder van gemorst eten
fleren – 1. slaan (door mens of dier) 2. vallend slaan (van regen) 3. zich zeer snel verplaatsen
flinterknippen, ook flinderknippen – 1. feestvieren, de hort op zijn voor vermaak 2. lanterfanten, ook: relaxed bezig zijn met andere dingen
foeleinig, ook foeleindig, feleinig – 1. fel, vinnig te werk gaand 2. nijdig, kwaad 3. bijdehand 4. zeer, in hoge mate
fotselzak – iemand die met kleine pasjes en onbeholpen loopt
frabberig – steeds op vinnige wijze dwars

G

gadderen – verzamelen, met name geld sparen
gaepstok – 1. (meestal mv.) iemand die wel komt kijken maar niet koopt 2. iemand die stiekem loert 3. in: *gaepstokken kopen* komen kijken maar niet kopen, in *gaepstokken haelen*: een boodschapje bedenken (om even te kunnen kletsen)
galp – 1. schreeuw, gil 2. stroom, gulp 3 korte stoot, golf van pijn
gattenaende – onderste eind
geerschieten – stremmen, kluitig worden
gehenneweergedoe – het steeds maar frutselen, het wispelturig bezig zijn
gekanstikker – 1. iemand die vaak een ander bespot 2. nieuwjaarskaart met spotprent, vaak erotisch getint
geldpoede – geldzakje
geldvergriemeri'je – geldverspilling
gellen – 1. kosten 2. (ook onpers.) betreffen, gelding hebben voor 3. geldig zijn
gemaek – opbrengst, vooral van de boerderij, de tuin
gerak – 1. wat mens of dier nodig heeft aan eten, drinken, verzorging 2. gereedschap, benodigdheden
getiepel – 1. priegelwerk, zenuwachtig gedoe 2. werk dat veel tijd neemt 3. gezeur
gewoepst – 1. sterk en eventueel zwaargebouwd 2. handig, bedreven in iets
giepse, ook giespe – 1. taaie en veerkrachtige dunne tak met een paar zijtakken, om mee te straffen of om vee mee aan te drijven

giesel – 1. snelle, onfortuinlijke beweging 2. klap 3. financiële klap 4. gesel, strafwerktuig waarmee men geselt 4. wat als een geseling wordt ervaren 5. korte wandeling

giesp – mannelijke eend

gladiezen – ijzelen (zodat zich een ijslaagje vormt)

glee – 1. in *op glee kommen* op gang komen, onder meer met betrekking tot het schaatsen en het werk 2. bruine kiekendief 3. kwaadaardige vrouw 4. bijna doorgesleten plek in kledingstof 5. scheur in kleding

gloepen – 1. stiekem ergens naar kijken, anderen met kijkende bewegingen bespieden 2. sluipen, er stiekem vandoor gaan 3. net even te voorschijn komen 4. floepen; van wind

gluwen, gluuwken, glieuwken – loeren, gluipend kijken

gniefelig – achterbaks, stiekempjes

gnob, gnit – 1. donderbeestjes e.d. 2. kleine aardappelen, appels e.d.

goelen – 1. huilen 2. een gierend geluid maken 3. (van bijen) bepaald geluid maken

goezebroek – 1. domme persoon 2. nietsnut, leegloper

goorn – stukje land, vaak met een houtwal eromheen, tegen het erf van de boerderij gelegen (meestal weiland voor kalveren enz., ook vaak als moestuin gebruikt)

graanzen – 1. snauwen, mopperen 2. een doordringend, krassend geluid maken 3. zeuren, een zeurend geluid maken 4. een nijdig geluid maken (door een hond)

graopen – inhalig zijn, zich allerlei zaken toeëigenen

gremietig – 1. chagrijnig, nijdig 2. fel, verbeten

groevenuger – leedaanzegger

grouwwelig – 1. grof gebouwd, sterk 2. geweldig

H

haast – 1. herfst, najaar, herfstseizoen 2. herfstweer

hacht, haacht – risico om verlies te lijden, om financieel in de problemen te komen

hadbaste, kippelbaste – 1. barstje in schrale of harde huid 2. barst in ijs of grond door vorst 3. natuurlijk barstje in aardewerk, hout enz.

haelmes – 1. boommes, trekmes 2. bepaald mes om mee te snoeien

haenig – 1. (van mannen) sterk geneigd tot seks met vrouwen 2. bij het lezen niet goed kunnende zien 3. vinnig, verbeten 4. (van mannen) verwaand

hakkenkrokke – 1. iemand die zich slecht voortbeweegt 2. stuntel 3. dombo

halsschölk – moderne schort (namelijk met een lus om de hals)

hattelikhied – 1. hartelijke bejegening of de neiging daartoe 2. hartig eten 3. zout of andere toevoeging die hartig maakt

heiderille – hoogte, hoger gelegen stuk in of met hei

hellig – kwaad

hemmelen – 1. de schoonmaak doen 2. reinigen in het algemeen, wassen

hennebrengen – 1. heenbrengen 2. ter aarde bestellen

henneweren – aanhouden van (mooi) weer

heukelig – enigszins mank lopend

hiemen – hijgen, door vermoeidheid of kortademigheid

hierneffen – hiermee vergelijkend

hobbelmenninge – hobbelig zandpad

hoepien – strik: waarmee men hazen, konijnen en reeën vangt

holing – 1. houding (ook fig.) 2. duimeling, vingerling

hongerpolle (ook hongerkaampe) – toestand met weinig voedsel, honger

honnegieseler – 1. iemand die honden africhtte en ze verkocht 2. koster of onderkoster 3. zweep met leertje om de honden voor de kar mee aan te drijven 4. bestuurder van een hondenkar 5. grafdelver 6. (vaak negatief) opzichter bij de vroegere werkverschaffing

hoolderd, holderd – rusttijd, tijd om te stoppen met het werk

hoornbehemmeler – iemand die de punten van de hoorns van koeien neemt en ze kappend en vijlend bijwerkt

hopstaeken, hopstaeke – grote lompe, soms magere vrouw

hozepisser, hozemieger – 1. pasgeboren meisje 2. iemand met een urinelucht

hujbok – platboomd vaartuig voor hooi

hujreed, hujmenninge – zandweg naar hooiland

hulterig – oneffen (m.b.t. een straat, pad, terrein)

hunnigen – 1. (van bijen) het bijeenbrengen van nectar 2. (van bloemen) honing opleveren

huudwark – (zwaar) lichamelijk werk

huushontien – klein hondje dat altijd in het woongedeelte is, schoothondje

I

iedel, iedelig – 1. ijdel, trots op zichzelf 2. dartel, overdreven doend

iekeren – ijken (van weeg- en meetinstrumenten)

ieme, imme – honingbij

inbranen – 1. inbranden: in iets 2. in sterke mate ongeduldig maken 3. intensief, fel

schieten met een geweer e.d., gaan schieten 4. losbarsten in een gesprek e.d.
inienen(d), iniens, inienens – ineens, plotseling
inrepelen – door te trappen, te staan doen uitzakken (van de kant van een sloot)
inschunen, instuken, instoeken, inscheinen – stiekem tegen iemand fluisteren, niet zelden om iemand op te zetten tegen een ander
integen, antegen – 1. tegemoet 2. tegen iets (zijnd)

J

jakkepoes, jakkepoed – 1. smeerlap, gemene vent 2. smeerpoets
jakkepoester – opschepper
jangat – 1. iemand die veel thuis zit 2. iemand die overal naar vraagt
jarre – gier, vloeibare mest
joeperd – 1. (schertsend) jurk 2. groot exemplaar, joekel

K

kaantdeure – zijdeur aan de achterkant van een huis
kaastekleren – fraaie kleren die meestal in de kast bleven hangen
kammenetskrone – kuifstuk, bovenstuk van een kabinet
kaonebelle – luidklok van elf uur
karkebuul, karkebule – kerkzakje
kedoes, kerdoes -1. slonzige vrouw 2. steunklamp 3. ouderwetse, houten wc 4. armetierig dier
keutelhemmelen – kleine klusjes doen (door een oudere man op een boerderij)
kiebig, kiepig – 1. nijver, hard werkend 2. gezond en kwiek 3. goed verzorgd, keurig 4. opgewekt, vrolijk
kiepehilde – stalzolder waarop men kippen liet verblijven
kiffel – snipper, klein stukje
kilsterderi'je – geruzie, gekrakeel
klaeterjaeger, klaeter(boom) – populier, vooral: ratelpopulier
klaorebaore – louter, alleen maar bestaand uit (armoede, onzin, enz.)
kleraosie – kledingstukken, kleren
kliemerd, kliemer – 1. treuzelaar 2. morser, knoeier
kloeren – handen, fikken (ruw)
klokkerd, kloekerd – 1. kloek 2. dikke vrouw
klompedukertien – klompspijkertje
klongelderi'je – het voortdurend klungelen

klutenbri'j – klonterige pap

kni'jpanne – knieschijf

knienekouwe – ren voor konijnen, vaak met hok of kap

kniere – scharnier

knoeren – zich zeer snel verplaatsen

knolleflattien – klein buitje (dat goed van pas komt voor de knollen die men verbouwt)

knopedri'jen, kneupedri'jen – vloeken

kobbe – 1. vetbult (aan het lichaam, vooral het hoofd) 2. meeuw

kopduker – 1. bepaald kort spijkertje met platte kop 2. bepaalde watervogel: dodaars

kornen – ruziën, zeuren (van kinderen)

korrelomgien – kleine, dikke vrouw, ook: dito biggetje of lammetje

kotmoes – pap van boerenkool met gort en rookworst

kraantestok – stuk, artikel in een krant

kraekwit – erg schoon en wit

kraomweren – bakeren

kribbekont(e) – kibbelaar

kriete – omgeving, streek, buurt

krimmeneren – klagend zeuren

kroemhaansel – wandelstok

kroesien – rode bosbes

krummelhakke – iemand die niet opschiet met zijn werk

kubben – 1. kortwieken (lett.), door te snoeien of te knippen korter, kleiner maken 2. haarknippen 3. in: *Ik zal je kubben* ik zal je wel krijgen

kunde – 1. het elkaar kennen 2. kennis(sen) 3. kennis waarover men beschikt 5. in *Et peerd is van de kunde of* is aftands

kwaanskwies, kwaanswies, kwieskwaans, kwiskwaans – tersluiks, ongemerkt

kwikke – takje van een eikenboom, veelal uit de top

L

laandschatten – taxeren van de waarde van land

laedstok – 1. laadstok van een ouderwets geweer 2. penis van een hengst

laoban, laobaand(er) – 1. grote, lompe kerel 2. saaie, sullige persoon of hond 3. onverschillige persoon

lappebaankien – kistje met onder meer lappen

lattebreker – met een breekijzer te vergelijken gereedschap om onder meer latten te verwijderen bij afbraak
ledenriederi'je – schaatswedstrijd voor leden van een ijsvereniging
leewieken – 1. kortwieken (lett.) 2. de macht ontnemen
lelk – boos
lichtkaans – wellicht, zeer waarschijnlijk
liedelik – 1. er slecht, ziekelijk uit ziend 2. lijdzaam, gelaten
liegepoede, liegpoede – leugenaar
liekegoed – 1. evenzeer 2. met gelijke resultaten, mogelijkheden 3. niettemin, evenwel
lillik – 1. niet bepaald knap, niet fraai 2. ongunstig, onaangenaam
lobbe, lebbe, labbe – 1. lel onder de kop van bepaalde vogels 2. bel snot die uit de neus hangt 3. onderkin
loekerd – slimme, gewiekste persoon
lokkehooldertien – schuifspeld voor in het haar
loopschute – iemand die veel bij de weg loopt
lork – 1. speen van een fles 2. lariks
lotteren – uithoren door indirect te vragen of door eromheen te praten
luddeveduh – liefdesverdriet
luusangel – iemand die erg arm of zuinig is

M

maandelaand – land dat vanouds gemeenschappelijk bezit van een aantal boeren is
maelboek – zeer dikke buik (van een persoon); ook m.b.t. een zwangere vrouw
maltaepel – aansteller
mankeliek – 1. melancholiek 2. menselijk en dus niet ongewoon
manludepraot, mannepraot – gepraat van mannen
mannegiesmaote – (van het eten of drinken) gewone portie, niet te grote hoeveelheid
maodelaand, maodlaand – laag gelegen hooiland, veelal in de buurt van een riviertje
meenskeweer – redelijke weersomstandigheden
meet, mete, mie(n)te, meente – 1. bepaalde streep van waarachter men werpt, rolt, ook wel: eindstreep, finishlijn 2. scheidingslijn tussen percelen, gebieden
meisteren – onder behandeling van een arts zijn
mekering, mekerige, mankering, mankeer – 1. tekortkoming, euvel 2. ziekte

menning(e), mennige – zandweg, karrenspoor door het land, naar de akker, lange oprit naar een huis

meupel, meubel – lastige, vervelende, eigenaardige persoon

miegerig – 1. naar urine ruikend 2. druilerig, met af en toe regen 3. met vale kleur 4. overdreven zuinig, gierig, vrekkig

miente, meente – 1. gezamenlijke weidegrond 2. gemeenschappelijke bleek 3. deel van het kerkhof waar armen werden begraven

minaorig, minaordig – met een slechte gezondheid

mitgaonder – meeloper, iemand die zich gemakkelijk laat overhalen

modderderi'je – onenigheid, geruzie

moezehatte – klein hartje, angstig gemoed

morgenmaegien – meisje dat alleen 's morgens als werkster helpt

motten – 1. door te laten vallen vuil maken, verspillen 2. knoeien met water enz. 3. druilerig regenen

mujke – 1. tante 2. dikke vrouw 3. stiefmoeder 4. bijenkoningin

muuien – spijtig vinden, betreuren

muuilik, mulik e.d. – 1. niet gemakkelijk 2. zwaarmoedig, melancholiek, diep ontroerd 3. bedroevend 4. lastig, onhandelbaar 5. lastig voor het gemoed

N

naachtoele – 1. iemand die altijd 's nachts op pad is, in de weer is 2. bepaalde motvlinder 3. uil (vogel) die 's nachts in de weer is

naachtpak – pyjama

naoberplicht – burenplicht

naoberschop – nabuurschap: de betrekking tussen de buren

naodbuse – zak als onderdeel van een kledingstuk, aangebracht in een naad

naogaonde – nieuwsgierig, vooral naar het doen en laten van anderen

nederklits(e) – dip door negatieve omstandigheden

neffen, neffens – 1. naast, nevens 2. volgend op 3. in aanmerking genomen, in verband met 4. vergeleken met 5. volgens, naar

netelorig – opvliegend, gauw geraakt

neutelen – onverstaanbaar voor zich uit praten en eigenlijk niets zeggen

nocht – 1. genoegen, plezier, pret 2. motivatie om iets te doen

noflik, noffelik – prettig, aangenaam

noodgalp – noodkreet

nopperig – (van kledingstof) ruw, pluizig

nottelig – kort aangebonden, geprikkeld
nussieszuken – vitten naar aanleiding van kleinigheden
nuunderpad – schelpenpad

O

oddering – ordening, ordelijke plaatsing
oelewapper – 1. vreemde snaak, eigenaardige persooon 2. opschepper
oester – 1. oester 2. erg bijdehand, schelmachtig meisje/vrouw/jongen
ofbujjen – wegtrekken van buien
oftuffen – 1. overal of veel gaan (met een motorfiets, een auto, een boot) 2. winden laten
ofvredigen – van een afrastering voorzien
omgang, ommegaank, ommegang – 1. het omgaan (met mensen en dieren), gezellige contacten, verkering 2. plechtige tocht die vooral rond iets leidt 3. pad rond het kerkhof 4. baan die men heen en terug aflegt bij ploegen e.d. 5. omvang
omkrieten – omgeving
ommebeinselen, ommebaenselen – rondslenteren, heen en weer lopen, niet opschieten met wat men (buiten) doet
ommeraek – in hoge mate, enorm
ommesleiferen – 1. rondslenteren 2. talmen, niet opschieten
ommewieren – steeds liggen woelen (in bed)
onderlest, onderlesten – onlangs, laatst
onderwiel(s) – ondertussen
onlaand – niet ontgonnen land, braakliggend of verwaarloosd land
onsjog(ge) – lelijk van gelaat
onthut – 1. drukte, lastig gedoe, flinke ontbering 2. oponthoud
onvrunde, onvrinde – onmin, het met elkaar overhoop liggen
onwark – werk dat niet te doen is
oosterd – oostelijk deel (vooral: van het dorp), oostelijke richting
opbeffen – zich fraai kleden
opdouwer – 1. iemand die de ander voortduwt, omhoog drukt 2. stevige duw 3. stevige aanmoediging
opgadderen – inkomsten bijeenbrengen door diverse klusjes, de kost verdienen
opheinen – opvangen, met tact tegemoet treden
opkrojen – 1. opwaarts kruien 2. opkrassen

oploeken – zich fitter gaan voelen, aansterken, beter worden bij ziekte, ook: frisser gaan groeien: van planten, van weiland
opredden – 1. opruimen, ordelijk maken 2. vuiligheid wegnemen 3. repareren 4. klaarspelen, net kunnen betalen
optonten – zich opmaken, make-up bij zichzelf aanbrengen
otmot – klein, fijn spul
otskeuninkien – winterkoninkje
overalhaelen – overhoophalen
overhael – 1. beroerte 2. overzetveer
overkraanten – doorvertellen
overstallig – overtollig, in meer dan gewone mate
oververveer, oververens – 1. zeer ver weg, verziend 2. overhoop (halen)
overwunneling, overwinlike, overwinner – buitenechtelijk kind

P

paampelblad – gele plomp, m.n. het blad ervan
paantienvol – kopje vol (koffie, thee)
paezerig, paezig – drassig
pakkiesdreger – bagagedrager (op een fiets)
paoskebloeme, paosbloeme – 1. narcis 2. (verkl.) madeliefje
parremetaosie, parmetaosie, permetaosie – parentage, bloedverwantschap, familiekring
pattie, pattien – sommige(n), een klein aantal
peinzig, paenzig – met een dik lichaam
penelster – kleine schroevendraaier
perfoost, perfost – volstrekt, absoluut
piekeboer – (slacht)pluimveehouder
pienekeutel – overdreven zuinig iemand
piesterd – 1. klein en eventueel zwak individu of exemplaar 2. (verkl.) heel klein beetje, vleugje
pietertuurlik – vreemd, heel eigenaardig
piezakken – aanpakken, hard werken
pinkebolle – 1. mannelijke pink 2. opgeschoten jongen die zo ongeveer elk meisje probeert te versieren 3. man die met meerdere vrouwen seks heeft
pisvoolde – valse plooi, valse vouw
pjieuwken, pjiwken, pjieuwen, pieuwen, plieuweren – traag en kieskeurig eten

plaogkop – plaaggeest

platpisser – pasgeboren meisje

plofferd – persoon die met zware stappen loopt, ook wel gezegd van dieren; vandaar ook: zwaar dier, dikke, lompe persoon

pochel, pogge – 1. (veelal ruw) lichaam, lijf, dikke zware romp 2. schouders en rug 3. in *in de pochel/pogge* maar niet willende groeien (van personen, dieren, gewas); ook gezegd wanneer iemands rug een beetje rond is

poddegrös – zeer fijn gras

poede – 1. kleine zak 2. dikke puist, pukkel, buil 3. balzak 4. iemand die dik is 5. pestkop, vervelend iemand

poelegrap – in *veur de poelegrap* voor spek en bonen, slechts voor de aardigheid

poerzwat – geheel en al zwart

pokdelle – litteken van pokken, waterpokken e.d.

ponge, pong, pongel – 1. kleine meelzak 2. geldzak, geldbeurs 3. zak om knikkers in te bewaren 4. collectezak in de kerk

pook, poke – 1. pook, kachelpook 2. geweer 3. pook in auto, tractor

poppevanger – baakster, vroedvrouw

poppiesbri'j , poppebri'j – pap bestaande uit melk met beschuit e.d

potjanstausen – potverdrie

potverjankoekien – potverdrie

praotbuul – veelprater

prikkeboel – 1. geheel aan dode takken, twijgen 2. slecht huis

proel – pruilend

proesien – door elkaar geprakt eten, kliekje

R

raankplaante – klimplant

rabbel – babbelzieke vrouw

raekelen, raokelen, rokkelen, reukelen, reutelen – 1. rakelen in het vuur 2. ophitsen, aanzetten 3. lasterpraatjes verspreiden

raetelschellegien – twee exemplaren die bij elkaar horen maar toch niet goed bij elkaar passen

rangerig – licht gebouwd, dun

raomerd, raomer – zeer harde werker, echte doorzetter

rattelschellig, raetelschellig, raetelschelf – 1. door gebruik geschonden 2. haveloos, onverzorgd (qua kleding) 3. niet meer met een stevig verband, niet meer goed

sluitend (van wagens, kasten), scheef zittend 4. (van personen) slecht ter been, niet meer zo gezond

reboelie – 1. lawaai en drukte 2. grote ruzie, oproer 3. rotzooi, troep die men maakt

reddinge – 1. dat wat men nodig heeft, moet gebruiken om zich te redden 2. hulp ter verzorging

reenfel – rimpel

repelder – iemand die stoeit

reumel(tien), reumel, reumer – 1. borrelglaasje, drinkglaasje; ook wel wijnglas, ook: de hoeveelheid daarin 2. klokjesgentiaan

reuring – opschudding, drukte

ri'j, ree – te royaal met geld, goederen, te royaal in het gebruik

ribbeschoering – aframmeling

riegelen – 1. toenemen in aantal (komenden, bepaalde gevallen) 2. zo groeien dat zich een duidelijke rij aftekent (van bonen, wortels enz.) 3. in een rij planten 4. over het lichaam trekken (van kou, rillingen)

riegerolder – iemand die niet stil kan zitten

riekaans – waarschijnlijk wel, met een grote kans

ries – 1. rijshout, vooral van dunne berkentakken om bezems van te maken 2. twijg, met name van wilgenhout 3. rijst, rijstkorrels

rietsegare – lisdodde (de bloeiwijze)

rikkig – niet in orde, enigszins ziek

rikkinge – hekwerk (vooral: als afrastering)

rimmekaaste – kast met schappen

ripperd – 1. magere persoon, dier 2. ribbenkast, lichaam 3. op seks beluste man

rissenaobel – vriendelijk, prettig, redelijk (in het omgaan met anderen)

rittelen – 1. druk en beweeglijk zich heen en weer bewegen 2. rammelen, ratelen 3. aan één stuk door druk praten

rocheldobbe – 1. plas op keileem, met een welput 2. veenput e.d. waarin men steeds afval werpt

rodolmig – ijzeroer bevattend, op de aanwezigheid van ijzeroer wijzend i.v.m. de kleur van de grond, het water

roeftie – korte tijd, oogwenk

roegte – 1. wild, door elkaar groeiend onkruid, verdord gras e.d. 2. strooisel in de vorm van dor gras e.d.

roepsk – zich niet lekker voelend, rillerig

roepstikkerig, roepestikkerig – wormstekig

roerzinnig – wild, voortdurend stoeiend
roetkoold – zeer koud (van de buitentemperatuur)
roezig – 1. (van een varken) bronstig 2. (van het weer, vooral van de wind) roezemoezig, onstuimig 3. druk en lawaaierig 4. huiverend, bijvoorbeeld na schaatsen 5. wild gekruld 6. (van water) troebel, vies
rommelderi'je – 1. viezigheid 2. gepruts 3. lichte verkering
roppen – 1. rukken, scheuren, (hard) trekken, hard plukken 2. slecht maaien 3. hard werken 4. bijeenschrapen (van geld, enz.) 5. zich wild, lomp gedragen
rouwboksem – slordige of ruwe persoon
rozebujje – aanval van koorts
rutereren – zich terugtrekken
ruwinge – boerengereedschap, wagens, ploegen, enz.

S

sangenblauw – paarsblauw
sapiepenfluitien – fluitje gemaakt uit een takje van de lijsterbes
schaadkaante – schaduwzijde
schaandekoop – 1. miskoop 2. koop waarbij veel te weinig is betaald
schaopemaoltien – geringe hoeveelheid melk die een koe geeft
schatliester – 1. kramsvogel 2. koperwiek
scheetbosschop – kleine boodschap als aanleiding om naar iemand toe te gaan
scheutel – 1. stevige plank onder de bodem van een wagen 2. schuif, schot ter afsluiting van een mestbak 3. schietschop van een bakker 4. grendel
scheuvelen – schaatsen
schibbe – 1. schilfer, klein schijfje e.d. 2. dunne, magere koe
schienlik – wellicht, waarschijnlijk
schietding – klein exemplaar, ding van weinig waarde
schietend(e)benauwd, schiet(e)benauwd – erg bang
schietlak – bange manspersoon
schietschoren – een weifelende houding aannemen
schillig – 1. scheef, niet symmetrisch 2. scheel
schoefkarre – handkar
schofferd – 1. buizerd 2. bruine kiekendief
schölkebuse – schortenzak
schonejaegen – schoonwaaien van de lucht
schopaankel – enkel met open wond(en) als gevolg van het dragen van klompen

schossel – 1. dun bevroren bovenlaagje (van de grond, ook op het water) 2. stevig gebouwde persoon

seibel – 1. slecht, ongezond dier 2. schoft van een kerel 3. nietsnut

sjoeken – schurend geluid maken van kledingstof, vooral van broekspijpen tegen elkaar

sjouwe, souwe – zeef voor droge stoffen

slaodbek – iemand met een grote mond

sliekvol – afgestreken vol, tot de rand

slikkebekken – likkebaarden

slingerdeslag – de Franse slag

sloefien, sloef(e), sloepien – 1. sluif, foudraal, vaak: vingerbeschermer 2. condoom 3. enveloppe

sloffe(r)bone, slofbone – tuinboon

slonnestaele – steel van de ui

sloppentaoi, sloppentaoie(n) – niet sterke persoon, slapjanus

smeelderd – iemand die voortdurend smaalt

smeugel – 1. deugniet, rakker, boosaardige persoon 2. (verkl.) kort tabakspijpje 3. klein kind 4. bijdehand kind 5. vleier 6. iemand die een ander gemakkelijk in het ootje neemt

smieuwken – mooipraten, vleien

smikseltien – smeerseltje

smotse, smots – 1. appelmoes 2. tot pap gekookte aardappel(en) 3. fijngemaakt eten 4. modderboel 5. dikke vrouw

snachelpot – iemand die voortdurend foetert

snaorske – schoonzuster

snobbelen – 1. kleinigheden stelen 2. stiekem ervandoor gaan

spaeken – van het weer: erg drogend zijn

sparrebos – dennebos

sparrebouw – teelt van het gewas spurrie (als veevoeder)

spekschieter – 1. blauwe vleesvlieg 2. iemand die het voor de wind gaat 3. iemand met kletspraatjes

spiekertrekker – klauwhamer

spiende, spiene – 1. broodkast, ook: kast om het servies in te bewaren 2. rookhok in verbinding met een rookkanaal

spikkelkeze, spikkeltieskeze – komijnenkaas

spoek-bi'j-de-aten – vogelverschrikker

spulkarre – kermiswagen

staemerkloten, staemerpot, staemerkont – stamelaar, stotteraar

steernkieker, sterrekieker – 1. sterrenkijker 2. iemand die altijd naar boven kijkt (vooral bijnaam) 3. lange, dunne persoon

stelsels, stelsen(s) – bij elkaar horende vazen op een kast e.d.

stiemerd, stoemerd – stijfkop

stienkrobbe, kelderkrobbe – pissebed

stokmennig – een stuk of wat

strabbe – 1. boom, bloem, plant die niet omhoog wil schieten 2. krom stuk stok, vooral: overgebleven tak bij het eikschillen 3. klein, onrijp appeltje 4. mager iemand, mager dier 5. vervelende persoon

strewel – 1. oude boom 2. oud voorwerp, oude, knorrige persoon

stroffelhakke – iemand die erg onvast loopt

sulen, sjulen – 1. zich laten voortbewegen: door de vaart die men heeft of krijgt 2. keilen (met een steentje)

sutelen – 1. ventend rondgaan (meestal langs de huizen) 2. met behulp van kruiwagens langs de huizen gaan met Stellingwerfse boeken

T

takkeltien – inkeping, met name gezegd bij het knippen van het haar

tate – 1. aanspreekvorm van kleine kinderen voor de vader 2. oude vrouw 3. moederborst 4. borstvoeding

tegendeure – zijdeur tegenover een andere deur

tegenkilsteren – tegensputteren

tegenweren – tegenzitten ook wat het weer betreft, tegenspartelen (vooral van een kind)

tergloeps, tersloeps – kort en onverwacht

tessel – 1. kieskeurig en daardoor traag bij het eten 2. scheef staand, hangend, liggend

tiedinge – tijding, bericht

tiemen, temen – 1. bijeentrekken van een lang walletje hooi tot een grote hoop, met behulp van een paard, een bepaalde paal en touwwerk 2. zaniken, erg langzaam praten 3. niet opschieten met het eten

tietelroze, tiedeloos – narcis

tiezen – 1. kieskeurig eten 2. met een hooihark losmaken van hooi op het land 3. kaarden van wol 4. in de war brengen (letterlijk)

timpe, tiempe, tumpe – 1. kapje van brood 2. flink stuk brood 3. bovenstuk van een oud huis 4. eindstuk van een stok e.d.

tipkladde, tipspoede – puntzak (van papier)

tips – in een punt uitlopend

tipse – halsopening, met name van een jurk

tjaantelen, tsjaantelen, tjaanteren – 1. zeuren, jengelen, steeds doorkletsen 2. neuriën 3. dreinend huilen

toeke – 1. boomtak 2. helleveeg, bazig wijf 3. vrouw die erg bijdehand is 4. lastig kind 5. verzameling van honderd garven (koren, riet)

toekeren, toekelen, tokkeren – sterk tintelen, prikkelen

toerisssen – zich gereed maken, zich klaarmaken

toetaast – 1. kleinigheid om te doen 2. kleinigheid die men krijgt, geeft

togen – 1. slepen, aandragen 2. nestelen 3. langzaam lopen, lopend gaan

tussenbeidenjonge – jongen van twaalf, dertien jaar

tuten – 1. kussen, zoenen 2. aansteken met een brandende sigaret 3. een bepaald geluid produceren: door bijenkoninginnen

U

ujje – 1. vrouwelijk konijn, haas, schaap 2. onnozele vrouw

ulferd – niet al te snuggere en/of lompe persoon

uutbollen – zich uitleven door te dartelen

uutroepelen – plunderen

uutstuur – overstuur

uutvanhuzer – logé

uutveteren – de les lezen

uutwerigen – luchten: van dekens, kleding enz.

uutwusken – uitgeslapen, bij de tijd

V

vaalbrogge – wankele stapel, wankel staand voorwerp

vaastekliemen – vastkleven

vaastighied – 1. vaste structuur, stevigheid van samenstelling, ondergrond 2. zekerheid, vooral: qua bestaansmiddelen 3. onroerend goed

vanneuden, verneuden – nodig, vereist

vanwielen – omdat, vanwege

vaosie – flink tempo, finke vaart

varkenpierk – ren voor varkens, omheinde uitloop voor varkens

verbalderd – verbouwereerd

verentig, warentig – 1. warempel, beslist 2. verdorie

verheerd – verbaasd, verschrikt

verhemmelen – 1. andere, schone kleren aandoen (meestal nadat men zich eerst wast) 2. een schone luier geven 3. weer goed maken, rechtzetten 4. bespreken, bediscussiëren

verklootvegen – 1. iets doorvertellen (terwijl dat beslist niet mag) 2. verknallen, bederven

verpaaien – door erover te lopen aantasten, kapot maken

verstokken – verstellen, repareren (m.b.t. kleding, lakens e.d.)

versuterd, versoeterd – verlept, verfletst

vervuren – 1. door ontsteking aangetast raken 2. vuur verplaatsen

verzin – vergissing

veurbi'jvlutten – voorbijschieten

veurflouwen – enigszins voorliegen

vielewet – gereedschap waarmee men messen scherpt

vlaaiker(d) – vleier

vluus, vluuis – 1. vacht (van schapen) 2. vel, vlies op water, melk e.d. 3. dichte laag gras

voelbaord – 1. lange baard bij een hond of man 2. hond of man met lange baard

voesten, voesken – elkaar een hand geven

volemere, voolmere – veulenmerrie

volkien – slag mensen, gewone mensen, groepje mensen

vot-en-daolik, votdrekt, vot-en-drekt, votinienend – ogenblikkelijk

votveren – 1. voortvarend zijn, opschieten 2. wegvaren

vraomer – iemand die zeer hard werkt

vrunlikens – vriendelijkheid

vusen, vuusten, vuu(l)s – in te hoge mate, veels

vuurscharp – vlijmscherp

W

waai, wai – vloeistof die overblijft uit melk na de afscheiding van kaas

waai-je-mi'j – lieve help

waarmtepoekel, waarmtepoeste – puistje ontstaan door felle zon of sterk transpireren

waegenbeun – verhoging tussen twee karrensporen

waegenwied, wiedewaegen(s) – wagenwijd

waeterbelle – 1. de luidklok van Nijeberkoop, die men namelijk goed kan horen bij westenwind (teken van regen) 2. waterbel

waetermotten – morsen met water

waeterzute, blauwzute – bepaalde soort droge appel

wale – voile

wangbaord – baard over de wang, bakkebaard

wantaepelig – aanstellerig, uitgelaten

waolderig – met golvingen

weerbok – 1. gecastreerde bok 2. watersnip

weerzem – zich flink werend, hard werkend

wegniffelen, wegniefelen – stiekem wegpakken

weite – tarwe

welderen, welteren – (van paarden, varkens) zich rollend bewegen

were, weer – gecastreerde bok of ram

werig – nogal druk (van kinderen; kennelijk onder invloed van het weer)

weteren – water geven aan het vee (met name de koeien)

wiekel – 1. torenvalk 2. sperwer 3. in *een heldere wiekel* een opgeruimd meisje

wiendpoeste – opschepper, snoever

wiethoevule, weethoevule, wietevule, wetevule – een onbepaald, groot aantal

wilmoeds, willemoeds – 1. opzettelijk 2. bereidwillig

winnebrood – kostwinner

woepserd – grote, grofgebouwde persoon

wrangerig – 1. enigszins wrang smakend 2. op vinnige wijze dwars

wurf – 1. erf, heem 2. ruimte vóór de koeien in een stal

Z

zaachten – 1. genezen van een wonde 2. afnemen van pijn, van een ellendige toestand

zaedigen – verzadigd maken, goed voeden

zaodaende – bovenste deel van een garf (met de graankorrels)

zaodmienen – de prijs bepalen van koren voordat het wordt gemaaid

zeerte – gevoel van pijn

zeggien – 1. zegje, wat men zegt 2. zegswijze, spreekwoord

zeiloor – 1. ongewoon grote oorschelp 2. iemand met grote oorschelpen

zetstee – plaats waar men een zaadberg, een korenmijt plaatst

zettien – 1. zetje, duwtje 2. kleine inspanning 3. poosje

ziekiek – zie je, kijk, let wel

ziepeglad – erg glad, spiegelglad

zompe – drijvend zodenveld, plantenlaag zonder vaste ondergrond

zoni'jsies – daarnet

zooltlokkien – zoutkommetje, klein zoutvaatje

zundagsweer – fraai weer zoals dat bij de zondag past

zwaanselkont – iemand die slecht loopt

zwaarmhuden – bij z'n vrouw blijven wanneer die moet bevallen

zwakheufdig – snel van streek, snel overspannen

zweerpoede – opschepper, zwetser

zwette – 1. sloot als scheiding met de aangrenzende 2. laagte tussen twee rond liggende akkers

10. Literatuur en andere verwijzingen over het Stellingwerfs

Algemeen

De meeste verwijzingen naar publicaties en bronnen biedt Jongsma, W. en G. Lantinga (red.), *Bronnenboek van Stellingwarf. Wegwijzer naar de historie van Oost- en Weststellingwerf.* Oldeberkoop, 2000. Een verkenning van de identiteit van de regio Stellingwerf vindt men in Bloemhoff, Henk (red.), *Op zoek naar de Stellingwarver identiteit.* Berkoop/Oldeberkoop, 1999.

De taal Stellingwerfs

Albert Sassen maakte eerder uitvoerige taalvergelijkingen vooral met het Zuidwest-Drents, namelijk in zijn dissertatie *Het Drents van Ruinen*, Assen, 1953. Naderhand behandelde Henk Bloemhoff regelmatig bijzonderheden van het Stellingwerfs van Stellingwerf in zijn rubriek 'Et Stellingwarfs Woordeboek' (*De Ovend*: van 1975 tot 1999). In zijn bijdrage aan *Op zoek naar de Stellingwarver identiteit* betrekt hij vooral een aantal taalgeografische inzichten van Sassen. In zijn rubriek *Grammatika veur elkeniene* (*De Ovend* 1995–1999) werden een aantal grammaticale onderwerpen behandeld voor een breed publiek. In 1999 zijn beide rubrieken samengebracht tot zijn vaste taalrubriek *Oonze tael, oonze zorg.* Voor het grote publiek is ongetwijfeld het belangrijkst het uitvoerige *Stellingwarfs Woordeboek*, eveneens van de hand

van Henk Bloemhoff. De delen II–IV zijn inmiddels verschenen, deel I (A-E) zal binnen afzienbare tijd het licht zien. In de inleiding van elk deel vindt men een uiteenzetting over de klanken.

Toegankelijk en nuttig ook door de woordvormen die zijn opgenomen is Henk Bloemhoffs *Hoe schrijf je 't Stellingwerfs? Spelling en overzicht van vormen* (Berkoop/Oldeberkoop, 1999). Voor geïnteresseerden in veldnamen en geschiedenis is van belang de reeks *Veldnaemen van Stellingwarf, o.r.v. H. Bloemhoff en Ph. Bloemhoff-de Bruijn*. Inmiddels zijn er vijf delen verschenen, waarin de volgende dorpen veldnaamkundig zijn behandeld: Fochteloo, Langelille, Ter Idzard, Donkerbroek, Oldeholtwolde, Munnikeburen, Nijeberkoop, Nijeholtpade, Nijeholtwolde, Nijetrijne, Scherpenzeel en Spanga. De vaktaal van de imker en die van de klokkenstoel werden behandeld in Bloemhoff, S.A. e.a., *Et hunnigt goed* etc., Oosterwolde, 1988 en in *Klokkestoelen van Stellingwarf in woord en beeld* (id.) van dezelfde auteur.

Sterk theoriebepaald maar rijk aan taalmateriaal is Henk Bloemhoffs dissertatie *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs: een toetsing van de natuurlijke generatieve fonologie*. Ander specialistisch werk van deze auteur is onder meer: 'Rimpels door "reenfels"', in *Tabu* 16: 150-155; 'Stellingwerfse /G/ in anlaut: relict, eigen ontwikkeling of ontlening?', in *Tabu* 11: 99–103., 'De interaktie van fonologie en syntaxis in het Stellingwerfs', in: Booij, G.E. en J. van Marle, *Dialectfonologie. Lezingen* etc. Amsterdam, 1994, 'Heranalyse van een Stellingwerver oppervlaktestructuur' in *Us Wurk* 1979 en 'Een peer odderingsprincipes die et Stellingwarfs anbelangen', in *Philologica Frisica* 1980. Zijn doctoraalscriptie *Enkele volgordeverschijnselen in het Stellingwerfs in verband met V-raising* ligt aan het laatste artikel ten grondslag.

Henk Bloemhoff belicht de verkleinwoordvorming in het Kuinders uitvoerig in *Driemaandelijkse Bladen* 1980. Meer populair is zijn '"The Times They Are A-Changin": ook in 't Drents en Stellingwerfs', in Belemans, R. en H.H.A. van de Wijngaard, *Dialect in beweging* enz. Groesbeek, 1995, en zo ook Henk en Sietske Bloemhoffs *Stellingwerver wijsheden*. Hoevelaken, 2000. Over het Kuinders raadplege men ook R. Kamman's *Woordenlijst van het dialect van Kuinre* (Kampen, 1990), over het Blokzijls Poorter, P., *Blokzielugger schippers* (Kampen, 1989) en over het Vollenhoofs J.J. Spa's *Het dialekt van Vollenhove* (Kampen, 1996).

Opgaven uit het *ae*-gebied vindt men ook in H. Scholtmeijers *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* (Kampen; dl. 1, 2). Over het *ae*-gebied in

Zuidwest-Drenthe raadplege men behalve Sassens proefschrift en G.H. Kocks *Woordenboek der Drentse Dialecten* het *Woordenboek van het Drents van Dwingeloo* door R. Smit (1996).

Over de erkenning van het Stellingwerfs/Nedersaksisch publiceerde Henk Bloemhoff in *De Ovend*, onder meer jg. 23 no. 6 (1995). Erg informatief in dat verband zijn ook het *SONT-bericht* van november 1995 (*Themanummer Europese erkenning*) en Reker, S. en H. Niebaum, 'De "erkenning" van het Nedersaksisch' etc., in *Driemaandelijkse Bladen* 48 (1996). Voor de doorzetters op dit terrein zijn aan te bevelen het rapport *Overzicht van voorzieningen, aktiviteiten en produkten op het terrein van het Stellingwerfs* etc. (juni 1995) en *Erkenning van het Nedersaksisch in het kader van het Europees Handvest voor streek- en minderheidstalen. Bijlage bij de brief aan de staatssecretaris van binnenlandse zaken* (mei 1996).

Stellingwerfse literatuur, media en liedjes

Wie nader kennis wil maken met de Stellingwerfse literatuur kan natuurlijk niet om het primaire werk heen (zie hoofdstuk 7). Daarnaast is aan te bevelen: Jonker, P. e.a. (red.), *Onder eigen volk. Wark uut de jaoren 1970-1976 van 23 Stellingwarver schrievers.* Oosterwoolde, 1978 en (id.) *Feest van (h)erkenning. Wark van 31 Stellingwarver schrievers.* Berkoop/Oldeberkoop, 1997. In dat werk is opgenomen een overzichtsartikel 'Stellingwarver schrieveri'je, verweven in herinnering' door H. Bloemhoff en P. Jonker, dat eerder in het Nederlands werd gepubliceerd in Van der Kooi, J. (red.), *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland. Een bundel studies*, Groningen, 1990.

De Stellingwarver Schrieversronte is dé uitgeverij van Stellingwerfse literatuur en studies in/over het Stellingwerfs en de regio Stellingwerf. De belangrijkste media zijn het in Wolvega verschijnende weekblad *Stellingwerf* (met onder meer de Stellingwerfse rubriek 'Op 'e Schostienmaantel'), de *Leeuwarder Courant* (met de column 'Klunderen'), het lokale radioprogramma *Van huus en hiem* en het tweemaandelijkse Schrieversrontetijdschrift *De Ovend.*

Stellingwerver liedjes van Henk en Sietske Bloemhoff zijn te beluisteren op hun lp's *Singeliers* en *In Twielochten*; twee nummers staan op de Oost-Nederlandse verzamel-lp *'n Wiendeldaore.* Een verzamel-cd *Waor de Lende* is in voorbereiding. Zanger-cabaretier Karst Berkenbosch is behalve op zijn lp

Zaandgrond nog vaak live te beluisteren, onder meer in zijn eigen theater Kijk Karst in Berkoop. Jan Oosterhof en Lieske Schiere komen, solo of als duo, voort uit de cabaretgroep The Flying Stars. Met anderen van die groep namen ze de cd *Uut oonze koffer* op. Onlangs gaf Jan Oosterhof een cd uit met 12 eigen nummers en eerder schreef hij de kindermusical *Keuning Hum is uut zien hum*, ook op cd. Ook Vroukje Bakker en Jeanette Roeles komen voort uit The Flying Stars. In 2001 kwam van hen een aantal liedjes uit, samen op één cd met verteller Johan Veenstra: *Lendelaand, Stellingwarver Verhaelen en Lieties*. Op cd's van de groep De Muiters komen Stellingwerfs-talige schlagers voor. Van het Stellingwerfse cabaret 'Evenpies Bi'jpraoten' onder leiding van de vroegere schouwburgdirecteur Roel Oostra zijn nog geen opnamen. Veel koren zingen af en toe Stellingwerfse liederen. Na de liedjesbundel *Piepmoes* (1975) verscheen onlangs de bundel *Stellingwarf Cantate*, met koormuziek in het Stellingwerfs; gelijktijdig kwam er een cd op de markt. De liedjes van Gerard Buisman uit Steenwijkerwold genieten in het gehele gebied en ook ver daarbuiten veel waardering; ze zijn ook op cd te beluisteren.

Waarvoor wordt een *askepaantien* gebruikt?
Wat voor beroep heeft een *baentiesman?*
Welke weersomstandigheden worden aangeduid met *entepiekeweer?*
Hoe ziet een *gewoepst* iemand eruit?

Het Stellingwerfs is de niet-Friese streektaal van de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf in Zuidoost-Friesland. Het Stellingwerfs heeft z'n oorsprong in het Nedersaksisch en is daardoor verwant aan onder meer het Drents en Overijssels. Verrassend genoeg is de streektaal van Steenwijkerland en van een klein aangrenzend deel van Drenthe ook Stellingwerfs; daarom is er in dit boek ook aandacht voor die regio's.
Naast de Stellingwerfse klanken, woorden en zinnen komt ook de literatuur in en over het Stellingwerfs aan bod. Het Stellingwerfs is voor veel niet-Stellingwervers goed leesbaar. De Stellingwerfse literatuur is meestal modern en kent een geraffineerd taalgebruik.

Henk Bloemhoff (Nijeberkoop, 1948) werkt als streektaalfunctionaris bij het Stellingwerfse streektaalinstituut. Daarnaast is hij docent taalkunde aan de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

www.taalinstadenland.nl

Sdu Uitgevers
Sdu